

STRATEGIJE ISKLJUČIVANJA: Govor mržnje u BH javnosti

STRATEGIJE ISKLJUČIVANJA:

Govor mržnje u BH javnosti

Naslov: *Strategije isključivanja: govor mržnje u BH javnosti*

Analiza je rađena u periodu od januara – jula 2010. godine, u okviru pilot projekta "Hate Speech Watch: Action against Hate Speech in Bosnia and Herzegovina", uz podršku Civil Rights Defenders (CRD).

Izdavač: Mediacentar Sarajevo, Kolodvorska 3, 71 000 Sarajevo

Za izdavača: Boro Kontić

Autori/ce: Tijana Cvjetičanin, Sevima Sali-Terzić, Slobodanka Dekić

Sadržaj

1. Uvod	4
1a. Teorijski okvir analize – šta je to govor mržnje?	5
1b. Metodološki okvir analize	7
2. Govor mržnje u BiH – pregled stanja	11
3. Isto kao 1992., samo što ne padaju granate – analiza medijskog predstavljanja slučaja u Širokom Brijegu	15
3a. Analiza sadržaja – medijski tretman govora mržnje	6
3b. Akteri.....	17
3c. Analiza diskursa.....	19
4. Provokacija svemira – analiza medijskog predstavljanja Queer Sarajevo Festivala	28
4a. Analiza sadržaja – medijski tretman govora mržnje	29
4b. Akteri - ko su kreatori, a ko kritičari govora mržnje?	29
4c. Analiza diskursa.....	31
5. Zaključak	39
Annex 1 – Zakonska regulativa	42
Literatura	55
O autorima/cama	57

1. UVOD

Tokom posljednjih godina govor mržnje je tema o kojoj se živo raspravlja u bosanskohercegovačkoj javnosti. Izjave javnih ličnosti, komentari u medijima, sve veći prodor web portala i foruma putem kojih je moguće izraziti svoje mišljenje – pa i ono koje otvoreno promovira nasilje – ukazuju na to da je ovaj problem izrazito prisutan. Ono što ga posebno definiše u Bosni i Hercegovini, jesu ratno nasljeđe i dominacija nacionalističkih i patrijarhalnih matrica u javnom prostoru. One održavaju, čak i opravdavaju, govor mržnje protiv svega i svih koji se u određenom kontekstu smatraju 'drugim' i 'drugačijim'. I pored relativno zadovoljavajućih legalnih i proceduralnih okvira za prevenciju i reagovanje na govor mržnje (vidjeti annex 1 istraživanja koji se odnosi na zakone u BiH i problem govora mržnje) institucije, ali i civilni sektor, za sada uglavnom reaguju *ad hoc*, odnosno onda kada se problem desi. Širih i kontinuiranih preventivnih aktivnosti još uvijek nema.

Ono što takođe nedostaje jeste dublja analiza koja bi prikazala prisutne forme govora mržnje (da li je riječ o otvorenom pozivanju na nasilje, huškanju, ili o mnogo suptilnijim formama izražavanja netrpeljivosti); njegovim izvorima (da li zaista mediji snose najveći teret odgovornosti, ili su u pitanju i drugi akteri u javnoj sferi); te konačno žrtvama i posljedicama govora mržnje. Stoga ovo istraživanje analizira govor mržnje sa aspekta medija, zakonodavstva i civilnog sektora u BiH. Osnovna pitanja na koja ćemo pokušati da damo odgovor su sljedeća: u kojoj mjeri je govor mržnje prisutan u BiH medijima i kako se oni odnose prema njemu? Koje su forme govora mržnje zastupljene u bh javnosti? Ko su generatori govora mržnje, a ko njegove mete? Ko ga kritikuje? Koje su forme i strategije govora mržnje u BiH medijskom prostoru? Na koji način se mediji, civilni sektor i institucije nose sa problemom govora mržnje? Konačno, šta su uzroci i posljedice govora mržnje u BH javnom prostoru?

Naša osnovna pretpostavka je da – s obzirom na post-ratni kontekst Bosne i Hercegovine – govor mržnje predstavlja jednu od strategija etno-nacionalnih elita za održavanje kontrole nad društvenom, političkom i ekonomskom raspodjelom moći. Savremeno bh. društvo je, na žalost, suočeno sa etno-nacionalnom realnošću, u kojoj su identiteti konstruisani u ratnim/poratnim uslovima, 'umotani' u pojam konstitutivnosti¹ i kao takvi definisani i izgrađeni kao međusobno antagonistični i suprostavljeni. Privilegovana pozicija etno-nacionalnih elita zavisi upravo od stalne produkcije i održanja

1   Ustav BiH, odnosno Dejtonski mirovni sporazum, priznaje tri konstitutivna naroda u BiH – Srbe, Bošnjake i Hrvate, među kojima je podjeljena politička vlast u zemlji po principu konsocijacijskog sistema. Ovaj sistem podrazumijeva jednaku podjelu moći između različitih etničkih grupa u društvu, tako što će svaka etnička grupa biti zastupljena u sistemima vlasti, istovremeno zadržavajući visok stepen autonomije i prava na veto. Federalni model (sa visokim stepenom decentralizacije) je primjenjen u BiH, koji podrazumijeva jednako učešće svih etničkih grupa priznatih Ustavom kao konstitutivnih (Srbi, Bošnjaci i Hrvati). Zahvaljujući tome, upravljanje zemljom je primarno zasnovano na politici "nacionalnog ključa", i a priori isključuje ostale identitete iz podjele vlasti. O posljedicama ovakvog sistema vidjeti više u: Bose, Sumantra. *Bosnia after Dayton. Nationalist Partition and International Intervention*. London: Hurst and Company, 2002.

tog konflikta – govor mržnje je samo jedan od načina na koji se to postiže. Ova strategija je najvidljivija u medijima, posebno u načinu predstavljanja onih slučajeva u kojima je relativno lako povući simboličku granicu između privilegovanih/deprivilegovanih identiteta.

Takođe, važno je naglasiti da se govor mržnje (najčešće) ne manifestuje u formi otvorenih poziva na linč i nasilje protiv ciljanih grupa, već se oblikuje i formira unutar različitih diskursa moći koji održavaju dominantne etno-politike. Upravo u tome leži relevantnost bavljenja ovim problemom – nedostatak dubljih analiza, bavljenje problemom na *ad hoc*, nesistematski način, doprinosi tome da govor mržnje postane efektivna – čak i legitimna – strategija ispoljavanja moći i dominacije nad 'drugim' i 'drugačijim' u (etno)političkom javnom prostoru Bosne i Hercegovine.

1a. Teorijski okvir analize – šta je to govor mržnje?

U najširem mogućem smislu pojam govora mržnje se može definisati kao svaka izjava koja priziva nasilje, mržnju i diskriminaciju protiv individua ili grupa, najčešće na osnovu njihove seksualnosti, rasne ili religijske pripadnosti (vidjeti Beham 2004.; Vacić 2004.). No, konkretnija definicija govora mržnje zavisi od šireg društvenog, historijskog i političkog konteksta. Tako se u SAD-u definicija govora mržnje čvrsto vezuje za pravo slobode govora, koje je zaštićeno Prvim amandmanom ustava SAD-a². U Evropi je distinkcija između ova dva pojma mnogo jasnije postavljena, te Vijeće ministara Savjeta Evrope definiše govor mržnje kao –

*"sve oblike izražavanja koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam, ili druge oblike mržnje, zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciji i netrpeljivosti spram manjina, migranata i osoba imigrantskog porijekla."*³

U skladu sa tim, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu definiše termin kao svaku formu izražavanja koja širi, podstiče, promoviše, ili opravdava "mržnju zasnovanu na netoleranciji, uključujući i vjersku netoleranciju."⁴

Međutim, brojne definicije ovog pojma ukazuju na važnost šireg društvenog i političkog konteksta za definisanje govora mržnje, koje kao ključni aspekt ističu identitete koji su u tim kontekstima konstruirani kao "marginalni". Tako Matsuda (u Asbury i Haas 2008.) naglašava rasu i rasnu diskriminaciju kao definirajući aspekt govora mržnje. Prema njoj, riječ je o svakoj poruci koja sadrži –

*"1. poruke rasne inferiornosti; 2. poruke koje su usmjerene protiv grupe koja ima historiju opresije; 3. poruke koje su proganjajuće, netrpeljive i degradirajuće."*⁵

Pojedini autori (vidjeti Kaminskaya, E. 2008.) kritični su i prema samom terminu "govora mržnje", koji naglasak stavlja na *emociju* mržnje, čime se magli razumijevanje prave prirode diskriminatornog diskursa (rasnog, seksualnog, etničkog i drugih).⁶ Suština ovakvog

2 O istorijskom razvoju pojma govora mržnje, njegovim različitim shvatanjima u SAD-u i Evropi, vidjeti više u Beham, M. 2004.: "Govor mržnje u politici i medijima", objavljeno u Vacić, Z. (ur.) 2004 *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2004. Dostupno na : <http://www.clds.rs/pdf-s/s-ETIKA.pdf>

3 CoE hate speech Factsheet, dostupno na www.coe.int/t/DC/Files/Source/FS_hate_en.doc, December 2009

4 Ibid.

5 Asbury, Mary Beth. and Haas, John, 2008: "An Exploratory Investigation of Whether Individuals Differentiate between Hate Speech and Offensive Language" Esej predstavljen na godišnjem sastanku *NCA 94th Annual Convention*, TBA, San Diego, CA, 20. novembar, 2008. godine.

govora nije u emocijama, već u razumijevanju i potvrđivanju odnosa moći – govor mržnje je strategija uspostavljanja i održavanja dominacije privilegovane grupe nad stigmatizovanim "drugim".⁷ Predlažu se termini koji bi bili jasniji i primjenjiviji u samom zakonu, poput 'konfliktne riječi' (conflict words). Delgado (vidjeti u Paull, Miller i Paull, 2004.) predlaže 'riječi koje povređuju', naglašavajući da govor mržnje ima, pored eventualnih fizičkih, i ozbiljne psihološke posljedice na ciljanu grupu.⁸

Svaka pojedinačna manifestacija govora mržnje definisana je konkretnim društveno-političkim kontekstom i kao takva se konstruiše u specifičnom simboličkom prostoru, kroz različite diskurse koji istovremeno generišu i odražavaju odnose moći u društvu. Riječ je o **simboličkom nasilju** koje se oslanja na odnose moći i specifična historijska iskustva dominacije i diskriminacije. Njegov sadržaj i značenja nisu određeni samo direktnim i eksplicitnim izražajima 'mržnje' – oni se, u velikoj mjeri, oslanjaju na kontekstualno-konotativna značenja, koja su definisana širim sistemom simboličkog izražavanja odnosa moći. Upravo iz toga razloga, govor mržnje je teško univerzalno definisati i zakonski regulisati, dok je onima koji poznaju određeni društveni kontekst i koji su iskusili diskriminaciju prilično lako da ga prepoznaju.⁹ Univerzalna definicija je nemoguća, jer jedan čin simboličkog nasilja nema nužno isti smisao u različitim društvenim i historijskim kontekstima. Kao što primjećuje Pančić (u Klarić, Ž. 2009.), svako društvo teži da sankcioniše upravo one forme i manifestacije govora mržnje koje se percipiraju kao štetne u kontekstu njegovih 'društvenih trauma'.¹⁰

Imajući sve ovo u vidu, diskurzivni pristup problemu govora mržnje koji usvaja Judith Butler (u Kaminskaya, E. 2008.) je od posebnog značaja za našu analizu. Kao oblik 'ideološke regrutacije', govor mržnje istovremeno povrijeđuje subjekta, ali ga i konstruiše unutar određenog diskursa.¹¹ Njegovi ključni elementi su – **identitet** grupa koje postaju meta govora mržnje; dodjeljivanje **negativnih karakteristika** tim identitetima; **smještanje** identiteta u simbolički red unutar određenog konteksta, te podsticanje ili širenje nasilja i netolerancije kao mehanizma kojim se **utvrđuje, odnosno dodjeljuje** status određenom identitetu. Ovaj posljednji element je posebno važan za razlikovanje govora mržnje od ostalih formi simboličke diskriminacije (kao što je naprimjer nedovoljna zastupljenost manjinskih identiteta u javnom prostoru, što jeste oblik diskriminacije, ali ne i govora mržnje). Mržnja izražena kroz ovaj vid simboličkog nasilja ne vodi nužno fizičkom nasilju, niti je linč krajnji cilj govora mržnje – riječ je o strategiji kojom se privilegovani i marginalizovani identiteti konstruišu, održavaju i reaffirmišu u skladu sa postojećim odnosima moći u određenom društvu.¹²

6 Kaminskaya, Elvira, 2008: "Hate Speech: Theory and Issues", CASE-UC Berkeley Field Project - Spring 2008 Work Products: 3-4; dostupno na: http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/u4/iseees/caseproject_/KaminskayaFR.pdf

7 Ibid.

8 Prema: Paull, Miller and Paull 2004, "Freedom of speech", Cambridge University Press: 24

9 Asbury, Mary Beth. and Haas, John, 2008: "An Exploratory Investigation of Whether Individuals Differentiate between Hate Speech and Offensive Language", Paper presented at the annual meeting of the NCA 94th Annual Convention, TBA, San Diego, CA, Nov 20, 2008: 4

10 Klarić, Željko (ur.) 2009: "Govor mržnje u medijima", Cenzura, Novi Sad: 49

11 Kaminskaya, Elvira, 2008: "Hate Speech: Theory and Issues", CASE-UC Berkeley Field Project - Spring 2008 Work Products: 3-4; strana 2. Tekst dostupan na: http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/u4/iseees/caseproject_/KaminskayaFR.pdf

12 Pojedini slučajevi ukazuju na to da je najveći problem govora mržnje u tome što izaziva, potpomaže, ili opravdava zločine iz mržnje – jedan od najnesrećnijih primjera su ratni zločini počinjeni u Rwandi ili BiH, u kojima se mediji nerijetko navode kao "inspiratori", i čija se uloga u produkciji zločina i dalje ispituje (vidjeti Budimir, V. 2009, *Odgovornost medija za ratne zločine*, objavljeno na <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/odgovornost-medija-za-ratne-zlocine-1,06/06/2009>). Sam zločin iz mržnje može se definisati kao čin koji uključuje zastrašivanje, prijetnje, uništavanje imovine, napad, ubistvo, a koji je motivisan stavom, mržnjom prema individui koja pripada određenoj grupi. Ukoliko se može dokazati da je činu zločina iz mržnje neposredno prethodio govor mržnje, ili se javljao tokom zločina, on se može tretirati kao motiv i postati predmetom kriminalne istrage. Vidjeti više u OSCE/ODIHR, Hate Crime Laws: A Practical Guide, OSCE / ODIHR, 2009; ili na <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/bias+crime>

Stoga, možemo reći da je govor mržnje **diskurzivno nasilje usmjereno prema određenim grupama/identitetima, koje funkcionise kao strategija politike drugosti i identitetskih politika unutar diskursa moći u konkretnom društveno-političkom kontekstu.**

1b. Metodološki okvir analize

Strukturu ove analize čine dva segmenata. Prvi dio analize daje prikaz stanja i odnosa civilnog sektora, medija i institucija spram problema govora mržnje. Kako bi se došlo do relevantnih podataka, korištena je metoda otvorenih intervjua, koji su u periodu od januara – februara 2010. godine obavljani sa predstavnicima medija i medijskih udruženja u BiH; institucija čiji je rad direktno vezan za zakonodavstvo i zaštitu ljudskih prava u BiH; i predstavnicima civilnog sektora, odnosno lokalnim i međunarodnim organizacijama koje rade na promicanju i zaštiti ljudskih prava. Ukupno je obavljeno 15 intervjua, od čega 3 sa predstavnicima institucija; 8 sa predstavnicima medija i medijskih organizacija u BiH; i 4 sa predstavnicima lokalnih i međunarodnih organizacija u BiH. S obzirom na to da je problem govora mržnje u BiH još uvijek nedovoljno istražen, te da je literatura objavljena na ovu temu u BiH gotovo nepostojeća,¹³ metoda intervjua pokazala se prikladnom kao izvor informacija o postojećim definicijama problema; uočenim uzrocima, izvorima i posljedicama govora mržnje, kao i dosadašnjim i eventualnim budućim aktivnostima na ovom polju.

Drugi segment analize fokusira se na prisustvo govora mržnje u medijskom predstavljanju manjinskih grupa ili situacija koje mogu podstaći korištenje diskriminatorne retorike u javnosti. Obuhvata analizu štampanih medija u BiH vezano za slučajeve Queer Sarajevo Festivala 2008. i nereda koji su u Širokom Brijegu izbili uoči (neodržane) fudbalske utakmice između FK "Sarajevo" i FK "Široki Brijeg", 2009. godine. Ovi slučajevi su izabrani kao indikativni za medijski tretman manjinskih grupa – konkretno, rodnih/seksualnih manjina, te etno-nacionalnih grupa koje se konstruišu kao manjinske u specifičnim lokalnim kontekstima. Pored toga, značajan faktor za odabir ovih slučajeva bila je i njihova prominentnost u javnosti, kao i to da je medijima bilo relativno lako da se u njihovoj prezentaciji "uvuku" u postojeći simbolički sistem prikazivanja "nas" i "njih", odnosno definisanja prihvatljivih/neprihvatljivih, dominantnih/manjinskih identiteta u javnom prostoru, na osnovu spola, seksualne orijentacije, vjere, nacionalne i etničke pripadnosti. Istovremeno, oba slučaja pružaju uvid u različite forme, ali i posljedice govora mržnje – dok je u prvom slučaju govor mržnje pripremio teren za nasilje koje se dogodilo na dan otvaranja Festivala, u drugom je služio kako bi se različite reakcije javnosti na sukobe i nesrećnu smrt jednog od navijača FK 'Sarajevo' u Širokom Brijegu formulisale i prenijele u skladu sa tri dominantna etno-nacionalna diskursa.

Analiza medijskog govora o slučajevima Queer Sarajevo Festivala 2008. i nereda u Širokom Brijegu uoči utakmice FK 'Široki Brijeg' i FK 'Sarajevo', 2009. godine, sastoji se od **kvantitativne i kvalitativne analize** ukupno **301** teksta, objavljenog u Dnevnom Avazu, Oslobođenju, Nezavisnim novinama, BH Danima, Startu, Slobodnoj Bosni, Reporteru, u periodu od 5.08. – 10.10.2008. godine za QSF; i periodu od 5.10. – 3.11.2009. godine za neredu u Širokom Brijegu.

Prvo istraživačko pitanje na koje ćemo pokušati da damo odgovor kvantitativnom analizom sadržaja je prisutnost govora mržnje u bh. medijima, i odnos medija prema ovom

13 Vidjeti na primjer pojedine tekstove objavljene na MC Online – Halilović, M. 2006, *Diskriminacija i mržnja na Balkanski način*, objavljeno na <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/diskriminacija-i-mrznja-na-balkanski-nacin>

problemu. Analizom sadržaja smo ispitali sljedeće parametre: **zastupljenost tekstova koji sadrže govor mržnje** (u kojoj mjeri je govor mržnje bio prisutan u medijskom pokrivanju odabranih slučajeva); **prominentnost tekstova koji sadrže govor mržnje** (koliki je značaj u uređivačkoj politici analiziranih novina dat tekstovima koji sadrže govor mržnje, naročito u poređenju sa onim tekstovima u kojima se on nije pojavljivao, ili je bio kritikovan? Koji tekstovi su imali najveću vidljivost i dobili najviše prostora u analiziranim novinama? U tom smislu se analizirala veličina teksta, te plasman teksta u novinama, vidjeti tabelu 1); **zastupljenost različitih novinskih žanrova u tekstovima koji se koriste govorom mržnje** (kakva je uloga autora/ki novinskih tekstova, a kakva njihovih sagovornika i drugih spoljašnjih izvora informacija u stvaranju, ali i kritici govora mržnje? Koliko je govor mržnje artikulisan kroz žanrove sa jačim autorskim pečatom, a koliko kroz prenošenje mišljenja, stavova i informacija iz spoljašnjih izvora?)

Tabela 1. Parametri prominentnosti analiziranih tekstova¹⁴

Veličina teksta		Prominentnost stranice na kojoj je tekst objavljen	
Manje od pola novinske strane	1	Iza 6. strane	0
Pola strane	2	4-5. strana	1
Jedna cijela ili više strana	3	2-3. strana	2
		Naslovna strana	3

8

Drugo istraživačko pitanje na koje ćemo dati odgovor uz pomoć kvantitativne analize sadržaja odnosi se na **aktere** govora mržnje – ko su njegovi generatori, a ko njegove mete? Ko kritikuje govor mržnje? Pri tome, **akteri** su one osobe/grupe/identitetske kategorije koje govore, ili o kojima se govori na način koji je kontekstualno značajan za medijski slučaj. Identifikovanjem aktera koji učestvuju u konstruisanju govora mržnje, bilo da ga proizvode ili kritikuju, dobićemo važan uvid u to koji autoriteti proizvode govor mržnje, ko na njega reaguje i na koji način, kao i uvid u stavove elita koje imaju moć donošenja odluka i moć da utiču na javno mnjenje. Sa druge strane, utvrdićemo koje se grupe/identiteti javljaju kao mete govora mržnje i na taj način konstruišu kao marginalni, isključeni ili lišeni subjektiviteta u javnom prostoru.

Treće istraživačko pitanje kojim ćemo se baviti u analizi odnosi se na forme i strategije govora mržnje u bh medijskom prostoru. Odgovor na ovo pitanje potražićemo uz pomoć kritičke analize diskursa (*critical discourse analysis*). Kritička analiza diskursa je odabrana kao pristup koji se fokusira na one elemente govora koji predstavljaju simboličke izraze dominacije i marginalizacije, te podstiču, reprodukuju i/ili normalizuju diskriminaciju, isključivanje i širenje netrpeljivosti prema onim grupama koje se javljaju kao marginalizovane u različitim društvenim kontekstima. U ovoj analizi koristićemo diskurzivno-istorijski pristup proučavanju rasističkog govora koji su razvili Ruth Wodak i Martin Reisingl (2008)¹⁵, koji posmatra diskurzivne prakse kao socijalno konstitutivne, u smislu proizvodnje i oblikovanja određenih društvenih posljedica, kao što su održavanje ili podrivanje društvenog *status quo* i odnosa moći, te u smislu konstituisanja ili razaranja

14 Prominentnost teksta, koja ukazuje na značaj i vidljivost teksta u cijeloj novini, mjerena je zbirom vrijednosti sljedećih parametara: 1) prominentnost stranice na kojoj je tekst objavljen i 2) veličina članka, prema slijedećim vrijednostima. Pri zbrajanju vrijednosti, minimalna vrijednost prominentnosti teksta je 1, a maksimalna 6.

15 Wodak & Reisingl 2008: "Discourse and Racism", objavljeno u: Schriffrin, Tannen & Hamilton (ur.) *Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing, 2001: 372-404

subjekata – različitih društvenih grupa. Fokusirajući se na ovako definisane društvene makrofunkcije diskursa, Wodak i Reisinger koriste kontekstualni model za analizu diskursa. On uzima u obzir različite nivoe proizvodnje diskursa, od neposrednog jezičkog konteksta teksta ili govora, preko odnosa između tekstualnih/govornih činova, žanrova i diskursa (u našem uzorku, ova dimenzija odnosi se na međusobne odnose tekstova koji su govorili o slučajevima Širokog Brijega i Queer Sarajevo Festivala); vanjezičkog kontekstualnog okvira kojim je definisan tekstualni ili govorni događaj (u ovim slučajevima, njega bi činile ideološke/identitetske pozicije autora/ki analiziranih tekstova i medija koji ih objavljuju) i, konačno, do šireg društveno-političkog i historijskog konteksta u koji su uronjene i sa kojim su povezane diskurzivne prakse.¹⁶

Ovaj pristup ima tri glavne analitičke dimenzije - definisanje sadržaja i tema diskriminatornog govora; analizu diskurzivnih strategija; analizu jezičke realizacije diskriminatornog govora. Posebna pažnja posvećena je sljedećim elementima i strategijama građenja diskursa: imenovanje i referiranje na aktere u tekstu (referencijalne strategije); pozitivno ili negativno karakterisanje aktera (predikacijske strategije); argumentacija kojom se opravdava ili podstiče diskriminacija određenih grupa (argumentacijske strategije); perspektiva iz koje autor/ka ili govornik/ca koristi prethodno navedene strategije (uokvirivanje diskursa); intenzitet diskriminatornog jezika, koji može biti prikriven ili otvoren (strategije intenziviranja ili ublažavanja). Koristeći ovaj model, analiziraćemo nekoliko tekstova izabranih iz ukupnog uzorka, kako bi utvrdili koje forme uzima govor mržnje u BiH medijima i kojim strategijama se grade diskursi mržnje u BiH javnom prostoru.

Bitno je napomenuti da se problem govora mržnje ne može vezivati isključivo za medije - političke, vjerske, obrazovne i druge institucije također mogu biti relevantan predmet izučavanja.¹⁷ Ipak, govor mržnje u medijima može imati posebno negativan uticaj na javnost, s obzirom na moć medija da komuniciraju sa širom publikom, posebno iz pozicije autoriteta. Mediji funkcionišu kao ideološki aparati za širu publiku – saznanje o 'drugome' se uglavnom gradi na osnovu onoga što mediji predstavljaju kao 'relevantno', 'životno' iskustvo.¹⁸ Van Dijk (2005) ističe značaj medija za djelovanje društvenih, političkih i drugih elita, budući da svi ovi akteri svoje poruke prenose putem medija. On posebnu pažnju poklanja upravo štampi, s obzirom na uticaj koji ona ima na oblikovanje stavova elita, na kojima leži najveći dio odgovornosti za formiranje javnog mnjenja.¹⁹

No, pored "tradicionalnih" medija (radio, TV, štampa) javni prostor sve više zauzimaju i tzv. *novi mediji*, koji u velikoj mjeri redefinišu ideološku moć medija zahvaljujući svojoj nelinearnosti i otvorenosti – više nego ikada, publika ima moć da proizvodi i oblikuje medijski sadržaj (vidjeti Moyo 2009.). Pojava Interneta i novih tehnologija otvorila je mogućnosti za lakše komuniciranje, ali i više prostora za govor mržnje. Dok pojedini autori ovu vezu posmatraju kao "nus pojavu" novih medija i "digitalne demokratije" (vidjeti Creeber, Martin

16 Ibid: 382

17 Izražen je, recimo, problem obrazovanja u BiH, posebno sadržaja udžbenika za srednje škole iz grupe tzv. nacionalnih predmeta (istorija, jezik, vjeronauka, djelomično geografija) koji su analizirani kao problematični, budući da nekada otvoreno propagiraju netrpeljivost i netoleranciju spram 'drugoga' – vidjeti Husremović, Dž., Powell S., Šišić A., Dolić A. 2007, *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*, Fond za otvoreno društvo BiH i proMente, socijalna istraživanja iz Sarajeva, 2007. godine.

18 Van Dijk, Teun A. 2005, *Reproducing Racism: The Role of the Press*, Paper presented at Congress on Immigration, Almería April, 21-22, 2005, URL: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Reproducing%20racism.htm>

19 Ibid.

2009.), drugi smatraju da je Internet idealan prostor za "globalizaciju mržnje" (Perry, Olsson 2009.) koji ekstremističkim grupama širom svijeta otvara mogućnost povezivanja i organizovanja van državnih granica, doprinoseći time konsolidaciji i koheziji ovih identiteta.²⁰ Kada je riječ o BiH, internet medije i njihovo iskustvo sa govorom mržnje, predstavice kroz intervjue sa urednicima nekih od vodećih web portala (www.radiosarajevo.ba, www.sarajevo-x.com i www.zurnal.info).

Posljednje istraživačko pitanje kojim ćemo se baviti u samom zaključku odnosi se na uzroke i posljedice govora mržnje u BiH – pokušaćemo da damo odgovor na osnovu međusobnog poređenja analiziranih slučajeva i rezimiranja rezultata svih segmenata našeg istraživanja. Prije toga ćemo se u narednom poglavlju osvrnuti malo detaljnije na govor mržnje u Bosni i Hercegovini, postojeće stanje i stavove relevantnih predstavnika medija, civilnog društva i institucija, oslanjajući se na intervjue obavljene u periodu od januara – februara 2010. godine.

20 Međusobni odnos „tradicionalnih“ i „novih“ medija javlja se kao još jedno značajno pitanje u kontekstu govora mržnje u javnom prostoru. Nekritičko ili tendenciozno prenošenje sadržaja sa Interneta ili neadekvatno regulisanje interaktivnih sadržaja omogućenih novim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama (SMS poruke gledalaca i sl.) mogu, naročito u situacijama već podignutih društvenih tenzija, imati poguban efekat na način komunikacije u javnom prostoru i djelovati kao dodatni generator govora mržnje.

2. Govor mržnje u BiH – pregled stanja

Problem govora mržnje u BiH se mora posmatrati u kontekstu rata i post-ratnog iskustva. U regiji je početkom 90'ih godina korišten kao strategija političkih, vjerskih i drugih elita za stvaranje i održavanje animoziteta spram 'drugog' i 'drugačijeg', nerijetko služeći kao 'zdravorazumsko' objašnjenje i opravdanje za strašne zločine i genocid počinjene tokom rata u BiH. Na žalost, u BiH ta strategija opstaje i nakon zvaničnog prekida ratnih sukoba 1995. godine. Jedan od najočiglednijih primjera jesu izjave javnih ličnosti, prvenstveno političkih lidera, kojima se negiraju, minimiziraju ili relativiziraju ratni zločini i njihove posljedice.²¹

Govor mržnje se ne spominje izričito u bh. zakonima, već se može podvesti pod krivično djelo "izazivanja vjerske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti" (član 163. u Krivičnom zakonu FBiH; član 390 Krivičnog zakona RS; član 160 KZ Brčko Distrikta; član 145a Kaznenog zakona BiH). No, ovaj član ne prepoznaje govor mržnje kao zasebno krivično djelo i podrazumijeva obavezu dokazivanja namjere, što se u sudskoj praksi gotovo i ne dešava.²² Jedan od osnovnih problema koji se često naglašavao od strane sagovornika koji rade u tužilaštvu jeste i kvalifikacija ovog djela na sudu – gotovo je nemoguće dokazati namjeru optuženog, odnosno motiv, što je osnovna karakteristika zločina iz mržnje, pa i govora mržnje kao krivičnog djela. Stoga se većina ovih prekršaja kvalifikuje kroz neka druga krivična djela (uništavanje tuđe imovine, narušavanje javnog reda i mira i sl.).²³

Težina dokazivanja tog dijela na sudu je jedan od razloga zbog kojeg problematične izjave predstavnika političko-nacionalnih elita nekažnjeno "vise" u vazduhu, svaki put iznova nanoseći udarac ionako krhkom procesu pomirenja i uspostavljanja povjerenja u bh društvu. Istovremeno, odgovornost za izrečeno u javnom prostoru se – najčešće – svaljuje na medije. Iako su imali, i još uvijek imaju, veliku ulogu u raspirivanju sukoba, nacionalne netrpeljivosti i animoziteta spram "drugog" i "drugačijeg", mediji su zapravo jedini dio javne sfere koji ima jasne i primenljive (samo)regulative koje se tiču govora mržnje. Najmanje

- 21 Amandman na Krivični zakon BiH kojim bi se zabranilo negiranje genocida i ratnih zločina, nije usvojen u januaru 2010. godine. Premijer RS-a, Milorad Dodik je u 2009. godini dao javnu izjavu u kojoj je negirao ratne zločine protiv civila u Tuzli (Tuzlanska kapija) i Sarajevu (slučaj Markale). Gradonačelnici Tuzle i Sarajeva su podnijeli krivične prijave zbog izazivanja nacionalne mržnje, no prijavu je nadležno tužilaštvo u Bijeljini odbacilo, jer "nije bilo namjere za izazivanje nacionalnog razdora ili netrpeljivosti". Navedeno prema dokumentu OSCE Misije u BiH, vidjeti u: *Krivična djela počinjena iz mržnje u regionu OSCE-a – Incidenti i reakcije*, 2009., dostupno na http://www.osce.org/publications/odihhr/2009/11/41314_1424_en.pdf
- 22 Prema podacima do kojih smo došli iz kantonalnih tužilaštava o broju primljenih krivičnih prijava na osnovu člana 163. Krivičnog zakona FBiH, kao i procesuiranim slučajevima na osnovu tog člana zakona u periodu od 2005-2009. godine, ukupno 21 slučaj je primljen, od čega najviše na području Kantona Sarajevo (12) i Srednjo-bosanskog kantona (6). Samo u jednom od ovih slučajeva sud je donio odluku o kažnjavanju osumnjičenih zatvorskom kaznom od 8 mjeseci, odnosno uslovno 2 godine. U većini ostalih predmeta istraga je obustavljena.
- 23 Intervju sa Safetom Hrapom, Kantonalno tužilaštvo KS, 18.01.2010. kao i na osnovu izlaganja Lejle Hasanbegović, tužiteljice Kantonalnog tužilaštva KS na okruglom stolu o zločinima iz mržnje u BiH, u organizaciji OSCE Misije u BiH, 23.06.2010. godine.

preventivnih aktivnosti i reakcija dolazi od strane institucija (prvenstveno onih koje se bave zaštitom ljudskih prava) i civilnog sektora.

Kodeks za emitovanje radio i televizijskog programa Regulatorne agencije za komunikacije (RAK) i Kodeks za štampu Vijeća za štampu BiH (VZS)²⁴ predstavljaju dva najbitnija dokumenta koji definišu i regulišu problem govora mržnje kada su mediji u BiH u pitanju. Tako se u Kodeksu RAK – a govor mržnje definiše kao govor koji –

*"... ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu njihovog spola, rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, spolne/rodne orijentacije, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno-ekonomskog statusa ili profesije."*²⁵

Kada je riječ o štampanim medijima, Kodeks VZŠ-a ne spominje eksplicitno govor mržnje, već koristi termin "huškanje", koji je definisan u Članu 3. Kodeksa –

*"... Štampa će u svakom trenutku biti svjesna opasnosti koja se javlja kada mediji namjerno ili nehotice podstiču diskriminaciju i netoleranciju. Imajući u vidu takvu opasnost, štampa će dati sve od sebe kako ne bi huškala i/ili podsticala mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, pola, seksualne orijentacije, bilo koje fizičke ili mentalne bolesti ili onesposobljenosti. Štampa neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje."*²⁶

Bitna razlika u primjeni ova dva kodeksa jeste u tome što RAK ima mogućnost sankcionisanja (najdrastičnija kazna jeste zabrana emitovanja TV/ radio stanici), dok je VZŠ samoregulatorno tijelo - sporovi između 'javnosti i štampe' se mogu rešiti pravom na odgovor; objavljivanjem ispravke; izvinjenjem i demantijem.²⁷ Pitanje efikasnosti rada RAK-a i VZŠ-a, kao i poštivanja propisanih kodeksa, često se dovodi u vezu upravo sa njihovim ovlaštenjima da sankcionišu. Dok se mnogo šira ovlaštenja RAK-a navode kao jedan od glavnih uzroka smanjenja upotrebe govora mržnje u elektronskim medijima u periodu od 2001-2008. godine, štampani mediji se oslanjaju na samoregulaciju. Samoregulatorni princip u sektoru štampanih medija predstavlja ideal koji uključuje neovisnost i odsustvo državne cenzure, no čini se da je princip samoregulacije u suzbijanju govora mržnje, slabo zaživeo u bh kontekstu.

Međutim, kao što je nekoliko puta naglašeno, prisustvo govora mržnje u javnom prostoru ne treba vezivati isključivo za medije. Potrebno je napraviti bitnu razliku između situacije u kojoj se mediji javljaju kao glavni, jedini, nedvosmisleni izvor govora mržnje (u autorskim emisijama, tekstovima, iza kojih stoje novinari ili urednici); i kada služe kao kanal prenošenja poruka i izjava koje u sebi sadrže govor mržnje (kroz intervjuje, ankete i sl.). Dunja Mijatović, OSCE predstavnicica za slobodu medija i bivša direktorica Sektora za emitovanje RAK-a, naglašava da uloga medija podrazumijeva prenošenje i onih izjava koje su eksplicitan primjer govora mržnje, ali da je suština u tome da sami urednici i novinari moraju znati kako

24 Rad medija u BiH nadgledaju i prate dvije profesionalne organizacije – Regulatorna agencija za komunikacije i Vijeće za štampu BiH. RAK je osnovan 1998. godine kao nezavisno tijelo koje ima isključivo pravo u BiH da reguliše telekomunikacije, elektronske medije i radiofrekventni spektar. Kada je u pitanju Vijeće za štampu BiH, riječ je o samoregulatornom tijelu koje je osnovano u aprilu 1999. godine, odnosno 2006. kao državno samoregulatorno tijelo za štampane medije, a na inicijativu novinarskih udruženja u BiH. Cilj rada VZŠ-a je da omogućiti – "... građanima da ulažu prigovore na neprofesionalno pisanje štampe, slijedeći profesionalne standarde obuhvaćene u Kodeksu za štampu BiH." Više o radu ovih organizacija vidjeti na njihovim zvaničnim web prezentacijama – www.rak.ba i www.vzs.ba

25 Pun tekst Kodeksa dostupan je na : <http://www.rak.ba/hr/public-affairs/pressr/default.aspx?cid=4796>

26 Pun tekst Kodeksa za štampu dostupan je na: <http://www.vzs.ba/ba/?ID=2>

27 Vidjeti RAK: "Analiza slučajeva 1998 – 2001" na <http://www.rak.ba/sr/broadcast/cases-compl/?cid=186>. Slučajeve VZŠ vidjeti na: <http://www.vzs.ba/ba/?ID=6>

da se ograde od njih.²⁸ I pored toga, Mijatović naglašava da nedostatak adekvatnih reakcija od strane pravosudnih organa, prije svega tužilaštava, doprinosi teškoj situaciji –

"Mislim da je netačna tvrdnja da su mediji jedini odgovorni za postojanje govora mržnje u javnosti – oni snose dio odgovornosti, ali su refleksija društva kakvo ono jeste. Mislim isto tako da bi tužilaštvo, Centralna izborna komisija i ostale institucije mogle i morale mnogo više da rade na regulisanju pojedinih sfera – predizbornih kampanja, na primjer – nego što je to do sada slučaj."²⁹

Sa ovom konstatacijom složila se i većina naših sagovornika iz medijske sfere, ističući problem (ne)odgovornosti javnih ličnosti, posebno političara za "izgovorenu riječ". Takođe, pitanje nacionalnih identiteta i antagonizama kojima je posljeratna javna sfera opterećena, prepoznaju kao najveći problem u javnoj komunikaciji i osnovu na kojoj se najčešće gradi strategija govora mržnje.

Predstavnici institucija sa kojima smo obavili intervju³⁰ imaju donekle drugačiji pogled na problem govora mržnje. Iako se slažu sa tim da postoji, i da je bitno raditi na govoru mržnje, odgovornost za takvo stanje vide isključivo u medijima, koji "forsiraju trend govora mržnje"³¹ ili u sistemu koji nije dovoljno jak i izgrađen kako bi mogao da sankcioniše, ali i preventivno djeluje u odnosu na problem. Tako Jasminka Džumhur iz kancelarije Ombudsmana BiH smatra da je –

"teško prihvatiti ne samo da je riječ o zabranjenoj radnji, već se često i opravdava kroz pozivanje na slobodu izražavanja. Mislim da nemamo kritičnu svijest u vladajućim strukturama, koje su spremne da se suoče sa posljedicama govora mržnje. Koriste ga kako bi održali vlastite pozicije."³²

Slično kao i institucije, ni civilni sektor, pod kojim se u BiH uglavnom podrazumijevaju nevladine organizacije (vidjeti Stubbs 2007.) nije do sada imao sistematski pristup problematici govora mržnje, niti postoji konsenzus oko toga kako ga definisati u javnom prostoru. Pojedine organizacije koje rade na pitanju ljudskih prava ovaj problem najčešće tretiraju kroz širi kontekst (uključujući pojedine slučajeve u godišnje izvještaje o stanju ljudskih prava, npr.) ili reaguju putem javnih saopštenja i osuda – opet, na pojedinačne slučajeve. Iz perspektive naših sagovornika iz civilnog sektora, govor mržnje bi se mogao definisati kao svaki javni govor usmjeren protiv manjinskog/marginalizovanog identiteta, sa akcentom (opet) na nacionalne identitete. Kada je riječ o izvorima govora mržnje, oni težište ponovo prebacuju na predstavnike vlasti, bilo kao aktere na javnoj sceni, ili kao one koji imaju zakonsku moć da suzbijaju ovaj problem, ali je, prema Srđanu Dizdareviću, bivšem predsjedniku Helsinškog Komiteta za ljudska prava BiH, ne koriste - *"Na tužiocima je odgovornost da pokrenu sve ono što je zakonsko sankcionisanje, ali je također na političarima da stvore politički ambijent u kome neće biti štice nosioci govora mržnje. Mislim da je to kod nas osnovni problem. Nosioci političkih funkcija i oni koji imaju političku vlast, su ujedno i oni koji su nosioci govora mržnje."³³*

Istovremeno, govor mržnje u BiH dobija i jednu novu dimenziju, sa kojom institucije, mediji i civilni sektor tek treba da nauče da se nose – web portale. Web prostor, preciznije

28 Vidjeti u: RAK, "Definicije i obaveze javnog emitiranja", izdato u januaru, 1999. godine, dostupno na: <http://www.rak.ba/hr/legal/rules-codes/broadcast/rules/default.aspx?cid=2813>

29 Intervju sa Dunjom Mijatović, 24. januar, 2010. godine

30 Intervju i su obaveštani sa sljedećim osobama: Safet Hrapo, tužitelj Kantonalnog tužilaštava, KS (18.01.2010.); Sadeta Škaljić, Ministarstvo pravde BiH (03.02.2010.); Jasminka Džumhur, kancelarija ombudsmana BiH (16.02.2010.); Mehmed Halilović, bivši zamjenik Federalnog Ombudsmana za medije (12.01.2010.)

31 Intervju sa Sadedom Škaljić, Ministarstvo pravde BiH, 03.02.2010.

32 Intervju sa Jasminkom Džumhur, kancelarija Ombudsmana za ljudska prava BiH, 16.02.2010.

33 Intervju sa Srđanom Dizdarevićem, bivšim predsjednikom Helsinškog parlamenta za ljudska prava BiH, 29.01.2010.

web mediji u BiH nemaju nikakvu regulaciju, niti samoregulatorno tijelo, iako predstavljaju jedan od najvidljivijih poligona za vježbanje govora mržnje, posebno u komentarima čitatelja.³⁴ Svaki pokušaj da se ukinu portali koje su osnovale organizacije ili individue radi promovisanja i širenja mržnje i nasilja u BiH, su bezuspješni. Serveri se uglavnom nalaze u SAD-u, čije zakonodavstvo štiti i ovakve sadržaje kao vid slobode govora.³⁵

-
- 34 Urednik Sarajeva – x, jednog od najposjećenih web portala u BiH navodi da će se problem sa komentarima ubuduće rešavati sa jačom moderacijom – komentarisanje će biti omogućeno samo za registrovane korisnike na forumu, a uvešće se i poseban filter za "riječič koje su uvrijedljive za bilo koji od naroda u BiH, poput 'ustaša', 'balija', 'četnik'...". Intervju sa Asimom Bešlijom, urednikom web portala www.sarajevo-x.com, 24.01. 2010. godine. Drugi portali problem riješavaju ili zatvaranjem komentara (www.radiosarajevo.ba, intervju sa urednicom Elvirom Jahić, 15.02.2010.) ili praćenjem postova i brisanjem svakog koji u sebi sadrži neprimjereni ili govor mržnje (www.zurnal.info, intervju sa koordinatorom Eldinom Karićem, 25.02.2010.)
- 35 Zanimljiv je slučaj Queer Sarajevo Festivala koji će kasnije biti detaljnije predstavljen i analiziran. Jedna od metoda zastrašivanja i prijetnji organizatorima i posjetiteljima bio je i web. Tako je, dan nakon otvaranja Festivala, na YouTube-u postavljen klip koji je prikazao otkidanje glave jednoj od organizatorica. Slučaj je prijavljen policiji, koja je kasnijom istragom utvrdila da je klip postavio korisnik u Berlinu (koji je također hakirao i srušio mejlmg listu i forum queer zajednice u BiH). Ove informacije su poslate kolegama u Berlinu, ali nikakvih daljih informacija o tom slučaju nije bilo.

3. "ISTO KAO 1992., SAMO ŠTO NE PADAJU GRANATE"³⁶ – analiza medijskog predstavljanja slučaja u Širokom Brijegu

Fudbalske utakmice između klubova koji dolaze iz različitih nacionalnih sredina, gotovo uvijek predstavljaju "savršen" teren za praktično uvježbavanje nacionalnih animoziteta na ovim prostorima. Takva je bila i utakmica između FK "Sarajevo" i FK "Široki Brijeg" koja je trebalo da se održi 4. oktobra 2009. godine u Širokom Brijegu. Iako procjenjena kao utakmica visokog rizika, utakmicu je pratilo slabije obezbjeđenje. Nekoliko stotina navijača iz Sarajeva se ubrzo po dolasku u grad, sukobilo sa policijom, lokalnim stanovništvom i navijačima "Širokog Brijega". Došlo je do korištenja vatrenog oružja, i jedan od navijača "Sarajeva" – Vedran Puljić, smrtno je pogođen. Više navijača "Sarajeva" je uhapšeno, pod optužbom za izazivanje opšte opasnosti, oštećenje tuđe stvari, učestvovanje u tuči. Postupak protiv njih je još uvijek u toku. Za ubistvo mladog Vedrana osumnjičen je Oliver Knezović, koji je nekoliko dana nakon privođenja pobjegao iz pritvora i još uvijek se nalazi u bjekstvu.

Dok su se u Sarajevu, Tuzli, Zenici, organizovali protesti navijača zbog ubistva Vedrana Puljića i napada na navijače FK "Sarajevo", u Širokom Brijegu je dva dana nakon ovog događaja organizovan skup na kome je bilo gotovo 1.000 ljudi, i na kome je dominirala "ustaška ikonografija" i parole, poput "Za Dom spremni", "Gazi, gazi Balije" i sl. Slučaj je izazvao burne reakcije "sve tri javnosti" u BiH, problematizirajući huliganstvo i neredne sportske manifestacije, ali i međunacionalne odnose, ističući antagonizam između dvije nacionalne skupine (bošnjačke i hrvatske) u prvi plan. Što se tiče medija, Regulatorna agencija za komunikacije je novčano kaznila lokalnu radio stanicu u Širokom Brijegu, zbog "huškačkog" izvještavanja njihovog reportera sa terena, dok su prema riječima Ljiljane Zurovac, direktorice Vijeća za štampu, sami građani u tom periodu upućivali veliki broj žalbi zbog načina na koji se u štampanim medijima predstavljao slučaj "Širokog Brijega".³⁷

Medijsko predstavljanje nereda u Širokom Brijegu analizirali smo na osnovu uzorka od **159** tekstova iz sljedećih medija: *Dnevni Avaz* (70), *Oslobođenje* (35), *Nezavisne novine* (33), *Start* (7), *Slobodna Bosna* (6), *Globus* (5), *BH Dani* (2) i *Novi Reporter* (1). Uzorak je izdvojen iz digitalne medijske arhive Infobiroa Mediacentra Sarajevo³⁸ pretraživanjem po ključnim riječima "Široki Brijeg", "Širokom Brijegu", a rezultati pretrage dalje su filtrirani prema sadržaju (izostavljeni su oni tekstovi koji ne tematiziraju sam slučaj) i datumu objavljivanja (uključeni su samo tekstovi objavljeni u periodu najintenzivnijeg medijskog govora o analiziranom

36 Naslov teksta objavljenog u Dnevnom Avazu, 6.10.2009. godine, str. 4., autor M. Tanović

37 Intervju sa Ljiljanom Zurovac, direktoricom Vijeća za štampu, 23.02.2010.

38 Više o radu INFOBIRO-a MC-a pogledajte na : <http://www.infobiro.ba>

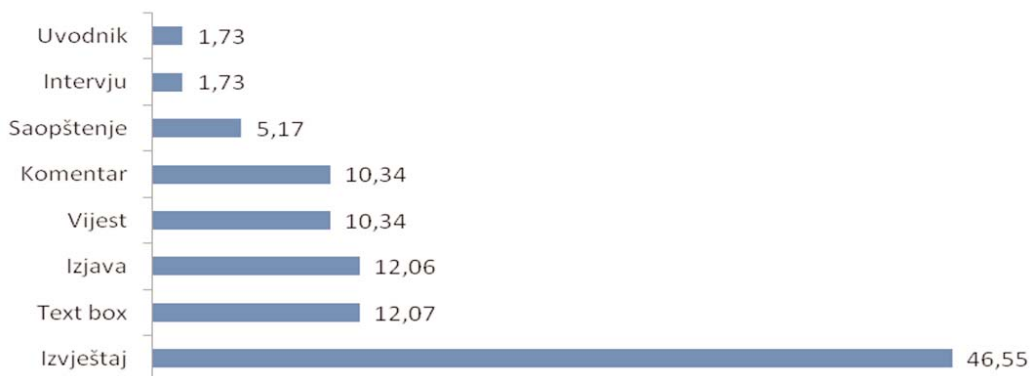
slučaju, od 05.10.2009 do 03.11.2009.). Ozbiljan nedostatak ove analize jeste odsustvo "hrvatskih" medija koji izlaze u BiH, no u analizi diskursa su kao kontrolna grupa uključeni i ti tekstovi, preuzeti sa web stranica ovih medija.³⁹

3a. Analiza sadržaja – medijski tretman govora mržnje

Polazeći od definicije govora mržnje kao diskurzivnog nasilja čiji je cilj uspostavljanje ili potvrđivanje identitetskih granica između „mi-grupe“ i onih koje se napada, marginalizuje i isključuje kao „druge“, analiza sadržaja pokazala je da je takav govor bio prisutan u 35,22% tekstova o slučaju „Široki Brijeg“. U ostalih 64,78% tekstova, govor mržnje nije zabilježen.⁴⁰ No, premda su tekstovi u kojima je korišten jezik mržnje činili manji dio uzorka, oni su u uređivačkoj politici ispitanih štampanih medija dobili veću vidljivost, više prostora i veći značaj od tekstova u kojima se o slučaju Širokog Brijega pisalo poštujući norme profesionalnog novinarstva.⁴¹ Prosječna prominentnost svih tekstova u uzorku kreće se oko 3,57 pri čemu tekstovi koji nisu sadržali govor mržnje imaju ispodprosječnu prominentnost (3,45), dok se govor mržnje javlja u tekstovima čija je prominentnost nešto veća od prosječne (3,71). Tekstovi u kojima je zabilježena kritika govora mržnje imaju najmanju prominentnost (3,29). Pored prominentnosti teksta, za odnos medija prema govoru mržnje značajno je i to u kojim se žanrovima on najčešće pojavljivao.

Kao što se vidi (Slika 1), među tekstovima koji sadrže govor mržnje (N=56 tekstova) najčešće su bili izvještaji, te „text box“, izjave, vijesti i komentari. Govor mržnje se najmanje pojavljivao u saopštenjima, intervjuima i uvodnicima. Kada se sagledaju u odnosu na stepen autorske intervencije, uočljivo je da je govor mržnje ukupno bio zastupljeniji u žanrovima koji podrazumijevaju analitički i interpretativni pristup autora (izvještaj, text box) - 58,2%. Iako veoma indikativna, ova činjenica sama po sebi ne bi bila dovoljna da se zaključi da su autori tekstova oni koji se u samim tekstovima služe govorom mržnje, s obzirom da se u ovim žanrovima prenose i informacije dobijene iz drugih izvora, navode izjave različitih aktera i sl. Ono na šta ovaj podatak može ukazati jeste da se govor mržnje javlja ili kao posljedica nedovoljne edukovanosti novinara o etičnom izvještavanju, ili je rezultat

- 39 U bosanskohercegovačkom društveno-političkom kontekstu, koji je dominantno definisan podjelom prema etno-nacionalnom principu, štampani mediji su u najvećem broju slučajeva profilisani i percipirani kao glasila koja se prvenstveno obraćaju etničkoj grupi koja čini većinu na teritoriji koju pokrivaju, sa izuzetkom onih medija koji se profiliraju (mada ne nužno i percipiraju, budući da na percepciju medija suštinski utiču etnička definisanost teritorije koju pokrivaju) kao građanski mediji koji ne ciljaju etnički, već građanski definisanu publiku. S obzirom na ovako podijeljen društveno-politički prostor, grade se i etnonacionalno definisani medijski prostori koji se fokusiraju na srpsku, hrvatsku ili bošnjačku publiku. U izvještavanju o nasilju u Širokom Brijegu, izrazito je prisutan antagonizam između „bošnjačkih“ i „hrvatskih“ medija, koji su s jednakom pažnjom (ili, preciznije, sa jednakim nabojem), ali sa potpuno suprotnih pozicija, pratili ovaj slučaj.
- 40 U većini ovih tekstova, nasilje vezano za sportsko navijanje tretira se u širem kontekstu, kao već prepoznat društveni problem, te je dominantna tema bila donošenje zakona kojima bi se ono sankcionisalo i konsekvantna kritika vladajućih struktura zbog odsustva efikasne zakonske regulative na tom planu. Pored toga, tematizira se i pitanje društvenih uzroka sportskog nasilja i rada na prevenciji istog. Ovi problemi najčešće su predstavljeni kao problemi cijelog bosansko-hercegovačkog društva, ali i njegovog okruženja (s obzirom da se incident u Širokom Brijegu vremenski poklopio sa nekoliko slučajeva navijačkog nasilja visokog intenziteta u okolnim državama) i evropskih država (najčešće kroz poređenje sa situacijom u Velikoj Britaniji i apelima za ugledanjem na njenu zakonsku regulativu).
- 41 Smjernice profesionalnog i etičnog izvještavanja definisane su Kodeksom za štampu BiH, uključujući: obavljanje novinarskog posla u duhu pravednosti, istinitosti i pristojnosti pri sakupljanju informacija i izvještavanju, obavezu održavanja visokih etičkih standarda u bilo kojem trenutku i pod bilo kakvim okolnostima, ravnopravan tretman svih strana u sporu pri izvještavanju i komentaranju kontroverze, jasno razlikovanje između komentara, pretpostavke i činjenice, te obziran tretman tema koje uključuju lične tragedije. Kodeks nalaže i izbjegavanje huškanja i podsticanja na mržnju, krivična djela i/ili nasilje, prejudiciranja i uvredljivih aluzija na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu i sl, namjernog prikriivanja važnih činjenica, donošenja preuranjenih sudova o krivici ličnosti optuženih za krivična djela i zavođenje javnosti nekom izjavom ili postupkom pojedinca ili organizacije (<http://www.vzs.ba/ba/?ID=2>).

Slika 1. – Govor mržnje – zastupljenost žanrova

uređivačke politike koja ga dozvoljava ili hotimično potencira. Slaba zastupljenost diskursa mržnje u onim žanrovima koji najviše zavise od spoljnih izvora informacija (organizacija ili institucija koje izdaju saopštenja, osoba koje daju izjave, sagovornika u intervjuima i sl.) ukazuje, također, na to da su, u ovom slučaju, ostali akteri imali manji utjecaj u formiranju negativnih diskursa od samih novinara.

3b. Akteri

Pored samih autora tekstova, kao relevantni akteri govora mržnje u slučaju Širokog Brijega javljaju se i sljedeće grupe/identiteti:

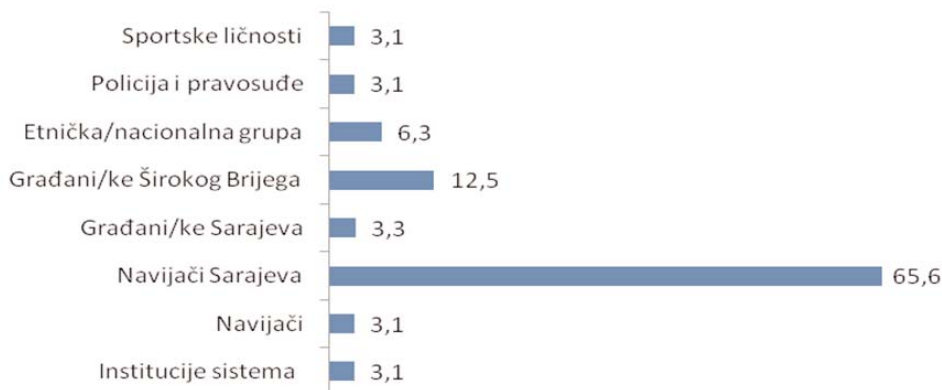
- Akteri koji su direktno involvirani u slučaj: političari (funkcioneri vlasti, stranačke ličnosti), institucije sistema (zdravstvene, administrativne), drugi medijski izvori (drugi novinari, agencije i sl.), navijači "Sarajeva", navijači "Širokog Brijega", navijači (drugih klubova ili kao grupa po sebi), sportske ličnosti (funkcioneri, zvaničnici, igrači klubova), građani Sarajeva, građani Širokog Brijega, žrtve (porodica i prijatelji ubijenog mladića, osobe napadnute u neredima), počinioци/osumnjičeni za ubistvo Vedrana Puljića, policija/pravosuđe BiH/FBiH, policija zapadnohercegovačkog kantona, pravosuđe Republike Hrvatske;
- Šire definisane grupe/identiteti koji se javljaju kao kontekstualno relevantni: etnička/nacionalna grupa (uključujući etnički/nacionalno definisana udruženja i organizacije), civilno društvo, stranci/zvaničnici međunarodne zajednice, građani/narod, korisnici Interneta, vjerski autoriteti.

Kroz analizu sadržaja, ispitana je zastupljenost ovako identifikovanih aktera u stvaranju i reagovanju na govor mržnje. Unutar tekstova (ukupno 56) u kojima je zabilježen govor mržnje, kao dominantni kreatori diskursa mržnje javljaju se **novinari**, tj. autori analiziranih tekstova u čak 76,3% slučajeva. Iza njih se nalaze **navijači fudbalskih klubova** (navijači „Sarajeva“ sa 25,4%, i ostalih klubova sa 8,5%), **sportske ličnosti** (fudbaleri, zvaničnici sportskih klubova i sl.) sa 18,6%, te **politički akteri** sa 15,3%. Sa 6, 8% zastupljeni su **građani Širokog Brijega**, a zanimljivo je da se u 6,8% slučajeva kao izvor govora mržnje javljaju **korisnici Interneta**, citirani od strane autora novinskih tekstova.⁴² Kritika govora mržnje zabilježena je u samo 17 tekstova, u okviru kojih se kao kritičari govora mržnje najčešće javljaju sami mediji, odnosno autori tekstova (8 članaka); tri puta civilno društvo, dva puta javne ličnosti i po jednom navijači Sarajeva, politički akteri, sportske ličnosti i anketirani građani.

42 S obzirom da se procenti odnose na tekstove, a da se unutar pojedinačnih tekstova javljalo više od jednog aktera u ulozi kreatora govora mržnje, zbir procenata je veći od 100.

Kada je riječ o pozitivno, odnosno negativno predstavljenim grupama/identitetima u tekstovima, od ukupnog broja, u njih 32 se može jasno identifikovati grupa koja je eksplicitno pozitivno prikazana, a među takvim grupama ubjedljivo dominiraju navijači FK „Sarajevo“.

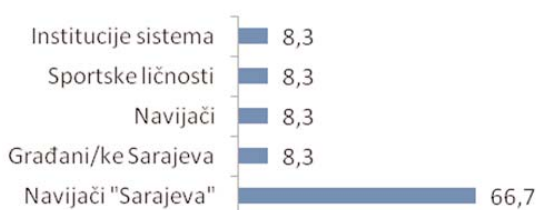
Slika 2. – Pozitivno predstavljene grupe

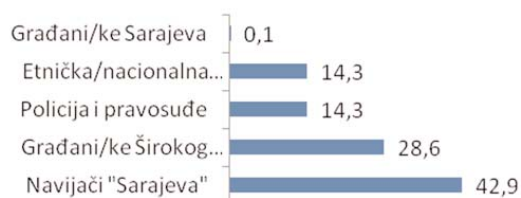
Navijači FK Sarajevo su u ovakvim tekstovima uglavnom predstavljeni kao nevine žrtve terora u Širokom Brijegu. Naizgled kontradiktoran podatak da se na prvom mjestu javljaju navijači „Sarajeva“, a na drugom građani Širokog Brijega, razrješava se kada se pogleda odnos pozitivno predstavljenih grupa u dva medija koja su u ovakvim tekstovima najzastupljenija - Dnevni Avaz (12 tekstova), koji je u svom izvještavanju bio jasno opredjeljen za jednu stranu u sukobu; te Nezavisne novine (7 tekstova) koje su o događaju imale ambivalentan stav.

18

Slika 3. – Pozitivno predstavljene grupe, Dnevni Avaz

Slika 4. – Pozitivno predstavljene grupe, Nezavisne novine

Kada je riječ o grupama /identitetima koji su bili najčešća meta govora mržnje, to su: policija Zapadnohercegovačkog kantona, zatim stanovništvo Širokog Brijega, navijači istoimenog kluba, etnička/nacionalna grupa, osobe osumnjičene za ubistvo Vedrana Puljića i počinioci nasilja, navijači generalno i tek na kraju navijači Sarajeva, političke ličnosti i „neprijateljski“ mediji.

Poredeći dobijene rezultate sa podacima o tome ko kreira diskurse mržnje u analiziranim tekstovima (dominantno mediji, a zatim navijači „Sarajeva“, sportske ličnosti, politički akteri i na kraju građani Širokog Brijega) dolazimo do zaključka koji potvrđuje naprijed iznesene nalaze o etnonacionalnoj orijentiranosti štampanih medija. Govor mržnje u analiziranim medijima, koji svoje tiraže plasiraju na tržištu sa dominantno bošnjačkim stanovništvom, kreiran je prvenstveno od strane samih medija, zatim od strane aktera sa bošnjačkom nacionalnom konotacijom – od kojih se jedan (navijači "Sarajeva") javlja i kao najpozitivnije predstavljena grupa, dok se kao ciljane grupe pojavljuju oni akteri kojima je

Slika 5. – Ciljane grupe

konotiran hrvatski nacionalni identitet. Mali udio medija koji izlaze u Republici Srpskoj uvodi, kao što je pokazano, suprotna stanovišta, premda ne sa jednakom dosljednošću kao u ostatku uzorka.

Upadljiv je i izostanak javne reakcije relevantnih institucija sistema, prvenstveno pravosudnih, a zatim i političkih, na pojavu govora mržnje i posljedice njegovog širenja u izvještavanju o ovom slučaju. Iako medijski akteri jesu najčešće ti koji su se kritično odnosili prema govoru mržnje, malobrojnost ovakvih slučajeva, naročito u poređenju sa njihovim značajno većim (i većinskim) udjelom u negativnim trendovima, te sa izraženom prominentnošću tekstova koji se koriste govorom mržnje, uloga medija u njegovom kreiranju javlja se kao izrazito negativna i ukazuje da nisu postojali ozbiljni napor da se govor mržnje osudi i spriječi.

3c. Analiza diskursa

Govor mržnje se u slučaju „Široki Brijeg“ rijetko javljao kao direktni poziv na nasilje i/ili diskriminaciju, a znatno češće se oslanjao na konotativna značenja, premda sa jednako poraznim posljedicama. Ovaj postupak naročito je vidljiv kada se pogledaju referencijalne (imenovanje i referiranje na aktere) i predikacijske (pozitivno ili negativno karakterisanje aktera) strategije koje su dominirale u diskursu onih medija koji su koristili govor mržnje: iako su njegova meta bile prvenstveno *etnonacionalne grupe*, autori/ke tekstova su vrlo rijetko pribjegavali eksplicitnim etničkim odrednicama u njihovom imenovanju.

Na etnonacionalni identitet se uglavnom referiralo različitim simboličkim „zamjenicama“, čije je značenje u BiH kontekstu dobro poznato širokoj publici. S obzirom na teritorijalno-administrativnu podjelu BiH na oblasti definisane dominantnim prisustvom jedne etničke grupe, etnička pripadnost aktera implicirana je samim administrativnim i teritorijalnim odrednicama, ali i drugim oznakama kojima se prenosi ista poruka (ime i prezime, sportski klub za koji se navija i sl.). Referencijalne strategije se u velikoj mjeri oslanjaju na ovako predefinisano, kontekstualno znanje o etnonacionalnim grupama i njihovim odnosima, i kroz njih se konstruišu. Tako se, recimo, građani Širokog Brijega, navijači istoimenog fudbalskog kluba, policija i političke ličnosti ZHK, osumnjicheni za ubistvo i komentatori sa portala „Široki Brijeg“ (www.sirokibrig.com) javljaju kao metonimijski označivači za hrvatsku etno-nacionalnu grupu, kao što i građani Sarajeva i sa njim vezane političke ličnosti, sportski zvaničnici, igrači i navijači FK „Sarajevo“ (i dr. klubova sa većinski bošnjačkih prostora), figuriraju kao nosioci bošnjačkog nacionalnog identiteta.

Negativnim slikanjem ovih aktera, cilja se i etnička grupa koju oni metonimijski predstavljaju.

Da etnički princip funkcionise kao temeljni okvir i ključ za razumijevanje ovako kodiranih medijskih poruka, može se vidjeti na slijedećim primjerima, koji se služe strategijom politizacije događaja, sa različitim stepenom ekspliciranja etno-nacionalnih identiteta.

Primjer 1:

„Požar zapaljen žestokim neredima u Širokom Brijegu (...) već je sa sigurnosnog i čisto policijskog prešao na politički teren. Dovoljno je pročitati brojne komentare **ostraćenih čitalaca** na internet-forumima i portalima **u susjednoj Hrvatskoj i ovdje u BiH**. Veliča se **Mate Boban**, priziva povratak paradržave „Herceg-Bosne“, zagovara odvajanje Hrvata i „muslimana“, jer, kako pišu, niti je zajednički život u BiH moguć, niti tri naroda u BiH žele živjeti u jednoj državi. U nešto blažoj formi slične stavove iznijeli su i okupljeni **demonstranti u Širokom Brijegu** (...) Mnogo je indicija koje govore o očitom postojanju scenarija izazivanja tenzija između Bošnjaka i Hrvata u vrijeme kada teku posljednje pripreme za razgovor domaćih političkih lidera o ustavnim promjenama u vojnoj bazi u Butmiru (...) Također, **dosta je zainteresiranih** kojima odgovara da se „pokaže“ da bošnjačko-hrvatska Federacija BiH ne funkcioniše – a tu **ne treba isključiti ni neke usijane i kratkovidne bošnjačke glave** – da čak ni jedinstvena nogometna liga BiH ne može opstati (...)“⁴³

Primjer 2:

„(...) ulični rat u Širokom Brijegu, u kojem je život izgubio mladić iz Sarajeva, **simbolično - dijete iz miješanog braka Bošnjakinje i Hrvata**, ima političku pozadinu, a ona isključuje huliganstvo, slučajnost, i pokazuje da se radi o dobro isplaniranom incidentu (...). Tragično, bolno je prihvatiti činjenicu, **prvenstveno porodici**, da je Vedran Puljić prva žrtva morbidnih ciljeva koje proteklih mjeseci uporno promovise **SDA, stranka koja je odlučila da umjesto dogovora krene s promocijom nasilja**, prvo kroz institucije vlasti, a sada i fizičkog **prema pripadnicima hrvatskog i srpskog naroda**. A prema procjenama iz SDA, kako kažu, ovo je tek početak. (...) jedino nejasno pitanje je ima li SDA, ili možda **neki drugi sarajevski faktor**, za takvu politiku podršku međunarodne zajednice ili ne?“⁴⁴

U prvom primjeru, već u naslovu teksta uvodi se pretpostavljena politička agenda u pozadini dešavanja u Širokom Brijegu, referirajući na ciljane grupu ne direktnim imenovanjem, već konotativnim značenjem upotrijebljenog termina („*Test za treći entitet*“). Autor pripisuje događaju u Širokom Brijegu dvostruku vezanost uz političke ciljeve, predstavljajući ga prvo kao uzrok raspirivanja međunacionalnih tenzija, a zatim i kao posljedicu unaprijed pripremljenog političkog plana. Naglašeni dijelovi ukazuju na strategije implicitnog targetiranja etničke grupe – kao akteri u prvom pasusu su navedeni ostraćeni čitaoci i demonstranti, definisani teritorijom (*u susjednoj Hrvatskoj i ovdje u BiH; u Širokom Brijegu*), dok se kontekst precizira pojmovima vezanim za hrvatski nacionalizam i ratnu prošlost (*Mate Boban, paradržava Herceg-Bosna*).

U drugom pasusu, „politički zavjerenici“ su najprije označeni samo epitetom *zainteresirani*, da bi se zatim njihov identitet definisao kroz uvođenje njemu suprotstavljene etničke grupe:

43 Fadil Mandal, „Test za treći entitet“, *Dnevni Avaz*, 07. 10. 2009, str. 3

44 Dragan Jerinić: „Butmirski put“, *Nezavisne novine*, 07.10.09, str. 15

izrazom *neke usijane i kratkovidne bošnjačke glave* autor sugeriše da se ovakav politički stav među „bošnjačkim glavama“ javlja kao anomalija, dok se kod etnički neimenovanih „zainteresovanih“ ta politička agenda javlja kao specifična, a ne incidentna, za čitavu etničku grupu. Iako se, dakle, glavni argument teksta gradi na pretpostavljenoj nacionalističkoj uroti hrvatskih političara i njoj komplementarnoj reakciji hrvatske javnosti, etničko imenovanje izostaje, osim u dva slučaja: u sintagmama „zagovara odvajanje Hrvata i „muslimana““ i „izazivanje tenzija između Bošnjaka i Hrvata“, gdje joj se ne pripisuje nijedan negativan atribut, niti se stavlja u kontekst političkog zavjereništva. Završnim rečenicama, autor kroz ratnu retoriku finalizira sataniziranje prijetećeg etničkog Drugog, i dalje bez korišćenja njegovog etničkog imena: „(...) *koga su zmije ujedale, on se i guštera boji. U ovom slučaju sigurno se ne radi o gušterima, a krvava prošlost uči nas da su na prostoru zapadnog Balkana nacionalni sukobi i ratovi svoju uvertiru i testiranje imali najprije na stadionima i među navijačima*“.⁴⁵

Drugi autor eksplicitnije pozicionira svoju metu, ali ponovo bez etničkog imenovanja. Naglašavanjem sarajevskog porijekla poginulog mladića, različite etničke pripadnosti njegovih roditelja, te korišćenjem epiteta *tragično* i *bolno* u tom kontekstu, autor insinuiira da je „za njegovu porodicu“ – djelimično bošnjačku – naročito tragična činjenica da je njegova smrt posljedica „politike SDA“, tj. stranke sa bošnjačkim predznakom. Pored političke stranke koja ju metonimijski predstavlja, etnička grupa se i u ovom tekstu javlja kao nevidljivi drugi, čije je prisustvo implicirano navođenjem njoj suprotstavljenih grupa – *hrvatskog i srpskog naroda* – koje su predstavljene kao njene žrtve.⁴⁶ Etnopolitička orijentacija ponovo je uparena sa etnički definisanom teritorijom - *sarajevski faktor* stoji kao konkretnija, no još uvijek ne etnonimska, odrednica za targetirani bošnjački identitet.

Primjer 3:

*“Pogibija Vedrana Puljića na sve se načine pokušava iskoristiti kao povod za nova politička razračunavanja sa **dijelom BiH** koji ne diše, niti će kada disati, onako kako „službeno“ Sarajevo želi. Stoga, sasvim se opravdano otvara pitanje je li čitava ova situacija inscenirana da bi bio ostvaren određeni politički cilj?! (...) Dostupne video-snimke pokazuju kako pripadnici „Hordi zla“ iz osobnih vozila vade metalne šipke, lance, palice, letve i ostale vrste hladnog naoružanja. Što je samo po sebi vrlo čvrst dokaz da je **napad sarajevskih huligana na Široki Brijeg** bio pomno planiran i pripremljen (...) Je li se **gospodin Kebo** pobjao da pritvorenici ne propjevaju o tome tko im je financirao izlet u Široki Brijeg ili su **on osobno i nomenklatura kojoj pripada** obični taoci te huliganske skupine? (...) Kako vrijeme odmiče, sve je više zagovornika teze da su neredi u Širokom Brijegu unaprijed osmišljeni. Naime, održan je butmirski summit, a ciljevi **bošnjačkog političkog vrha** potpuno su jasni (...) Stoga je bilo potrebno inscenirati sukob, iskoristiti medije pod vlastitim nadzorom, te pokušati homogenizirati unutarnje potencijale, koji su zbog **unutarbošnjačkih** političko-interesnih razračunavanja dobro podijeljeni.“⁴⁷*

U trećem tekstu prisutno je gradacijsko građenje diskursa, koje započinje istim strategijama implicitnog adresiranja ciljane grupe – naslov koji, kroz prepoznatljivu političku orijentaciju, konotativno identificira ciljanu grupu (*oni koji se u njih zaklinju*) i vezivanje etno-

45 Fadil Mandal, „Test za treći entitet“, Dnevni Avaz, 07. 10. 2009, str. 3

46 Simptomatično je da se, u mediju koji je usmjeren ka čitalačkoj publici u Republici Srpskoj, u govoru o slučaju Široki Brijeg javlja i srpska etnička grupa kao pretpostavljena žrtva etnički definisanog „neprijatelja“, premda se ona u samom događaju uopšte ne pojavljuje kao akter. Ovim postupkom usmjerena je identifikacija ciljane publike sa „mi“ grupom u tekstu, tj. simboličko odvajanje od negativno predstavljene grupe.

47 Ivan Zlopaša, „Državne institucije ruše oni koji se u njih zaklinju“, Novi Reporter, 11.10.09, str. 17

političkih agendi za teritorijalne odrednice (*dio BiH, „službeno“ Sarajevo, sarajevski huligani*); nastavlja se personalizacijom političkih predstavnika ciljane grupe (*gospodin Kebo, on i nomenklatura kojoj pripada*) i, konačno, konkretizuje upotrebom etnonima koji se, nakon „uvodnih“ reprezentacija, već podrazumijeva (*bošnjački politički vrh, unutar bošnjačka razračunavanja*).

Ovako profilisani (u etničkom ključu) akteri, podvrgavaju se, zatim, simboličkom razgraničavanju pozitivnih i negativnih grupa, na način koji Van Dijk (1993.) ističe kao jedan od ključnih postupaka građenja diskriminatorskih diskursa – *„naglašavanje naših pozitivnih i zanemarivanje naših negativnih osobina; naglašavanje njihovih negativnih i zanemarivanje njihovih pozitivnih osobina“*.⁴⁸ Ovaj postupak dominirao je u medijskom govoru o slučaju Širokog Brijega, kroz jednostrano i tendenciozno izvještavanje o nasilju koje se odigralo. U izvještajima o samom događaju, javlja se kroz afirmativno prenošenje optužbi od strane "mi – grupe" na račun Drugih, te eksploataciju negativnog potencijala optužbi iznesenih u suprotnom pravcu, kao naglašavanje agresivnosti i neprijateljstva koje su „oni“ ispoljili prema „nama“. No, osim o inicijalnom događaju, ovakav diskurs je građen i o događajima koji su uslijedili nakon njega, kao što su protestna okupljanja u Sarajevu, Širokom Brijegu i drugim gradovima u BiH, kojima su okupljeni građani, sa suprotnih strana, zahtijevali – svako svoju – pravdu.

Dnevni Avaz je afirmativno izvještavao o skupovima u Sarajevu, te u Tuzli, Mostaru, Zenici, Brčkom i Bugojnu, kojima je iskazana podrška navijača lokalnih klubova navijačima FK „Sarajevo“. U ovim tekstovima podvučen je mirni karakter i dostojanstvenost protesta, naglašava se iskazana solidarnost i potresenost tragedijom koja se dogodila, bez ulaženja u etničku/nacionalnu kvalifikaciju aktera. Istovremeno, u izvještavanju o dva protesta u Širokom Brijegu insistira se na nacionalističkom, militantnom i neprijateljskom karakteru okupljanja njegovih građana. Prvi tekst koji donosi vijest o ovom okupljanju, već u podnaslovu detaljno prenosi nacionalističke sadržaje sa protesta: *„Nošeni plakati s natpisom „Za dom spremni“, uzvikivano „Ubij baliju“, „Zakolji Turčina““*⁴⁹, koji se u tekstu dopunjuju novim detaljima –

*„Naoružani zastavama Hrvatske i plakatima na kojima je pisalo „Za dom spremni“, krećući se kroz grad, masa je uzvikavala užasne parole i pogrdne riječi upućene na račun države BiH i Federacije BiH, poput „J... te Bosno, j... te ja, Hrvatska je moja domovina“, „Ubij baliju“, „Zakolji Turčina““*⁵⁰

Naslov slijedećeg teksta, koji najavljuje drugo okupljanje Širokobriježana, vankontekstualno bi mogao biti sasvim neutralna konstatacija, no, pozivajući se na prethodni tekst, on funkcioniše kao još jedan znak za opasnost. Ton naslova *„Dolaze navijači iz Hrvatske“* razrađuje se u samom tekstu prejudicirajući novu prijetnju –

*„Podsjetimo, protesti od prije nekoliko dana u Širokom Brijegu bili su protkani nacionalističkim ispadima i novim sijanem mržnje. Sada kada upomoć dolaze navijači iz Hrvatske **teško je ne očekivati nove izljeve nacionalizma**, jer su upravo ti navijači poznati po postavljanju nacističke svastike na tribinama u Livornu i velikog slova „U“ 2007. godine u Sarajevu.“*⁵¹

Treći članak iz iste novine – Dnevnog Avaza, koji se bavi ovako najavljenim protestom, suprotstavljen članku o istom događaju iz „Dnevnog lista“, naročito je pogodan za

48 Van Dijk, Teun A. 1993: "Principles of Critical Discourse Analysis". Objavljeno u *Discourse and Society*, 6(2),243-289: 264

49 A. Du. „Nacionalističke prijetnje“, *Dnevni Avaz*, 07.10.2009, str. 4

50 Ibid.

51 „Dolaze navijači iz Hrvatske“, *Dnevni Avaz*, 09.10. 2009, str. 11

komparativnu analizu suprotstavljenih diskursa iz dva nacionalno omeđena medijska prostora, koji se koriste istim strategijama kako bi različito interpretirali iste događaje.

Primjer 1:

„Nacionalističkih izljeva i raspirivanja mržnje jučer **nije bilo u obimu kakav je zabilježen** na protestima u ovom gradu prije nekoliko dana. **Ipak, pojedinci** su nosili majice s natpisima „Oli mi smo uz tebe“, „Kebo majku j...“, a **mnogi**, mahom **djeca i omladina**, na majicama su imali ispisane poruke „Svi smo mi Oliver“, „Život za Široki“. Demonstranti su **nosili zastave Hrvatske**, uzvikivali parole poput „Moja domovina, zemlja Hrvatska“, „Mi, Hrvati“, **te pjevali pjesme koje veličaju „Herceg-Bosnu**.“⁵²

Primjer 2:

„Polusatnim **mirnim prosvjedima** oko petnaest tisuća Širokobriježana i njihovih **prijatelja iz regije** jučer je pokazalo **dostojanstvo** koje im se kroz posljednje nemile događaje i izvješća o istima probalo oduzeti. Na Trgu širokobrijeških žrtava, u središtu Širokog Brijega, sudionici prosvjeda su poslali poruku da su **protiv nasilja i nereda** koji su, kako kažu, u nedjelju uoči utakmice Široki Brijeg-Sarajevo, **izazvale Horde zla, navijači FK Sarajevo**, na ulicama grada. (...) Potporu mirnom prosvjedu pružile su i navijačke skupine i građani iz Mostara, Livna, Tomislavgrada, Žepča, Kiseljaka, Posavine, okolnih hercegovačkih općina, kao i navijači i građani iz susjedne Republike Hrvatske. Predstavnik navijačke skupine „Škripari“ u ime navijača i građana Širokog Brijega, istaknuo je da **Široki Brijeg nije želio sukob, i da su neredi nametnuti od dobro organizirane skupine** za koju se na kraju ističu, **ispostavilo da je imala podršku ni manje ni više nego od samog političkog vrha u liku Mirsada Kebe**, potpredsjednika FBiH. Pred okupljenom masom pročitani su i zahtjevi prosvjednog skupa koji su podržani pljeskom.“⁵³

Prvi članak u uvodu polemike sa prethodna dva teksta, odgovarajući na pretpostavke koje su u njima iznesene – apokaliptično najavljeni *novi izljevi nacionalizma* su bezmalo iznevjerili očekivanja, ali se ipak našlo materijala za održavanje prijetee slike o etničkom Drugom, koji je potpuno uronjen u nacionalističku ikonografiju, verbalnu i vizuelnu ratnu simboliku i mržnju prema "mi-grupi". U drugom primjeru, isti događaj je opisan iz unutrašnje perspektive, tj. sa pozicije grupe o kojoj se govori, koja je predstavljena kao miroljubiva, dostojanstvena i nenasilno orijentisana. Izostaje pominjanje nacionalističke simbolike, insistira se na pozitivnim činovima kojima se konsoliduje grupa (*zahtjevi prosvjednog skupa...podržani pljeskom*), dok se istovremeno artikuliše prijetnja koja dolazi od Drugog, čiji se različiti „predstavnici“ ističu kao krivci za nasilje i nered. Baš kao i u slučaju pisanja *Dnevnog Avaza* o skupovima podrške navijačima „Sarajeva“, eksplicitno nacionalno profiliranje onih koji se solidarišu sa „mi-grupom“ je izbjegnuto i umjesto njega ponovo su upotrijebljene semantičke „zamjenice“ teritorijalnog karaktera, pa tako prijetee „navijači iz Hrvatske“ ovde postaju *prijatelji iz regije*, uz isticanje prisustva i građana iz Mostara, Livna... *...okolnih hercegovačkih općina... (i) susjedne Republike Hrvatske*.

52 A.Du. „Traže Kebinu i Jukićevu ostavku“, *Dnevni Avaz*, 10.10.2009, str. 9

53 Marija Medić, „Igrači Sarajeva znali da se utakmica neće odigrati?“, *Dnevni List*, 10.10.2009; URL: http://www.dnevni-list.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5322:igraci-sarajeva-znali-da-se-utakmica-nee-odigrati&catid=11:izdvojeno2&Itemid=11

Pored toga što su se sami koristili ovakvim jezikom, autori članaka su se u izgradnji diskursa mržnje često služili i nekritičkim i/ili tendencioznim prenošenjem izjava različitih aktera, kao što su, recimo, navijači FK "Sarajevo" ili građani Širokog Brijega, koji su bili i učesnici i žrtve nereda opisanih događaja. Njihove „zapaljive“ izjave, date sa jasnom namjerom da se „oni drugi“ predstave kao jedini i isključivi krivci za smrt ubijenog mladića i sve sukobe koji su se odigrali prije neodržane utakmice, nekad su prenošene bez komentara ili izražavanja stava autora/ke teksta. To je karakteristično za medije koji su prema događaju imali ambivalentan stav, kao u slijedećem primjeru –

„Navijači su kasnije ultimativno tražili da budu oslobođena šestorica uhapšenih navijača ovog kluba. „Imamo informacije da oni nisu uhapšeni nego kidnapovani. Policija ih od sinoć konstantno premlaćuje“, kazao je vođa navijača.“⁵⁴

U tekstovima koji su se „opredjeljivali“ za jednu ili drugu stranu javljali su se, pak, komentari koji su afirmisali preneseni govor mržnje, prvenstveno odsustvom kritičkog stava prema njemu, ali i njegovom kontekstualizacijom kao integralnog dijela tekstualnog diskursa. U slijedećem primjeru, recimo, autor citira i prepričava tekst deklaracije Općinskog vijeća Širokog Brijega kao legitiman izvor informacija o stavovima jednog administrativnog tijela, bez ograde ili komentara jezika mržnje koji se u njoj koristi, čak usvajajući derogativne termine iz istog repertoara pri sumiranju necitiranih dijelova teksta -

*„Općinsko vijeće Široki Brijeg usvojilo je na izvanrednoj sjednici deklaraciju o osudi nasilja. "Sarajevske Horde zla naoružane mržnjom, oruđem i oružjem divljački su se okomile na naš grad i građane, razbijali su, premlaćivali, ozljeđivali građane i policijske službenike - jednom riječju, opravdali su ime kojim sami sebe nazivaju", **ističe se u deklaraciji**, te dodaje kako je iz video zapisa vidljivo da nije bilo sukoba dviju navijačkih skupina, nego je **jedna horda rušila i napadala sve oko sebe, a ipak se to divljanje publicira kao sukob dviju skupina.**"⁵⁵*

Za razliku od ovog primjera, gdje je citiran govor mržnje iz perspektive „vlastite strane“, tamo gdje su ovakve izjave prenošene kao izjave „suprotne strane“, govor mržnje u njima je naglašavan, a sam sadržaj izjave je diskreditovan različitim postupcima, od eksplicitnog negiranja do suptilnih strategija usmjeravanja percepcije čitalačke publike, kao što je korišćenje znakova kojima se mijenja značenje navedenog teksta (stavljanje „spornih“ izjava u navodnike, dodavanje upitnika, uskličnika i sl.). Zapažen izuzetak predstavlja Slobodna Bosna, koja je prenijela izjave građana Širokog Brijega bez negativnog kontekstualiziranja od strane autorke, sa svjesnom namjerom da otvori jedan od (prilično homogenizovanih) javnih prostora za stavove i perspektivu „Drugog“, što je naglašeno i u nadnaslovu teksta –

*„Dva dana nakon tragičnih sukoba na ulicama ŠIROKOG BRIJEGA ekipa "SB" posjetila je taj zapadnohercegovački gradić, razgovarala sa svjedocima nereda, kao i s policajcima MUP-a Zapadnohercegovačke županije **kako bi na licu mjesta čuli i njihovu istinu.**"⁵⁶*

Zanimljiva je i učestala pojava virtuelnog „dijaloga“ između suprotstavljenih strana, koje komentarišu medijske istupe – ali i same medije – „onih drugih“. U izjavi datoj *Dnevnom Avazu*, navijač „Sarajeva“ iznosi da je za njegovu navijačku skupinu jako bolno to kako je cijela ova tragedija **popraćena u medijima. Ispada da su navijači Sarajeva krivi za sve.**⁵⁷ U

54 "Navijači blokirali Sarajevo", *Nezavisne novine*, 06. 10. 2009, str. 2

55 Dragan Bradvica, „Sutra na ulicama 15 tisuća prosvjednika“, *Dnevni List*, 08. 10. 2009. URL: http://www.dnevni-list.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5268:sutra-na-ulicama-15-tisua-prosvjednika&catid=1:dogaaaji&Itemid=2

56 Suzana Mijatović, „Prvi smo napadnuti i morali smo se braniti“, *Slobodna Bosna*, 08. 10. 2009, str. 18

57 „Ispade da smo mi krivi za sve“, *Dnevni Avaz*, 06. 10. 2009, str. 2

protestu u Širokom Brijegu se, pak, kao jedan od razloga nezadovoljstva javlja „medijska satanizacija Širokobriježana“ –

„Nadalje ih žalosti činjenica da su njihovi sugrađani prikazani kao izazivači nereda. Oni su napali Široki Brijeg i nedužne građane i upali im u kuće, žalosno je ovo što Federalna televizija prikazuje da smo mi njih napali. (...)“; kazao je Franjo Ćorić koji je zajedno s prijateljima nazočio skupu.⁵⁸

Ovi primjeri paradigmatični su za odnos involviranih aktera prema medijima, koji je skoro bez izuzetka jednostran i jednosmjern – kritično se govori samo o medijima koji su negativno orijentirani prema „mi-grupi“, a kritika je najčešće propraćena „uzvratnom vatrom“, tj. ponavljanjem istih onih obrazaca koji se kritikuju kada ih proizvodi „druga strana“.

Prenošenje izjava i komentara korisnika Interneta poslužilo je kao još jedna strategija isticanja negativnih osobina Drugog. Po principu negativne selekcije, prenose se oni komentari „druge strane“ koji sadrže direktni, eklatantni – i pogodno necenzurisani – govor mržnje. Karakterističan je primjer teksta naslovljenog „Oj, Oliveru, svoje brani“, koji se javlja kao specijalno formatirani tekst unutar već pomenutog članka o Oliveru Knezoviću.⁵⁹ Autor prenosi pjesmu sa internet portala Široki Brijeg, uz slijedeći uvod –

„Većina stanovnika Širokog Brijega smatra da je Oliver Knezović kao pravi patriota stao u obranu grada. Čak su se na protestima organizovanim u ovom gradu mogle čuti i vidjeti stereotipne parole: Svi smo mi Oliver Knezović. Neki su otišli i dalje pa su pisali pjesme u njegovu čast. Evo jedne, neznane pjesnika, a objavljene na web strani Širokog Brijega“⁶⁰

Nakon ovakvog zaokruživanja konteksta, „većina stanovnika Širokog Brijega“ dovedena je u direktnu vezu sa anonimnim autorom ovakvih stihova:

„Brani Hrvate od dušmanske zmije, a kao hvala jadnik se triba da krije/ Horde zla napadaju Hrvate, nered širu i palu vatre/ Široki gori kaos stvaraju, Hrvatski barjak paraju/ Oliver i drugi branu kuću, neće dati da njih Sarajlije muču (...)Šta 500 hordaša u Širokom traže, ko nama to želi oči da maže/ Šta su tražili to su i dobili imaju sriće šta ih nismo više pobili“.

Ovo ukazuje na to da se Internet koristi kao jedan od izvora lako dostupnog, neregulisanog „sirovog materijala“ mržnje. Posebno je pogubna činjenica da se u ovim citatima navode komentari anonimnih korisnika/ca Interneta, čiji se glasovi, baš kao i glasovi učesnika/ca protestnih skupova, upravo zbog svoje anonimnosti predstavljaju kao „glas naroda“ – uvijek onog drugog, i uvijek neprijateljskog. Ovakvim medijskim izvještavanjem stvarala se klima nesigurnosti i međusobnog nepovjerenja između grupa čiji se identiteti konstruišu kao nepropusni i homogeni iznutra, a međusobno suprotstavljeni i isključivi jedni prema drugima. Već na ovom nivou može se uočiti sličnost sa strategijama kojima su nacionalno orijentisani mediji gradili ratnu propagandu početkom 90-tih godina: viktimiziranje sopstvene i satanizacija ciljane grupe i tada su bili glavni načini za podizanje nacionalnih tenzija i mobilizaciju za rat.⁶¹

58 Marija Medić, „Igrači Sarajeva znali da se utakmica neće odigrati?“, *Dnevni List*, 10.10.2009; URL: http://www.dnevni-list.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5322:igraci-sarajeva-znali-da-se-utakmica-nee-odigrati&catid=11:izdvojeno2&Itemid=11

59 Ekrem Tinjak, „Sarajlija, bojovnik, sa hrvatskom mirovinom od 2.000 KM i s vjerom u hrvatsko pravosuđe“ *Start*, 03.11.2009, str. 24.

60 ibid.

61 Vidjeti, recimo: Mark Thompson, 2000. „Proizvodnja Rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini“, Medija centar i Free b92, Beograd; Kemal Kurspahić, 2003: „Zločin u 19:30 – Balkanski mediji u ratu i miru“, Mediacentar Sarajevo i South East Europe Medija Organization (<http://www.media.ba/mcsonline/files/shared/Zlocinu1930.pdf>); Nebojša Popov (ur.) 2002: „Medijski rat“ u „Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju“, Samizdat B92, Beograd

No, ratna retorika koristi se i mnogo eksplicitnije u opisivanju aktera i samih događaja. Evociranje sjećanja na rat primarno se javlja u govoru o događajima, a zatim i u opisima osumnjičenog za ubistvo u Širokom Brijegu. Za prvi slučaj, paradigmatični su naslovi „Ubijen navijač, ulice Širokog Brijega poput ratne zone: **Krvavi epilog divljanja huligana**“⁶²; „Građani Sarajeva blokirali centar grada: **Isto kao 1992., samo što ne padaju granate**“⁶³; „Prijatelji ubijenog navijača Sarajeva: **Dok je Vedran umirao, zaštitari su govorili: „Idite mu klanjati džhenazu“** – *Izlazili su iz kuća s „kalašnjikovima“ i pištoljima, naši automobili i autobusi bili su potpuno izrešetani, kao u ratu*“⁶⁴.

U članku koji prati drugi naslov javljaju se i drugi ratni motivi, poput prenesene tvrdnje Udruženja navijača FK Sarajevo da se prema njihovim informacijama, nad njima (navijačima Sarajeva uhapšenim u Širokom Brijegu, prim. a.) vrše **policijske torture**, te konstatacije da su se različiti akteri pridružili protestu jer „više ne mogu sjediti skrštenih ruku dok svakodnevno **padaju mrtve glave**.“ Izjava jednog od protestanata poslužila je i kao naslov članka -

Kakva je ovo država? Go...a. (...) Sve ovo izgleda kao 1992. godine, samo što ne padaju granate. Pa, ako je već tako, pa neka nam onda podijele puške.

I Dnevni list je kroz afirmisanje ratne retorike protestanata, sa dominantnim motivom *odbrane grada*, pratio prve proteste u Širokom Brijegu -

„...također smatraju da Olivera Knezovića treba osloboditi svake odgovornosti jer je, kako kažu, samo branio njihov grad. (...) Stanko Škrobo, član Udruge oboljelih od PTSP-a i jedan od organizatora prosvjeda, je kazao da na ovaj način Širokobriježani žele dati do znanja Federaciji da ih ne mogu gaziti kako hoće. - Imamo svoj stav i branimo svoje. (...) - Nije nam jasno zašto su zatvoreni kada su samo branili svoj grad, samo je jedno od pitanja na koje Širokobriježani jučer nisu dobili odgovor.“⁶⁵

Drugi često eksploatisan motiv je insistiranje na ratnoj prošlosti Olivera Knezovića, osumnjičenog za ubistvo Vedrana Puljića, koji se u mnogim tekstovima naziva „Sarajlijom“ i „bojovnikom“, čime se potencira činjenica da je iz ratnog Sarajeva otišao kako bi se pridružio neprijateljskoj jedinici: „Dan nakon hapšenja ubice Vedrana Puljića: **Ko je Tutinom bojovniku otvorio prozor?**“⁶⁶; „Sarajlija, bojovnik, sa hrvatskom mirovinom od 2.000 KM i s vjerom u hrvatsko pravosuđe.“⁶⁷ U drugom tekstu, Knezović se poredi sa Branimirom Glavašem, detaljno se objašnjava njegova veza sa Jukom Prazinom⁶⁸ i Mladenom Naletilićem -Tutom,⁶⁹ a posebna pažnja je data „ratnim zaslugama“ kojima je zaslužio vojnu penziju. U odvojenom prilogu naslovljenom „Navijač Želje“ jezgrovito je dat i motiv ratne izdaje, kroz prikaz njegove (ne)lojalnosti fudbalskim klubovima sa različitim nacionalnim predznakom:

*“Zanimljiv je podatak... ..prema kojem je **predratni, mladi Knezović**, bio vatreni navijač FK Željezničar, pa čak navodno i član navijačke skupine The Maniacs. Navodno,*

62 Dnevni Avaz, 05.10.2009, str. 9

63 Dnevni Avaz, 06.10.2009, str. 4

64 Dnevni Avaz, 06.10.2009, str. 2

65 Marija Medić, „5000 ljudi traži pravu istinu o neredima“, Dnevni list, 07.10.2009, URL: http://www.dnevni-list.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5231:5000-ljudi-trai-pravu-istinu-o-neredima-&catid=1:dogaaji&Itemid=2

66 Oslobođenje, 07.10.2009

67 Start, 03.11.2009, str. 24.

68 Ratni zapovjednik paramilitarne jedinice u Sarajevu, početkom 1992. godine, a kasnije pripadnik snaga Hrvatskog vijeća obrane, nakon što su bosanske vlasti izdale nalog za njegovo hapšenje, pod sumnjom za kriminalne aktivnosti i ratne zločine. Ubijen je 2006. godine, a počinioci nisu otkriveni. Vidjeti više na: http://en.wikipedia.org/wiki/Jusuf_Prazina

69 Ratni zapovjednik u Hrvatskom vijeću obrane, osuđen na 18 godina zatvora za zločine protiv zbog zločina nad bošnjačkim civilima. Izvor: http://hr.wikipedia.org/wiki/Mladen_Naletili%C4%87

*rijetko je kada propuštao utakmice na Grbavici. Međutim, **nakon rata njegove velike ljubavi postali su Dinamo i Široki.***

Za razliku od devedesetih godina, kada se govorom mržnje rat *najavljivao*, aktuelni medijski diskurs, kao što je pokazano, eksploatiše emotivni i politički potencijal *sjećanja na rat* kao posebno snažnog mehanizma homogenizacije etnonacionalne grupe oko zajedničke traume. Korišćenjem izraza iz ratnog diskursa (*odbrana grada, podjela pušaka*), direktnim referiranjem na ratne topose i slike (*1992, izrešetani kao u ratu*), iscrpnim obrađivanjem ratne prošlosti „neprijateljskih“ aktera i sl., medijski jezik koristi ratnu prošlost u govoru o sadašnjosti, doprinoseći njenoj daljnjoj polarizaciji i radikalizaciji.

4. „PROVOKACIJA SVEMIRA“⁷⁰ – analiza medijskog predstavljanja Queer Sarajevo Festivala

Queer Sarajevo Festival 2008. godine organizovalo je Udruženje Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba. QSF je trebalo da bude prvi veći javni queer događaj u BiH, koji je kroz svoj četvorodnevni program – filmove, performanse, diskusije, izložbe – trebalo da javnosti u BiH približi "životne priče lezbejki, gej, trans, interseks i queer osoba, pune suza, smijeha, nadanja, ljubavi, prijateljstva, borbe, strahova, pobjeda i ponosa."⁷¹ Na žalost, to se nije dogodilo. Održavanje QSF-a poklopilo se sa zadnjom trećinom ramazanskog posta. Za pojedine medije i javne ličnosti to je bio dovoljan razlog da se Festival proglasi namjernom provokacijom muslimanskih vjernika od strane "gejeva", i pokrene svojevrsna kampanja zabrane festivala – od plakata lijepljenih po javnim mjestima ("Smrt pederima", "Reci ne gej festivalu", "Homoseksualizam je bolest" i sl.), preko otvorenih poziva na nasilje i prijetnji putem foruma, web portala, SMS poruka, mejlova, poziva upućenih organizatorima i njihovim saradnicima.

Festival je otvoren 24. Septembra u Akademiji Likovnih Umjetnosti; no, iste večeri, organizovane grupe (mlađih) osoba sačekivale su posjetioce i fizički se obračunavale sa njima – osam osoba je povrijeđeno, od kojih jedna teže. U pokušaju da ipak nastave program, ali u zatvorenoj formi, organizatori i gosti se drugog dana okupljaju u Mediacentru Sarajevo. No, prijetnje se nastavljaju, a policija Kantona Sarajevo nije mogla da pruži zaštitu gostima van prostora predviđenih za održavanje programa. Organizatori Festivala stoga donose odluku da Festival prekinu.

Policija Kantona Sarajevo je podnijela prijave kantonalnom tužilaštvu protiv 11 lica, u periodu do 17. novembra 2008. godine, zbog "nasilničkog ponašanja"; "ugrožavanja javnog reda i mira"; "ugrožavanje tuđe stvari". No, iz Kantonalnog Tužilaštva nema još uvijek (a prošle su dvije godine) zvaničnih podataka o tome dokle se stiglo sa ovim prijavama. Takođe, uočljivo je da nijedna prijava nije uključila motiv počinitelja za počinjeno nasilje, niti se osvrnula na više slučajeva govora mržnje koji su, pred sam Festival, u javnost slali uglavnom politički i vjerski lideri.⁷² Kada su mediji u pitanju, Regulatorna agencija za komunikacije novčano je kaznila privatnu TV "OBNI", zbog telopa sa SMS porukama koje su bile emitovane tokom emisije u kojoj je gostovala jedna od organizatorica Festivala, a koje su sadržale otvorene pozive na nasilje spram queer populacije i organizatora QSF-a.⁷³

70 Izjava jednog od anketiranih građana Mostara, objavljeno u tekstu: *Ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada*", Dnevni Avaz, 2.09.2008., autori Faruk Vele i M.Sm.

71 Preuzeto iz promotivnog materijala Festivala. više na <http://www.queer.ba/v1/ofestu.htm>

72 Izjave političkih lidera, intelektualaca, kao i samih organizatora i posjetitelja Festivala vidjeti u dokumentarnom filmu: "Queer Sarajevo Festival 2008", auotra Maše Hilčičin i Čazima Derviševića, u produkciji Udruženja Q, 2008/9. godine.

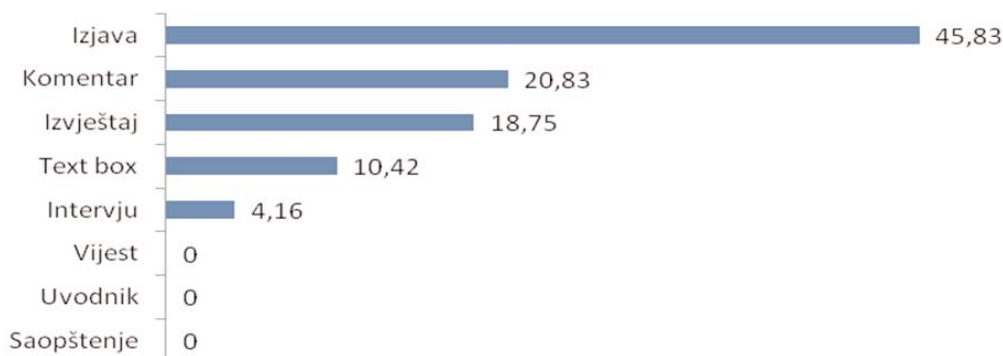
73 Više informacija na <http://www.rak.ba/hr/legal/decs/index.aspx?m=&yr=2009&so=DESC&sort-by=published>

Slučaj Queer Sarajevo Festivala analizirali smo na osnovu uzorka od 142. teksta iz slijedećih medija: *BH Dani* (55), *Dnevni Avaz* (25), *Nezavisne novine* (15), *Saff* (14), *Oslobođenje* (12), *Start* (11) i *Slobodna Bosna* (10), za period od 22.08. - 25.10.2008. Analiza je usmjerena istim istraživačkim pitanjima kao i u prethodnom slučaju nereda u Širokom Brijegu.

4a. Analiza sadržaja – medijski tretman govora mržnje

U pisanju analiziranih medija o Queer Sarajevo Festivalu, govor mržnje je zabilježen u 34,51% tekstova. Kao i u prethodnom slučaju, govor mržnje imao je natprosječnu prominentnost: prosjek prominentnosti svih tekstova je 2,99; tekstova koji sadrže govor mržnje 3,22, a ostalih tekstova 2,75. No, i prominentnost tekstova koji kritikuju govor mržnje u medijskom govoru o QSF-u bila je iznad prosjeka (3,07). U odnosu na žanrove, situacija se također znatno razlikuje u odnosu na prethodni slučaj – u govoru o QSF-u, žanr koji dominira u govoru mržnje su izjave različitih aktera. „Autorski“ žanrovi, posmatrani pojedinačno, zastupljeni su u znatno manjem omjeru od izjava; no, kada se grupišu, dobija se prilično ujednačena zastupljenost u odnosu na žanrove koji više zavise od spoljnih izvora informacija, mišljenja i stavova (50,01% prema 49,9%):

Slika 6. – Govor mržnje – zastupljenost žanrova

Zanimljivo je da se u vijestima, koje se uglavnom javljaju tek u periodu nakon napada na QSF i govore o učinjenom nasilju, govor mržnje nije javio ni u jednom slučaju, kao ni u saopštenjima, koja su najčešće dolazila od organizacija civilnog društva i samih organizatora QSF-a, kao reakcija na medijsku hajku i/ili napad na posjetitelje Queer Sarajevo Festivala.

4b. Akteri - ko su kreatori, a ko kritičari govora mržnje?

U medijskom govoru o Queer Sarajevo Festivalu javljaju se slijedeći relevantni akteri:

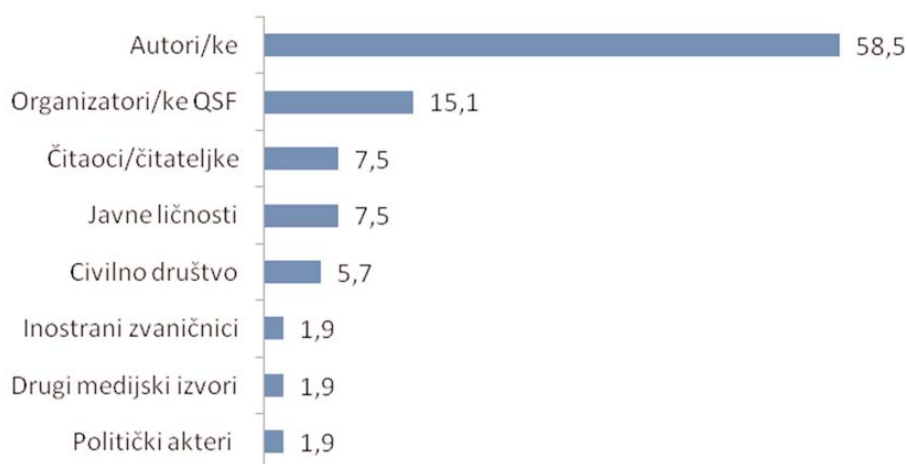
- Direktno involvirani: organizatori QSF, žrtve nasilja (posjetioci QSF), počinioci nasilja, vjerski autoriteti, politički akteri, civilno društvo, javne ličnosti (iz različitih oblasti koje nisu pokrivene prethodnim odrednicama), korisnici Interneta i čitaoci štampanih medija;
- Šire definisane grupe/identiteti: heteroseksualna većina (uglavnom kroz odrednice kao što su „građani“, „narod“, „mi“ i sl., uz koje se vezuje pretpostavljeni heteroseksualni identitet), LGBTIQ populacija, stranci (zvaničnici međunarodne zajednice, diplomatske ličnosti i sl.), etnička/nacionalna grupa, institucije sistema, policija i pravosuđe, vjernici.

Kao glavni nosioci govora mržnje, relativno ravnomjerno se javljaju politički akteri (29,7%)⁷⁴, i autori tekstova (28,7%), te vjerski autoriteti (22,7%); za njima slijede korisnici Interneta (7,8%), javne ličnosti iz različitih sfera javnog života (5,3%), čitatelji čija su pisma objavljivana u časopisima (4,2%), dok se zastupljenost ostalih aktera kreće oko 1-2%.

Broj tekstova u kojima se kritikuje govor mržnje je (i procentualno i brojčano) znatno je veći nego u prethodnom slučaju - 31% tekstova u ukupnom uzorku sadrži kritiku govora mržnje. Kao najčešći kritičari jezika mržnje ubjedljivo se ističu autori tekstova. Pored njih, u iole primjetnom broju javljaju se organizatori QSF-a, koji su bili direktne mete medijskog linča, te donekle javne ličnosti i čitaoci novina.

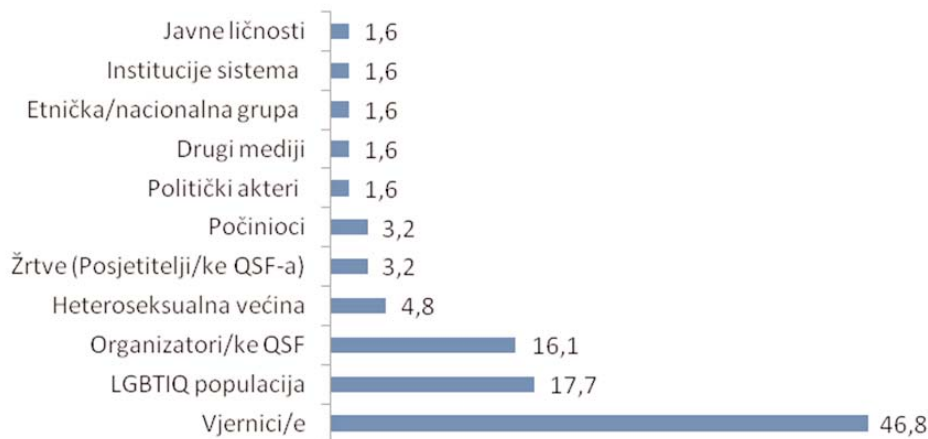
Slika 7. – Ko kritikuje govor mržnje?

Poražavajući su rezultati o reakcijama predstavnika civilnog društva, koji su se kritikom govora mržnje oglasili sa samo 5,7%, te političkih aktera – koji su među najzastupljenijima kao kreatori govora mržnje – sa jedva vidljivih 1,9%.

Kada je riječ o pozitivno, odnosno negativno predstavljenim grupama/identitetima, u 62. teksta, u kojima se pozitivno predstavljanje grupa eksplicitno javlja, najzastupljenija je kategorija vjernika; zatim sljede organizatori QSF-a; te sama LGBTIQ populacija. Ono što je posebno zanimljivo je da su ne samo žrtve, nego i *počinioci* nasilja koje se desilo na otvaranju QSF, predstavljeni pozitivno – i to u jednakoj mjeri.

Slika 8. – Pozitivno predstavljene grupe

74 Procenti se odnose samo na tekstove u kojima je zabilježen govor mržnje.

Ovakva raspodjela pozitivne reprezentacije različitih – i međusobno suprotstavljenih – grupa i aktera rezultat je izrazite polarizovanosti analiziranih medija u stavovima prema QSF-u. Mediji profilisani kao "građanski", koji su bili fokusirani na kritiku homofobije, diskriminacije, nasilja i govora mržnje, pozitivno su predstavljali grupe koje su u drugim medijima bile stigmatizirane (organizatore QSF-a i LGBTIQ populaciju). Mediji "etnonacionalne" orijentacije najčešće su pozitivno predstavljali grupu vjernika, zatim heteroseksualnu većinu, a u nekim slučajevima, čak i počiniocima nasilja nad posjetiteljima QSF-a.

Mete govora mržnje (ciljane grupe) bili su najčešće LGBTIQ populacija i organizatori Queer Sarajevo Festivala.⁷⁵ Iza ovih aktera, kao meta govora mržnje javljaju se sami mediji (konkretno, oni koji su afirmativno i/ili sa aspekta ljudskih prava pisali o QSF-u, te stoga bili satanizovani od strane onih medija koji su promovirali govor mržnje). Kao i u slučaju pozitivno predstavljenih grupa, i ovde su mediji bili izrazito polarizovani i konzistentni u svojim stavovima prema QSF-u, tako da su se unutar pojedinačnih medija uvijek iste grupe javljale kao meta govora mržnje. Bilo je, međutim, i onih grupa koje su se našle na udaru oba medijska „fronta“ - zastupljenost političkih aktera među ciljanim grupama, rezultat je, recimo, i diskriminatornog jezika koji se povremeno javljao u reakcijama na govor mržnje i počinjeno nasilje od strane građanski profilisanih medija, ali i targetiranja političkih aktera zbog *nedovoljno agresivnog* govora mržnje u nacionalno profilisanim medijima.

4c. Analiza diskursa

Queer Sarajevo Festival najavljan je nekoliko mjeseci unaprijed, u aprilu 2008. godine, putem sporadičnih medijskih nastupa aktivista Udruženja Q, kao i putem javnih projekcija dokumentarnih filmova sa queer tematikom u Sarajevu. Šira reakcija javnosti na njegovu najavu izostala je, sve do perioda neposredno pred njegovu održavanje, kada su se pojavili i prvi bilbordi sa najavom Festivala i kada je u magazinu *Saff*, u rubrici „Skandalozno“ objavljen tekst pod nazivom „*Queer Sarajevo Festival: U zadnjoj trećini ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca*“.⁷⁶ Ovaj tekst, iako objavljen u jednom malotiražnom, i u širem medijskom prostoru prilično opskurnom listu, postaviće i kontekstualno-tematski okvir, kao i osnove diskurzivnih strategija za daljni medijski govor o Queer Sarajevo Festivalu, što se može utvrditi praćenjem hronologije medijskog govora o ovoj (neodržanoj) manifestaciji. U slijedećem dijelu, ispitaćemo teze na kojima je kontekst inicijalnog teksta izgrađen, te mehanizme kojima se proširio i nametnuo kao definiens cjelokupne medijske priče o QSF-u i, konačno, kao mobilizator reakcije javnosti kojom je jedan festival od relativno neprimijećenog događaja pretvoren u „događaj visokog rizika“ koji se, prije nego što je i počeo, završio nasiljem.

Tekst je na naslovnoj strani najavljen riječima „*Opasno poigravanje sa vjerskim osjećanjima Bošnjaka: FESTIVAL HOMOSEKSUALACA U ČASNOM RAMAZANU*“, sa pozadinom na kojoj je prikazana slika sa promotivnih billboarda QSF-a. U ovom tekstu, festival je opisan kao „manifestacija remećenja muslimanskih svetinja“, „promocija homoseksualizma“, „festival pedera“, „ispitivanje terena kao priprema organiziranja gej parade“, dok su aktivnosti organizatora ocijenjene kao maliciozne slijedećom argumentacijom -

75 Veća zastupljenost generalne populacije od konkretne organizacije (Udruženje Q), ciljane zbog svojih konkretnih aktivnosti, rezultat je prvenstveno činjenice da se u diskriminatornom govoru uglavnom pribjegavalo homofobnim generalizacijama.

76 Ezher Beganović, „Queer Sarajevo Festival: U zadnjoj trećini ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca“, *Saff*, 22.08.08, str. 14

„teško se oteti sumnji da u Udruženju Q nisu znali da će u vrijeme održavanja njihovog festivala biti ramazanski post. Prije će biti da su **baš namjerno izabrali ramazanski post**, da u tom za muslimane svetom mjesecu ispitaju puls, kako oni to kažu, bosanskohercegovačkog tradicionalno-patrijarhalnog društva koje ne prihvata homoseksualizam kao normalno društveno ponašanje.“⁷⁷

Nakon toga slijedi i preporuka muslimanskim vjernicima, ciljnoj publici magazina Saff: „nadamo se da bosanskohercegovački muslimani nikada neće prihvatiti homoseksualne društvene vrijednosti“, obrazložena citatima i kletvama iz vjerskih tekstova.⁷⁸

Nekoliko dana kasnije, u *Dnevnom Avazu*, jednom od najtiražnijih bh. dnevnih listova, objavljen je tekst u kom su teze iznesene u citiranom članku magazina Saff preuzete kao ideološka osnova i vodeća nit za razgovore sa različitim akterima u reportaži objavljenoj u rubrici „Aktuelno“, pod odrednicom „Istražujemo“.⁷⁹ I ovaj članak pompezno je najavljen na naslovnici⁸⁰, razrađujući u naslovu i u najavi teze koje su inicijalno postavljene u Saffovom tekstu. Sintagma „gej okupljanje u Ramazanu“ preuzima tezu autora iz Saffa da je QSF „okupljanje homoseksualaca“, zajedno sa kontekstom u koji je QSF stavljen u inicijalnom tekstu (vezivanje za ramazanski post). U naslovu i najavi teksta, ponovo se primjenjuje isti postupak kao u inicijalnom Saffovom tekstu – ekspliciran je identitet „mi-grupe“ (*Bošnjaci*), zle namjere ciljane grupe ("Opasno poigravanje vjerskim osjećanjima", Saff; "Provokativni gej skup, ko...podvaljuje gej okupljanje...?", Avaz), te religijski kontekst koji se postavlja kao ključni značenjski okvir za tumačenje odaslatih poruka (*gej skup u Ramazanu, gej okupljanje u Ramazanu*- Avaz; u zadnjoj trećini Ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca, festival homoseksualaca u časnom Ramazanu- Saff), s tim što je on ovdje dodatno naglašen prenošenjem mišljenja E. Ljevkovića da je "...organizacija festivala u Ramazanu provokativna i neprimjerena." Izvor informacije predstavljen je imenom, ali i titulom – profesor na fakultetu Islamskih nauka – kojom mu se, kod ciljne publike, obezbjeđuje kredibilitet vjerskog autoriteta.⁸¹

Tekst se dalje gradi kroz ovako uspostavljen kontekst, sa tendencijom da se prikaže kao presjek „opšteg raspoloženja“, ili, kako je to u nadnaslovu najavljeno – mišljenja bh. javnosti koja je protiv održavanja *Queer festivala*. Izvori informacija su, stoga, odabrani iz različitih sfera javnog života, a vjerska perspektiva pažljivo se gradi izjavama predstavnika sve tri dominantne konfesije. U uvodu je dat prostor i jednoj od organizatorke QSF-a, no, pitanja koja su joj postavljena kreću se striktno u predefinisanim religijskom kontekstu (što je vidljivo u njenom odgovoru da QSF nije provokacija i nije skup homoseksualaca). Očekivano, znatno veći prostor dobili su akteri čija su mišljenja potvrdila i razradila početne teze, koji izražavaju zgražavanje (**ostao sam bez teksta...da ti ljudi nisu poštovali činjenicu da dolazi Ramazan**)⁸², otvoreno pozivaju na izolaciju LGBTIQ ljudi (čemu javno ispoljavanje i promoviranje takvih ideja...**Neka se zatvore u prostorije i rade šta hoće**), zatim na njihovo liječenje (*homoseksualcima treba pomoći, jer medicinski je dokazano da su bolesni... tim ljudima treba pomoći, jer, nažalost, u Božijoj bašti ima svega)⁸³ i, konačno, na sistemsku diskriminaciju (*nisam ni za to da se ova prava obuhvate nekim zakonom, pa da sutra**

77 Ibid.

78 Ibid.

79 A. Dedajić, „KO BOŠNJACIMA PODVALJUJE GEJ OKUPLJANJE U RAMAZANU?“, *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

80 "BH. Javnost protiv Queer festivala u Sarajevu"; "PROVOKATIVNI GEJ SKUP U RAMAZANU: Organizacija festivala u Ramazanu je provokativna i neprimjerena, smatra dr. Enes Ljevković, prof. Na fakultetu Islamskih nauka u Sarajevu", *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

81 U Saffu, pak, ovakvi postupci izostaju, budući da se vjerski kredibilitet autora podrazumijeva na osnovu profila samog časopisa.

82 "Belkić: Bez teksta", u A. Dedajić, "Ko Bošnjacima podvaljuje gej skup u Ramazanu?", *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

83 "Zukić: Njima treba medicinska pomoć", A. Dedajić, "Ko Bošnjacima podvaljuje gej skup u Ramazanu?", *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

dozvolimo istospolne brakove... To je neprirodno, bolesno i devijantno ponašanje).⁸⁴ Posebno je zanimljiva izjava Semihe Borovac, tadašnje gradonačelnice Sarajeva, iz koje se, kao i iz izjave Svetlane Đurković, može iščitati usmjerenost samog novinarskog pitanja koje joj je bilo upućeno (**Ako je cilj ovog festivala da se u Ramazanu prkosi, to nije dobro. Ako nije tako, ipak se trebalo voditi računa da se festival odgodi**).⁸⁵

Ovako je religijska perspektiva, oslonjena na argumentaciju kojom se napada festival iz pozicije navodno ugroženog identiteta muslimanskih vjernika, postala dominantni kontekstualni okvir unutar kog se gradila medijska hajka na Queer Sarajevo Festival. Instruktivna pitanja, tendenciozna selekcija odgovora, senzacionalistički naslovi i normalizacija govora mržnje, kao i teze, argumenti i ideološko stanovište preuzeto iz incijalnog *Saffovog* teksta, postaviće standard i artikulirati glavne teze dominantnog diskursa ne samo unutar listova koji su ga pokrenuli (naredni brojevi *Dnevnog Avaza* donijeće, recimo, ovako naslovljene tekstove⁸⁶: Skandalozno: Gej okupljanje iz Sarajeva seli se u Mostar - **Ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada**. Namjerno to rade u ramazanu jer su džamije pune, kaže Seid ef. Smajkić⁸⁷; Građani o Gej okupljanju za vrijeme ramazana: **RIJEČ JE O PROVOKACIJI**⁸⁸; **Počne li se BiH parčati, Bošnjacima je odzvonilo: Izuzetno stanje duha u ramazanu nastoji se zamutiti "Queer festivalom"**⁸⁹; **Kampanja protiv gradnje džamija i agitiranje za gej paradu u Sarajevu**⁹⁰, itd.) već i u cjelokupnom medijskom govoru koji je nakon njega uslijedio.

Brzina i efikasnost s kojom je „pitanje ramazana“ postavljeno, i od javnosti prihvaćeno kao glavna tema u govoru o QSF-u, očita je kada se, recimo, prvi *Avazov* tekst uporedi sa tekstom naslovljenim „Da li podržavate Queer festival?“⁹¹ u rubrici „Šta mislite?“ lista *Nezavisne novine*. Instruktivno novinarsko pitanje o *podržavanju* ili *nepodržavanju* jednog festivala, ne samo da ne zahtjeva dodatna objašnjenja (kao što bi, nesumnjivo, bio slučaj da se takvo pitanje postavilo o bilo kom drugom festivalu), nego se, u jeku medijske satanizacije QSF-a, automatski prepoznaje od strane ispitanika kao demarkacijska linija kojom se razdvajaju privilegovani od deprivilegovanih identiteta (simptomatično je da svi ispitanici koriste razdjelnice *mi* i *oni* u govoru o QSF-u) uz, ponovo, dominaciju religijskog konteksta prema kom se orijentiše većina odgovora: „...ne podržavam održavanje ovog festivala zato što je organizovan za vrijeme Ramazana (...) ako su već birali, mogli su i oni poštovati nečija vjerska osjećanja (...) to im ne bi trebalo dozvoliti (...) volio bih kad se taj festival ne bi nikako ni održao (...) treba ih dostojanstveno ignorisati“⁹²

Sličnu anketu, provedenu među mostarskim političkim i javnim ličnostima, koja prati najavu da će se konferencija za štampu QSF-a održati u Mostaru, donosi i *Dnevni Avaz*, u tekstu „Riječ je o provokaciji“⁹³–

„Nisam muslimanka, ali mislim da je zaista odvratno da u Ramazanu javno i otvoreno oni ispoljavaju ta svoja obilježja. Mislim da je u jednu ruku, riječ i o

84 "Vasić: Devijantno ponašanje", A. Dedajić, "Ko Bošnjacima podvaljuje gej skup u Ramazanu?", *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

85 "Borovac: Voditi računa", A. Dedajić, "Ko Bošnjacima podvaljuje gej skup u Ramazanu?", *Dnevni Avaz*, 28.08.08, str. 2

86 Naslovi su dati podebljanim slovima

87 *Ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada*", *Dnevni Avaz*, 2.09.2008., autori Faruk Vele i M.Sm. str. 2

88 Anketa među građanima Mostara, autor M.Sm., *Dnevni Avaz*, 2.09.2008., str.2

89 Intervju sa Esadom Durakovićem, autor Edina Sarač, *Dnevni Avaz*, 13.09.08, str. 4

90 *Dnevni Avaz*, 13.09.08, str. 4 (text box u okviru istog teksta)

91 *Nezavisne novine*, 14.09.08, str. 10

92 *Nezavisne novine*, 14.09.08, str. 10

93 *Dnevni Avaz*, 02.09.08, str. 9

provokaciji (...) Održati takvo što u Ramazanu smatramo čistom provokacijom (...)
 Ne doživljavam to kao neku lokalnu provokaciju. To je za mene provokacija svemira.
Siguran sam da se namjerno održava za vrijeme Ramazana (...) Na određen način to
 smatram provokacijom, samim tim što neko nije razmišljao o tome u kojem vremenu
 će biti takav događaj.“

U tekstu je preneseno samo jedno mišljenje koje odudara od ostalih, iz kog se, ponovo, iščitava tendenciozan ton novinarskog pitanja –

„**Ne mislim da je riječ o provokaciji**, jer nisu svi ljudi vjernici i ne vidim zašto bi to bilo ko doživljavao lično.“⁹⁴

No, religijska perspektiva, iako dominantna, nije bila jedina identitetska perspektiva iz koje su dolazili napadi na QSF. Kao primjer za preplitanje različitih identitetsko-ideoloških okvira uzeta su dva teksta, oba objavljena u *Saffu*, listu koji je imao presudan značaj za pokretanje lavine mržnje koja je obilježila javni diskurs o Queer Sarajevo Festivalu. Prvi tekst je objavljen prije zakazanog početka QSF-a, a drugi nakon nasilja koje se dogodilo na njegovom otvaranju. U ovim tekstovima „mi“ grupa nije definisana samo vjerskim, već i etno-nacionalnim, regionalnim i rodnim/seksualnim identitetima, koji se naizmjenično javljaju kao pozicije sa kojih se gradi argumentacija protiv napadnutog LGBTIQ identiteta.⁹⁵

Shodno tome, i identitet napadnute grupe definisan je kroz višestruku stigmatizaciju, tj. pripisivanje negativnih atributa unutar svake od ovako izdvojenih identitetskih kategorija, pa se tako javljaju slijedeći okviri unutar kojih se vrši satanizacija napadnute grupe -

- **kontekst rata/etničkog konflikta**, gdje se identitet i/ili aktivnosti ciljane grupe dovode u vezu sa nedavnom ratnom prošlošću i/ili etnički definisanim neprijateljima, podstičući osjećaj fizičke ugroženosti „mi-grupe“ od strane ciljane grupe;
- **medicinsko/biološki okvir**, unutar kojeg se ciljana grupa opisuje i definiše kroz pripisani negativni medicinsko/biološki status (teze o neprirodnosti/poremećaju) i podstiče se osjećaj biološke ugroženosti „mi-grupe“ (homoseksualnost kao opasnost za biološku reprodukciju);
- **ksenofobni okvir**, gdje se targetirana grupa vezuje za pretpostavljenu prijetnju od ksenofobično predstavljenog zapadnog/evropskog Drugog (ljudska prava LGBTIQ populacije kao „prijetnja sa Zapada“);
- **okvir patrijarhalnog heteronormativa**, gdje je ciljana grupa prikazana kao seksualno „nemoralna“ i prijeteca za patrijarhalni društveni/moralni poredak (homoseksualnost kao „udar na porodicu“, vidljivost LGBTIQ populacije kao „opasnost za odgoj djece“).

U citatima koji slijede, ovi diskurzivni okviri smjenjuju se u jezičkom kontekstu, uvodeći referencijalne i predikacijske strategije koje se naizmjenično vezuju za gore navedene okvire, gradeći negativnu sliku ciljane grupe iz svih identitetskih perspektiva. Ključne riječi simboličkog repertoara, kojima se grade ovi kontekstualni okviri, naglašene su kurzivom.

94 *Dnevni Avaz*, 02.09.08, str. 9

95 Zanimljiva je, međutim, činjenica da se od svih neheteroseksualnih i nebinarnih identiteta koji su predstavljeni ovom skraćenicom (i koji su trebali biti predstavljeni umjetničkim sadržajima neodržanog festivala), „pažnja“ javnosti (uključujući i ova dva teksta) usmjeravala skoro isključivo na jedno „slovo“ – *gej okupljanje*, festival pedera i slične konstrukcije bile su paradigmatične za govor o LGBTIQ populaciji, ukazujući na to koji je identitet bio izdvojen kao naročito „opasan“ i „provokativan“.

Primjer 1:

religijski okvir: (...) *šejtanovi* sljedbenici u *ljudskom suretu* ne prestaju da šire nered i *fesad* ni u *Ramazanu*. Jedna takva skupina nesretnika odlučila je da ove godine po svaku cijenu *oskrnavi svetost Ramazana* i da prije svega sarajevskim, ali i ostalim *muslimanima* u našoj zemlji, pokvari *ramazansku atmosferu*. (...) Smišljali su i kovali spletke i na kraju se dosjetili da bi vrhunac bogohuljenja i prkosa Allahu, dž.š., i *sljedbenicima islama*, a s druge strane najbolji izraz *pokornosti Iblisu*, bio, da oni koji su se **medicinsko/biološki okvir:** *odrodili od ljudske prirode* i **religijski okvir:** *ogrezli u grijehu*, organiziraju festival homoseksualaca u Sarajevu. **medicinsko/biološki okvir:** Ta suluda ideja možda bi i ostala tamo gdje je smišljena, u *pomućenim mozgovima nekolicine perverznojaka* i delikvenata, **ksenofobni okvir:** da nije dobila podršku mnogih *svjetskih i domaćih institucija*. Naime, poznato je da su sponzori tog "bala vampira", između ostalih, *ambasade Kraljevine Holandije, Švicarske i Kanade, zatim američki fond "Srce i ruke", Svjetski fond za žene* i, ono što je posebno šokiralo domaću javnost, medijski pokrovitelj tog orgijanja je RTV servis BHT1. (...) Je li onda moguće da je *strah toliko ušao u kosti* našim predstavnicima, i da im je toliko stalo do tih *prokletih političkih poena*, da su spremni davati izjave koje se kose sa njihovim uvjerenjima i u kojima *homoseksualci i njihovi simpatizeri* mogu vidjeti popustljivost i tolerantnost, što je jednako davanju zelenog svjetla za njihov festival.⁹⁶

etnički/ratni okvir: Za razliku od *naših*, izjave *srpskih predstavnika iz RS-a* su, moramo to kazati, za svaku pohvalu. (...) Još precizniji i rezolutniji bio je predsjednik SRS RS Milanko Mihajlica koji je od Javnog RTV servisa tražio da se hitno izjasni da li medijski sponzorira ovu gay paradu: "Zgranut sam i šokiran tom informacijom! Zar da *Srbi* plaćaju televizijsku pretplatu kako bi finansirali te **medicinsko/biološki okvir:** bolesne, neprirodne i perverzne manifestacije? (...)" Mihajlica navodi da *nije iznenađen što je gay parada zakazana baš u Sarajevu, i posprdno dodaje* **etnički/ratni okvir i medicinsko/biološki okvir:** "To i jeste *pravo mjesto* za takvu paradu. *Srpska* nikada neće dozvoliti razvrat i perverzije na svojim ulicama, niti podržavati neprirodne sklonosti."⁹⁷

religijski okvir: Homoseksualizam je *veći grijeh* od bluda, jer blud je u *suprotnosti sa šerijatom* zbog toga što je nemoralan čin i razvrat, ali se ne suprotstavlja **medicinsko/biološki okvir:** *ljudskoj prirodi i međusobnoj naklonosti spolova*, dok se homoseksualizam suprotstavlja **religijski okvir:** i *šerijatu* **medicinsko/biološki okvir:** i *ljudskoj prirodi*. (...) To nije *prirodna potreba* kao potreba muškarca za ženom i obrnuto, da se zadovolji *seksualni nagon* i osjeti slast i užitak u tome, zatim da se **okvir patrijarhalnog heteronormativa:** u *bračnoj vezi ostvari ljubav i samlkost*, zbog koje *žena tj. djevojka napušta kuću svojih roditelja i dobrovoljno odlazi u kuću budućeg muža* (...)⁹⁸

Primjer 2:

etnički/ratni okvir: (...) za *provokatorske efekte festivala pedera* u Sarajevu zainteresirane srpske i hrvatske *obavještajne službe*, kao i **ksenofobni okvir:** *međunarodni faktor*. Ništa nije moglo zaustaviti tu *silu nasilja* da izgura svoju fašističku zamisao da *optuži najtolerantniju i najotvoreniju sredinu na Balkanu* za zatvorenost, jednoulmje, terorizam, vebizam, i štošta još. U svijetu u kome se istina, antifaziizam i antiterorizam (...) strukturiraju u ovisnosti od količine... *lobističkih moći*, posve je nebitno šta se dogodilo u Sarajevu:

96 Abdusamed Nasuf Bušatlić, Ramazan je mjesec pokajanja, a ne orgijanja, *Saff*, 09.08, str. 6

97 Ibid.

98 Ibid.

događaj se *proizvodi po narudžbi onoga ko je jači*. Zajednička interesna tačka *pедера i bosanskih dušmana* nađena je, s jedne strane, u hroničnoj potrebi *pедера da budu ugroženi i progonjeni* (...) kako bi se na *kristalnoj noći islamofobije* pronijela vijest o vehabijama koje teroriziraju **ksenofobni okvir:** *analne izlučevine slobode i demokratije;*

ksenofobni okvir: (...) mržnja *okupiranog Sarajeva* prema muslimanima... demaskira civilizacijski i demokratski kredibilitet *ideoloških sponzora festivala pедера*. **etnički/ratni okvir:** U *ostrășćenju ili potplaćenju misiji zastrašivanja Bošnjaka...* jurnuli u **religijski okvir:** *blasfemiju, kasapeći muslimanske svetinje* po uzoru na **ksenofobni okvir:** *danske instruktore*. U *okupatorskim* medijima u Sarajevu objavljeno je mnoštvo tekstova i *ilustracija* kojima se **religijski okvir:** baš na Bajram, islam vrijeđa kao nikad dosad. (...) **ksenofobni okvir:** Pederi i njihovi *plaćenici će mržnju prema muslimanima*, ali i općenito neistomišljenicima, realizirati ubistvima, otmicama, premlaćivanjima, po uzoru na *MOSAD, KGB, CIA-u, Udbu i druge tajne službe* (...) Pederska je *moć* danas tako strukturirana da putem *lobija i fondacija djeluje kao država...nad državom...*s obzirom da su pederi uspjeli **medicinsko/biološki okvir:** *svoju bolest izbrisati iz svjetskog registra bolesti*, silom je nametnuti kao vrlinu (...). Pederi će **okvir patrijarhalnog heteronormativa:** *proizvoditi pedere, umnožavati ih,* **medicinsko/biološki okvir:** *popederivati zdravo tkivo...*

ksenofobni okvir: Treća *podvala* je bila ona o vehabijama koje su napale dobrohotne pedere, kad su **okvir patrijarhalnog heteronormativa:** u *parovima, kao istospolni muževi i supruge*, pošli na izložbu da se kulturno uzdižu. Svi su izvijestili kako su napad na pedere izvele **religijski okvir:** *vehabije*, jer su uslikane dvije-tri brade. istina je da su demonstracije imale građanski karakter, jer se ono **medicinsko/biološki okvir:** *zdravo, jedro, slobodoumno, prirodoljubivo Sarajevo,* **okvir patrijarhalnog heteronormativa:** *odgojeno u poretku bosanske avlije*, pobunilo protiv tlačenja i ponižavanja svoga *tradicijskog bića*, u kome je pederluk odvažda i zauvijek tretiran kao **medicinsko/biološki okvir:** *mentalni feler* kojemu je mjesto u izolaciji, gdje ga vide i čuju jedino bube i gusjenice (...) niko u sarajevu nije iskazao ambiciju za vješanjem pederluka, jer se ima *razumijevanja i samilosti prema bolesti i traumi*. Demokratski je iskazana odanost *prirodi*, **religijski okvir:** *vjeri* i **okvir patrijarhalnog heteronormativa:** *tradiciji* (...) neka svako u svoja četiri zida čini šta hoće...ali *mi kao društvo* odgovaramo za ambijent u kome će nam *odrastati djeca*; stalno nam je da *odgajamo* **medicinsko/biološki okvir:** *zdrave ljude...*kako bi i oni *imali svoju djecu i ostvarili osnovni smisao postojanja*, i otud je naše *prirodno odgojiteljsko pravo* jače i preče od **religijski okvir:** *prava sila razvrata* koje **medicinsko/biološki okvir:** *razaraju zakone prirode* i **religijski okvir:** *slovo Svevišnjeg o roditeljstvu i potomstvu.*⁹⁹

U prvom primjeru, naizmjeničnim korišćenjem religijskog okvira (kojim se ciljana grupa dehumanizuje u religijskom kontekstu sukoba "dobra i zla") i okvira biologije/medicine (kojim se ciljanoj grupi negira ljudskost sa aspekta „prirode“), uvodi se u ksenofobični okvir, kojim se „svjetski sponzori“ predstavljaju kao bezmalo kolonizatorska sila od koje strahuju bošnjački političari (čije su izrazito diskriminativne izjave o QSF-u prethodno citirane i kritikovane zbog „pretjerane tolerancije“, koju je autor iščitao iz apela političara za suzdržavanjem od nasilja), prisiljeni na „popustljivost i toleranciju“.

Kao kontrast njima, navode se (jednako diskriminativne) izjave srpskih političara, koje su pohvaljene zbog eksplicitnije agresivnosti, to jest decidanog stava da bi manifestacija poput QSF-a u Republici Srpskoj bila zabranjena. Pohvaljena izjava naročito je istaknuta zbog nacionalne netrpeljivosti prema autorovoj „mi-grupi“, koju citirani političar provlači

kroz izraženu homofobiju. Najavljujući citiranu izjavu kao *posprdnu*, autor se zapravo obraća prethodno kritikovanim „našim predstavnicima“, šaljući poruku o „brukanju pred neprijateljem“ koje će uslijediti ukoliko se ne spriječi održavanje najavljenog festivala. U trećem pasusu, ponovo se u uvodu smjenjuju biološki i religijski okvir, ali se ovog puta oni razrješavaju u drugačijem ključu - dok se u prethodnom primjeru zavjera svjetskih moćnika koji su pokorili bošnjačke političare javila kao „logično“ ishodište smjene religijskog i biološkog okvira, ovdje im se, kroz uvođenje patrijarhalnog okvira, suprotstavlja institucija patrilokalnog heteroseksualnog braka, koja je, za razliku od „homoseksualizma“¹⁰⁰, u skladu *i sa šerijatom i sa ljudskom prirodom*.

Drugi tekst, napisan nakon što se već dogodilo nasilje prema posjetiocima/posjetiteljicama otvaranja Queer Sarajevo festivala, usmjeren je na opravdavanje tog nasilja i pružanje podrške onima koji su ga počinili. Kombinacija različitih okvira koristi se, ponovo, kao strategija kojom se povezuju različite „neprijateljske agende“, usmjerene prema vjerski, nacionalno, biološki, teritorijalno, kulturno i politički definisanoj grupi od strane isto tako definisanih neprijatelja. Specifičnost ovog teksta u odnosu na prethodni, leži u učestalom pozivanju na *silu* i *nasilje* kao princip djelovanja targetiranih grupa, koji se prepoznaje u njihovim dosadašnjim aktivnostima (konkretno – u pokušaju da se održi jedan festival), ali se i prejudicira na temelju argumentacije iznesene kroz ostale okvire (*mržnju prema muslimanima (...) realizirati ubistvima, otmicama, premlaćivanjima*). Pripisivanje nasilnog djelovanja koristi se za racionalizaciju nasilja učinjenog prema targetiranoj grupi od strane „mi-grupe“, koja se iznosi kroz kontradiktorne teze da je napad na QSF istovremeno bio sasvim legitiman „građanski protest zdravih Sarajlija“, ali i reakcija na koju su ciljali „provokatori“, sa namjerom da „mi-grupu“ *prikažu kao nasilnu*. Činjenica da se nasilje jeste dogodilo, ostaje izvan ovako struktuirane argumentacije, u kojoj su *počinioci* nasilja prikazani kao *žrtve* progona (upoređenog, čak, sa nacističkim progonom Jevreja u izrazu *kristalna noć islamofobije*).

I pored sveprisutne homofobije izražene eksplicitnim jezikom mržnje, glavne poruke ovih tekstova ne odnose se na LGBTIQ populaciju, niti na organizatorke festivala, već na one aktere koji se vide kao (prvenstveno politički) *moćni* – domaće i strane političare, nacionalne neprijatelje i medije; a zatim i na sopstvenu grupu, predstavljenu kao metu njihovih napada. Preplitanjem diskurzivnih okvira, sa različitih aspekata se konstruiše identitet „mi-grupe“, pri čemu se primarna identifikacija daje kroz vjerski identitet, koji se javlja kao međuzamjenljiv sa nacionalnim (*zastrašivanje Bošnjaka/zastrašivanje muslimana* – s tim što se jedan ili drugi ističu u zavisnosti od korišćenog diskursa), iza njega se javlja lokalni (*poredak bosanske avlije; zdravo, jedro, slobodoumno i prirodoljubivo Sarajevo*) i regionalni identitet (*najtolerantnija i najotvorenija sredina na Balkanu*). Kao suštinska poveznica svih ovih identiteta javlja se biološki/medicinski definisana „ugrožena heteroseksualnost“ (*zdravo tkivo, ljudska priroda*), institucionalizovana kroz patrijarhalne obrasce (*bračna veza, ljubav i samilost*), na kojoj se temelje svi afirmativno prezentovani identiteti i poreci izgrađeni oko njih.

Ovako omeđen identitet gradi se kao višestruko ugrožen od strane ciljanih grupa, čije su identitetske pozicije izgrađene kroz binarne opozicije u kojima se različiti aspekti identiteta „mi-grupe“ javljaju kao nosioci pozitivnih vrijednosti, dok se negativni status Drugih pocrtava upotrebom derogativnih termina (*šejtanovi sljedbenici, bogohulnici, pokorni Iblisu, odrođeni od ljudske prirode, ogrezli u grijehu, srpske i hrvatske obavještajne službe, međunarodni faktor, bosanski dušmani, lobistička moć, danski instruktori, okupatorski mediji*,

100 Korišćenje termina *homoseksualizam* u ovom kontekstu funkcioniše kao još jedna od strategija medikalizacije ciljane grupe, implicirajući sufiksom „izam“ da se navedeni termin odnosi na medicinski poremećaj, a ne na seksualnu orijentaciju.

pederi i njihovi plaćenici...). Tako se, polazeći od religijskog diskursa (čiji je glavni argument teza o „provokaciji“ iščitanoj iz poklapanja termina QSF-a sa periodom ramazanskog posta), preko eksploatacije (i temeljne eksplikacije) različitih predrasuda, negativnih stereotipa i atributa konstruisanih kroz bio/medicinski i patrijarhalni diskurs, oba teksta razrješavaju u političkoj priči, kojom autori predstavljaju „mi-grupu“ kao žrtvu nasilja, zavjera i napada targetiranih identiteta. Ovako definisana, unutrašnja grupa se javlja kao „mjerilo svih stvari“, tj. referentna tačka djelovanja svih ostalih aktera. Konačna implikacija svih ovih strategija je potpuno poništavanje subjektiviteta targetiranih identiteta, kao inherentno neljudskih, nasilnih, zavjereničkih i zlokobnih: „mi-grupa“ ostaje jedina koja posjeduje bilo kakva prava, te iz pozicije žrtve moćnog *Drugog*, viktimizira one koji su kroz govor mržnje označeni kao njegov dio.

5. Zaključak

Analizirani slučajevi – Queer Sarajevo Festival i neredi u Širokom Brijegu, pokazuju na koji način se, u različitim okolnostima, govor mržnje gradio u bh. javnom prostoru. U slučaju QSF-a, govor mržnje je korišten kao strategija mobilizacije za nasilje prema grupi definisanoj kao manjina na osnovu rodnog/seksualnog identiteta. U slučaju "Širokog Brijega", govor mržnje se javio kao reakcija na nasilni sukob između dvije etno-nacionalno definisane grupe. Nasilje između suprotstavljenih grupa bilo je praćeno medijskim obračunom, temeljenom na unaprijed definisanim identitetima koje nije bilo neophodno objašnjavati: granice između ovih grupa su već postojale i dodatno su bile poctane nasiljem koje se odigralo. Jezik mržnje se, stoga, naslanjao na konotativna značenja, eksploatisana kako bi se Drugom pripisale negativne osobine (prvenstveno neprijateljstvo usmjereno prema „mi-grupi“), funkcionišući u oba smjera kroz etnonacionalno usmjerene medijske prostore.

U slučaju QSF-a, govor mržnje se, tamo gdje se javlja, javlja kao udarna strategija diskursa marginalizacije, predstavljajući reakciju dijela javnosti na prvi pokušaj izlaska jedne, do tada mahom nevidljive, manjinske grupe u javnu sferu. Kao takav, bio je dominantno usmjeren na *sprječavanje* ciljne manjine da se formira kao subjekt u javnom prostoru. Jezik mržnje se, stoga, ovdje javlja više kao instruktivan nego kao konotativan, te stoga znatno agresivniji, eksplicitniji i deskriptivniji u odnosu na prvi slučaj. Razlika u strategijama građenja govora mržnje ponovo dolazi iz različitih konteksta, uslovljenih različitim odnosima moći – ciljana manjinska grupa je prvo morala biti detaljno definisana, opisana i negativno pozicionirana u različitim simboličkim porjecima (prvenstveno religijskom, a kroz njega u političkom, pravnom, društvenom itd.). Tek nakon takvog povlačenja rigidnih graničnih linija između privilegovanog i marginalizovanog identiteta, targetirana grupa je, kao takva, mogla biti simbolički i fizički ućutkana i protjerana iz javnog prostora.

Kada se uporede ova dva slučaja, vidi se da je kritika govora mržnje bila manje zastupljena i slabijeg intenziteta u slučaju diskursa međunacionalnog sukoba, koji se formirao kroz intertekstualni i interdiskurzivni „dijalog“ dvije medijske sfere. Za razliku od slučaja QSF-a, izvještavanje o Širokom Brijegu nije u toj mjeri prepoznato kao kršenje zakona ili novinarskih kodeksa na koje bi mediji, ali i institucije trebalo javno da reaguju. Znatno snažnije i brojnije reakcije propratile su diskurs marginalizacije prisutan u medijskom govoru o QSF-u, koji se dominantno formirao unutar jednog medijskog prostora, sa fokusom na odnos *jednog* etničko-nacionalno-vjerskog identiteta prema *unutrašnjem Drugom*, koji jeste prepoznat kao kršenje ljudskih prava i, kao takav, dočekan burnom reakcijom građanski orijentiranih medija.

Jedno od naših istraživačkih pitanja sa početka analize odnosilo se na posljedice govora mržnje u javnom prostoru, koje ne moraju biti vezane samo za fizičko nasilje. Iako je ono bilo prisutno – u svojim najekstremnijim oblicima – u oba slučaja, "opipljivi" rezultat govora mržnje u slučaju QSF-a imao je dalekosežnije posljedice – od pokušaja održavanja Festivala, do danas, tri godine nakon njega, u BiH nije održan nijedan javni događaj sa prefiksom "queer". LGBTIQ populacija je (ponovo) satjerana u ćošak javne sfere u BiH, bez

vidljivih naznaka da će se to stanje uskoro promijeniti. Time se ponovo postavlja pitanje značaja i moći "građanskog" diskursa u BiH, kao i "građanskih" medija, čija podrška očigledno nema dovoljan uticaj i potencijal da se uspješno suprostavi nacionalnoj i patrijahalnoj matrici. Kada je riječ o neredima u Širokom Brijegu, govor mržnje se javlja u formi reakcije na nasilje, ali sa jednako devastirajućim efektom naglašavanja demarkacije i produblivanja antagonizama između "nas" i "njih", svjedočeci o tome koliko je teško uzdržati se od simboličke reprodukcije etnonacionalno definisanog sukoba u izvještavanju o takvim slučajevima.

Prvi problem koji se nameće – koji, u krajnjoj liniji doprinosi jačanju govora mržnje u bh javnom prostoru – je da ne postoji definicija ovog pojma koja bi bila usklađena sa društveno-političkim kontekstom, i koja bi bila rezultat konsenzusa makar na nivou civilnog društva u BiH. Njihova slaba, gotovo nevidljiva, reakcija - tek tri puta u slučaju Širokog Brijega i pet puta u slučaju QSF-a- može ukazati na podjeljenost ove društvene sfere, ali i nedoraslost problemima sa kojima se suočava. Kako Stubbs (2007) ispravno primjećuje, termin "civilnog društva" se možda i previše nekritički upotrebljava, postajući "*sinoniman sa svime što je puno vrlina, progresivno i pravedno*" i svodeći se na "nevladine organizacije".¹⁰¹ Na primjeru QSF-a i Širokog Brijega, koji se mogu uzeti kao ozbiljni testovi za nivo svijesti o ljudskim pravima i građanskoj odgovornosti u BiH, možemo reći da je civilni sektor, nažalost, pao. Prvi korak ka njihovom aktivnijem uključivanju u prevenciju i reagovanje na govor mržnje bio bi upravo rad na postizanju elementarnog dogovora oko toga šta se podrazumijeva pod govorom mržnje i zajedničke strategije rada na ovom problemu, imajući u vidu post-ratnu realnost Bosne i Hercegovine.

Apsolutni nedostatak svijesti među predstavnicima političkih i nacionalnih elita (političara, predstavnika vjerskih institucija, nerijetko i akademske zajednice) je još jedan akutni problem za koji trenutno – čini se – nema riješenja. Pored slabo organizovanog civilnog društva, tužilaštva se kriju iza težine sudskog dokazivanja namjere, odnosno motiva, u slučajevima vezanim za govor mržnje, ostavljajući ih sa strane kao "nemoguće". Na samom početku je spomenuto da je pojam "govora mržnje" jako teško definisati, posebno u zakonskim okvirima, s obzirom da je riječ o simboličkoj vrsti nasilja, koje ne mora nužno da proizvede fizičke konsekvence za ciljanu grupu. Ipak, to ne oslobađa državu i njene institucije odgovornosti da preciznije definišu i sankcionišu govor mržnje; da se u donošenju i implementaciji zakona primjenjuju pozitivne mjere i evropske standarde po ovom pitanju. Ukoliko se ne pokaže minimum političke i profesionalne volje da se na ove pojave reaguje i zakonski, i društvenom osudom, govor mržnje će i dalje predstavljati jedno od moćnih i legitimnih sredstava vladanja javnim prostorom.

Vraćajući se na pitanje aktera govora mržnje, prvenstveno njegovih izvora, može se uočiti značajan raskorak između većinskih tvrdnji naših sagovornika da su glavni problem i izvor govora mržnje političari i ostale javne ličnosti, i rezultata analize sadržaja, prema kojoj autori tekstova imaju jako veliku ulogu u kreiranju govora mržnje – ali i njegove kritike. To ukazuje na potrebu da se eventualna dalja pažnja novinara i urednika usmjeri ka postojećim etičkim i profesionalnim smjernicama i kodeksima, prema kojima su *dužni* reagovati i/ili se ograditi od izjava javnih ličnosti koje u sebi sadrže govor mržnje. Do sada, očigledno, to nije bio slučaj. No, važno je naglasiti da sami kodeksi često ne mogu definisati niti regulisati forme govora mržnje koje predstavljaju suptilne strategije reprodukcije suprostavljenih

101 Stubbs, Paul. 2007. "Civilno društvo ili ubleha?". Objavljeno u Šmidling, T., Rill, H. i Bitoljanu, A. (ur.) *20 poticaja za buđenje i promjenu – o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*. Centar za nenasilnu akciju, 2007. godine, str. 124. Takođe, bitno je pomenuti da je nekoliko desetina nevladinih organizacija i udruženja građana, uglavnom sa vjerskim predznakom, potpisala peticiju za zabranu održavanja QSF-a tokom Ramazana.

identiteta – u tom smislu bi bilo potrebno više debata unutar same profesionalne zajednice o raznim nekorektnim praksama, sa posebnim naglaskom na **posljedice** po različite društvene grupe koje su mete ovakvog govora mržnje.

Činjenica da smrt jednog mladića nije rezultirala zakonom o sprječavanju nereda na sportskim manifestacijama na državnom nivou, kao ni jedinstvenom, nedvosmislenom osudom tog jezivog čina nasilja; da organizovano fizičko nasilje zbog jedne umjetničke manifestacije nije rezultiralo zakonskim sankcijama, niti daljim aktivnostima koje bi ojačale prisustvo jedne manjinske grupe u javnom prostoru, već da su oba slučaja poslužila da se javnost podsjeti na identitetske linije razgraničenja unutar i van "mi – grupe", jasno govori o nemoći bh društva da se odupre strategijama manipulacije u javnom/medijskom prostoru, među kojima se govor mržnje javlja kao najrazornija i najpogubnija. Imajući to u vidu, vrijedi ponovo postaviti pitanje – ko su njegove mete? Analiza ukazuje na manjinske identitete, odnosno one koje se u određenom etno-nacionalnom prostoru smatraju "manjinom", bez obzira na ustavne konstrukcije. No, zanimljivo je da su neki naši sagovornici istakli da su mete, odnosno žrtve govora mržnje – svi građani i građanke u BiH. Upravo zbog tih nevidljivih, ali devastirajućih posljedica govora mržnje, nepochodno je suočiti se sa ovim problemom.

Annex 1 - Govor mržnje - pravni okvir u BiH

Poseban dodatak analizi "Strategije isključivanja: govor mržnje u BH javnosti" čini presjek pravnog okvira u BiH koji se vezuje za problem govora mržnje. Autorka teksta je Sevima Sali-Terzić, pravnica i Viša pravna savjetnica pri Ustavnom sudu BiH. Neki segmenti iz pravnog okvira su već uključeni u glavni dio analize koji se odnosi na stanje u BiH po pitanju govora mržnje.

Uvod

Ovaj dio odnosi se na pravni okvir u Bosni i Hercegovini u vezi sa problemom govora mržnje i obuhvata standarde i obaveze po međunarodnim dokumentima relevantnim za BiH, te važeća rješenja u domaćim zakonima. Ovaj dio neće biti opsežna analiza i/ili kritika postojećih propisa, već mu je cilj da posluži kao informacija za diskusiju o govoru mržnje, te za pronalaženje najboljih rješenja, kako zakonodavnih tako i praktičnih da bi se ovaj, vrlo izraženi problem u javnom prostoru u BiH, smanjio, prevenirao i, u konačnici, sankcionisao. Naime, govor mržnje je jedan od problema koji se nikako ne može riješiti samo na zakonodavnom nivou - kaznama, odnosno represivnim mjerama. Represija, koliko god bila potrebna, uvijek je samo reakcija na zlo koje je već počinjeno, a kod govora mržnje može čak imati i kontraefekat ako nema i drugih, širih mjera koje će biti plod analize uzroka rasprostranjenosti ovog fenomena.

42

1. Govor mržnje u međunarodnim dokumentima o rasizmu i diskriminaciji

U svim međunarodnim dokumentima koji govore o ljudskim pravima i slobodama, među kojima je i borba protiv rasizma i rasne diskriminacije, govori se i o potrebi sprečavanja govora mržnje koji potiče, opravdava ili veliča diskriminaciju na osnovu rase, etničke, spolne, vjerske, jezične ili bilo koje druge razlike. Bosna i Hercegovina je ratifikovala sve najvažnije od tih međunarodnih dokumenata, a oni su istovremeno i nabrojani u Aneksu I uz Ustav Bosne i Hercegovine kao njegov sastavni dio. Kada je riječ o dokumentima Ujedinjenih naroda (UN), kao posebno važni se ističu sljedeći –

- **Povelja Ujedinjenih naroda** koja obavezuje sve članice na „poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba, bez razlikovanja rase, spola, jezika ili vjere“;
- **Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka** koja garantuje slobodu i jednakost u dostojanstvu i pravima, bez obzira na „bilo kakvu razliku kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili neko drugo opredjeljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi status“;
- **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** koji nalaže svim potpisnicama da „zakonom zabrane svaku ratnu propagandu“, kao i „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na

102 U Općem komentaru broj 11 dodatno se pojašnjava da "član 20. [Pakta] može efektivno stupiti na snagu samo ako postoji nacionalni zakon iz kojeg je očito da su opisana propaganda i zagovaranje u suprotnosti sa javnom politikom, i ako postoje odgovarajuće mjere sankcioniranja u slučaju kršenja tog zakona. Vidjeti u CCPR General comment 11. 29/07/83, [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument)

diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”, te se garantuje „jednaka zakonska zaštita od diskriminacije, bez obzira na bilo kakve 'razlike’¹⁰²;

- **Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije** je temeljni dokument za borbu protiv rasizma i netolerancije. U njoj su sadržane različite konkretne mjere borbe protiv rasne diskriminacije i “govora mržnje” i njenim prihvatanjem države potpisnice se obavezuju na poduzimanje mjera u svrhu eliminacije rasne diskriminacije: da same neće provoditi diskriminaciju; da neće sponzorirati, braniti ili podržavati rasnu diskriminaciju od strane bilo koje osobe ili organizacije; da će revidirati, izmijeniti ili poništiti sve zakone i regulative koje uzrokuju ili potiču rasnu diskriminaciju; da će zabraniti i iskorijeniti svim raspoloživim sredstvima rasnu diskriminaciju od strane neke osobe, grupe ili organizacije; te da će poticati integraciju, razvoj i zaštitu ugroženih skupina na svim društvenim, kulturnim i drugim poljima. Dalje, države članice su obavezane proglasiti krivičnim djelom „*svako širenje ideja zasnovano na rasnoj nadmoćnosti ili mržnji, poticanje na rasnu diskriminaciju, svaki čin nasilja ili poticanja na nasilje protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje kože ili etničkog porijekla, kao i pružanje bilo kakve pomoći rasističkim aktivnostima, uključujući i financiranje*“. Uz to, države članice su obavezane da sve „*organizacije, te bilo kakve propagandne aktivnosti koje promoviraju i potiču na rasnu diskriminaciju*“ proglašavaju nezakonitim, da će „*sudjelovanje u takvim organizacijama i aktivnostima*“ smatrati krivičnim djelom, kako i da zabrane „*predstavnicima javne vlasti ili javnih institucija, nacionalnih ili lokalnih, da promoviraju ili potiču rasnu diskriminaciju*“. U sklopu pozitivnih antidiskriminacijskih mjera, određena je obaveza država članica da putem sudova i drugih državnih institucija osiguraju naknadu štete osobama koje su oštećene rasnom diskriminacijom. Također, pored represivnih, predviđaju se i preventivne mjere, tako što se propisuje da obrazovne, informativne i kulturne institucije trebaju poduzeti mjere za borbu protiv predrasuda i promovirati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među narodima i rasnim i etničkim grupama.¹⁰³

Iako ne ulaze u grupu međunarodnih konvencija o kojima je bilo riječi, bitno je pomenuti i Statute ad hoc Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Ruandu (MKSR), te Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS), kojima se također predviđa zakonsko kažnjavanje poticanja – uključujući i verbalno - na neke od zločina nad kojima sudovi imaju nadležnost. Tako se u članku 4. Statuta MKSJ-a kaznenim djelom smatra "direktno i javno poticanje na djelo genocida", dok Statut MKS-a individualnom kaznenom odgovornošću smatra svako "naređivanje, olakšavanje, nagovaranje ili poticanje na (takav) zločin koji se je dogodio ili je bio planiran" (članak 25.). Člankom 2. Statuta suda za Ruandu kaznenim djelom smatra se i svako "direktno i javno pozivanje na genocid". Vodeći se ovom odredbom ovaj sud je po prvi put nakon suđenja za nacističke ratne zločine u Nurembergu osudio govor mržnje kao ratni zločin, kada su tri novinara/voditelja osuđena na doživotni zatvor jer su putem svojih medija svakodnevno poticali genocid.

Za BiH, kao članicu Vijeća Evrope i državu zainteresiranu za što skoriji prijem u Evropsku uniju, od izuzetne su važnosti dokumenti Evropske Unije i Vijeća Evrope kojima se daju smjernice i preporuke u vezi sa problemom govora mržnje. Tako je Evropska unija je 2007. godine usvojila Okvirnu odluku Vijeća 2008/913/JHA od 28. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i izraza rasizma i ksenofobije putem krivičnog prava («Okvirna

103 Ove su mjere detaljno razrađene u UNESCO Deklaraciji o rasi i rasnim predrasudama (1978), http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/pdf/RACE_E.PDF

odluka»). Cilj Okvirne odluke je, između ostalog, osigurati da rasizam i ksenofobija budu ujednačeno propisani kao krivična djela u državama članicama i sankcionisani kaznama koje će biti efektivne, proporcionalne i odvratajuće u cijeloj EU, te koje će se kretati u rasponu od najmanje jedne do tri godine zatvora.

Odlukom se također propisuju kao zabranjena ponašanja koja su motivirana rasizmom i ksenofobijom, poput: **javnog podsticanja na nasilje ili mržnju** usmjereno protiv grupe lica ili članova takve grupe definisanih po osnovu rase, boje, porijekla, religije ili uvjerenja, ili nacionalnog ili etničkog porijekla; **javnog širenja ili distribuciju** pisanih materijala, slika ili drugog materijala koji sadrži rasistička i ksenofobična izražavanja; **javnog opraštanja, poricanja ili teškog trivijaliziranja zločina genocida**, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina kako su definisani u Statutu Međunarodnog krivičnog suda (čl. 6-8) i zločina definisanih u članu 6 Povelje Međunarodnog vojnog tribunala, kada se to čini na način koji će vjerovatno podstaći nasilje ili mržnju protiv neke grupe ili pripadnika te grupe.

Navođenje, pomaganje i podsticanje za ova krivična djela je također kažnjivo. Također, u svim slučajevima, rasizam i ksenofobija kao motiv za učinjenje krivičnog djela će se smatrati otežavajućom okolnošću ili, alternativno, takav motiv može biti uzet u obzir prilikom odlučivanja o kazni.

U Preporuci Vijeća Evrope o govoru mržnje (No. R (97) 20) iz 1997. godine Ministarsko vijeće ove institucije za potrebe tog dokumenta definisalo je govor mržnje kao -

*"sve oblike izražavanja koji šire, podstiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla."*¹⁰⁴

U preporuci se nadalje traži od Vlada, vlasti i javnih institucija na svim nivoima da se ne samo "suzdrže od govora mržnje, naročito u medijima", već i da "ustanove zakonske okvire za tretiranje govora mržnje unutar građanskog, krivičnog i upravnog prava", koji će omogućiti sudskim vlastima da "usklađe poštivanje slobode izražavanja s poštivanjem ljudskog dostojanstva i zaštitom ugleda i prava drugih".

Zbog učestale upotrebe interneta kao sredstva širenja rasne, nacionalne, vjerske i druge mržnje, Vijeće Evrope je 2003. godine usvojilo i Dodatni protokol uz Konvenciju o kompjuterskom kriminalu, o kriminalizaciji djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih kroz kompjuterske sisteme. Ovim dokumentom zabranjuje se distribucija rasističkog i ksenofobičnog materijala putem kompjuterskih sistema, a za potrebe Protokola rasistički i ksenofobični materijal definiše se kao – "...bilo koji pisani materijal, bilo koja slika ili neko drugo iznošenje ideja ili teorija koje zagovaraju, promoviraju ili podstiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje protiv osoba ili grupa osoba na osnovu rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, kao i religije ako se koristi kao osnova za bilo koji od ovih faktora."¹⁰⁵

Krivičnim djelima proglašeno je distribuiranje ili bilo koji drugi način činjenja dostupnim javnosti rasističkog i ksenofobičnog materijala putem kompjuterskih sistema. Također, što je veoma važno, države potpisnice obavezuju se da prijetnje i uvrede motivirane rasizmom i ksenofobijom učine krivičnim djelom, kao i distribuiranje materijala

104 <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=568168&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2>

105 <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/189.htm>; ovaj Dodatni protokol BiH ratifikovla 19. maja 2006. godine bez rezervi, a stupio je na snagu 1. septembra 2006. godine

kroz kompjuterske sisteme koji „poriče, znatno umanjuje, odobrava ili opravdava djela genocida ili zločina protiv čovječnosti, kako ih definiše međunarodno pravo“.¹⁰⁶

Kako bi se problem rasizma, netolerancije i diskriminacije u državama članicama pratilo na evropskom nivou, svaka članica dužna je da podnosi periodične izvještaje **Evropskoj komisiji za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI)**. Na osnovu tih izvještaja, ECRI donosi opće preporuke koje se odnose na različite pojave rasizma i primjere netolerancije, kao što su opće preporuke o diskriminaciji Roma i Muslimana, širenju rasističkih sadržaja putem interneta, savjeti za zakonodavna tijela država članica, itd. Preporuke, naravno, nisu obvezujuće, ali se u državama članicama ozbiljno razmatraju i uglavnom provode u djelo.

U Izvještaju o stanju u BiH iz 2005. godine¹⁰⁷, ECRI je konstatovao da je BiH preduzela brojne pozitivne korake na uklanjanju rasizma i netolerancije. Ovi koraci uključuju ratifikaciju, između ostalog, i Protokola br. 12 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Evropska konvencija“). Dalje, konstatovano je i da je postignut određeni napredak za predstavljanje Bošnjaka, Hrvata i Srba u političkim, upravnim i sudskim institucijama u cijeloj zemlji, te da su preduzete određene inicijative kako bi se riješilo pitanje drugih grupa koje čine bh društvo. Tako je usvojen Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina i Akcioni plan kojem je cilj da odgovori na obrazovne potrebe romske i djece koja pripadaju drugim nacionalnim manjinama. Također je zabilježeno da su preduzete i aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije.

Međutim, ECRI je također ustanovio da, i pored preduzetih mjera, još postoje teški problemi rasizma, rasne diskriminacije (uključujući etničku i vjersku) i segregacije, često kao rezultat nacionalističkih politika koje provode stranke na etničkoj osnovi. Po mišljenju ECRI-a, takvi problemi dodatno pogoršavaju situaciju određenih grupa u društvu, koje su ionako ugrožene veoma složenim poslijeratnim društveno-ekonomskim odnosima. U Izvještaju je preporučeno da vlasti u BiH preduzmu aktivnosti u niz oblasti, uključujući potrebu da se poboljša postojeći zakonodavni okvir protiv rasizma i rasne diskriminacije i da se osigura njegovo provođenje; potrebu da se osigura etnička raznolikost u političkim, upravnim i sudskim institucijama u cijeloj zemlji; potrebu da se bavi pitanjem pozicije Roma, uključujući i naročito osmišljenje mjere upravljene prema toj populaciji; potrebu da se osigura da one osobe koje ne pripadaju lokalno ili nacionalno dominantnoj etničkoj grupi imaju prava i mogućnosti u svim oblastima života u praksi; i potrebu da se „postepeno napravi pomak od pristupa koji je u velikoj mjeri zasnovan na etničkoj pripadnosti ka priznavanju punog bosanskog demokratskog građanstva“.

ECRI je naročito skrenuo pažnju vlastima u BiH na svoju Opću političku preporuku broj 7. o državnoj zakonskoj regulativi za suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije ("Opća preporuka br. 7")¹⁰⁸ u kojoj su navedene i odredbe krivičnog zakona za koje ECRI smatra da trebaju naći mjesto u djelotvornim državnim zakonima za suzbijanje ovih pojava. Te odredbe se odnose posebno na: podsticanje na rasističko nasilje, mržnju ili diskriminaciju, rasističke uvrede i klevete, izražavanje rasističke ideologije, širenje ili distribuciju rasističkog materijala i poricanje ili opravdavanje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina.

106 Ibid

107 http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-III-2005-2-BIH.pdf

108 CRI (2003) 8, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/REC7-2003-8-HRV.pdf

Također, u Općoj preporuci br. 7 ECRI preporučuje državama članicama Vijeća Evrope da bi krivični zakon *"trebao eksplicitno propisati da rasističke pobude predstavljaju otežavajuću okolnost u odnosu na sva krivična djela"*.¹⁰⁹ U skladu s tim u Izvještaju iz 2005. godine ECRI je preporučio vlastima u BiH da "stalno preispituju djelotvornost odredbi krivičnog zakona namijenjenih suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije i da ih dopune uzimajući u obzir Opću preporuku br. 7."¹¹⁰ Delegacija ECRI-a je u martu 2010. godine posjetila BiH kako bi prikupila informacije o provedbi ovih preporuka, o čemu će izraditi Izvještaj i dati nove preporuke.

2. Ustav i zakoni u BiH u vezi sa govorom mržnje

2a. Ustavno-pravni okvir

Ustav BiH u članu II/1. propisuje da su BiH i oba entiteta dužni osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Dalje, u članu II/2. je propisano da se prava i slobode propisane Evropskom konvencijom i njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini i da ti akti imaju prioritet "nad svim ostalim zakonima". Također, u članu II/6. Ustava BiH je propisano da su "svi sudovi, ustanove, organi vlasti, te organi kojima posredno rukovode entiteti ili koji djeluju unutar entiteta podvrgnuti, odnosno primjenjuju ljudska prava i slobode" iz Evropske konvencije i njenih protokola. U praksi ovo znači obavezu svih organa vlasti da neposredno primjene navedena prava bez donošenja posebnih provedbenih akata. To naravno uključuje i zabranu diskriminacije u vezi sa pravima garantovanim Evropskom konvencijom i njenim protokolima (član 14.), kao i direktnu primjenu Protokola br. 12 kojim je zabrana diskriminacije proširena i u odnosu na sva prava zaštićena domaćim zakonom.

U članu II/4. Ustava BiH propisuje se da je uživanje prava i sloboda *"predviđenih u ovom članu ii u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status."* U Aneksu I pobrojano je 15 međunarodnih dokumenata na koje se zabrana diskriminacije odnosi, a među tim dokumentima je i Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Opcionalni protokoli, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina.

Prema članu 2. Ustava Federacije BiH, Federacija je dužna osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenim u dokumentima navedenim u Aneksu Ustava FBiH¹¹¹ što, između ostalog, uključuje i *"zabranu svake diskriminacije utemeljene na rasi, boji kože, spolu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim i drugim uvjerenjima, nacionalnom ili socijalnom porijeklu"; slobodu govora i tiska"*, te *"zaštitu manjina i potencijalno ugroženih skupina"*. Članom 6. obavezani su *"svi sudovi, organi vlasti, institucije koje vrše javne ovlasti i drugi organi federalne vlasti"* da primjenjuju i poštuju prava i slobode garantovane ustavom i međunarodnim dokumentima iz Aneksa Ustava FBiH.

109 Ibid.

110 Ibid.

111 Aneks Ustava FBiH uključuje 22 međunarodna dokumenta pod oznakom «Instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredbi». Ovi dokumenti, između ostalih, uključuju Međunarodnu konvenciju o uklanjanju svih vrsta rasne diskriminacije, Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima i pripadajući Opcionalni protokol, Deklaraciju UN o eliminiranju svih vrsta netolerancije i diskriminacije na temelju vjere i vjeroispovijesti, Deklaraciju UN o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim ili jezičnim manjinama i Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina.

Ustav Republike Srpske propisuje u članu 10. da su *"Građani Republike jednakopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeru, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo"*. U članu 44. ista prava se garantuju i strancima. Također, Ustavom RS je, u članu 48. propisano da se prava i slobode garantovane ustavom ne mogu oduzeti ili ograničiti, da će se osigurati sudska zaštita sloboda i prava garantovanih ustavom, te da je svako *"ko se ogriješio o ljudska prava i osnovne slobode garantovane ovim ustavom, lično odgovoran za to i ne može se pravdati ničijim naređenjem"*. Ovo znači da se od zakonodavne vlasti traži da dalje reguliše ostvarivanje proklamovanih prava i sloboda kroz odgovarajuće propise. Dalje, članom 13. se propisuje da su ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost, lični i porodični život nepovredivi, a članom 25. se garantuje sloboda misli i opredjeljenja, savjesti i uvjerenja i javnog izražavanja mišljenja. Članom 26. Ustava RS garantuje se sloboda štampe i drugih sredstava informisanja, zabranjuje cenzura, a sredstva javnog informisanja se obavezuju da pravovremeno, istinito i objektivno izvještavaju javnost.

Može se vidjeti da postoji vrlo široka ustavno-pravna osnova u BiH da se zaštite ljudska prava i osnovne slobode. Iako ni u jednom ustavu nema eksplicitne zabrane govora mržnje, ovakva ustavna osnova, koja podrazumijeva i direktnu primjenu međunarodnih standarda ljudskih prava i osnovnih sloboda uključujući i zaštitu od diskriminacije i rasizma, ostavlja dovoljno prostora za daljnje zakonodavno djelovanje u cilju zaštite od govora mržnje koji podstiče, opravdava ili veliča diskriminaciju po bilo kom osnovu.

2b. Krivično zakonodavstvo

Krivični zakon BiH tretira diskriminaciju isključivo kao "povredu ravnopravnosti čovjeka i građanina" kojom mu se «daju neopravdane povlastice ili pogodnosti», "uskraćuje ili ograničava upotreba jezika ili pisma", odnosno "zapošljavanje na cijelom području."¹¹² Tek izmjenama zakona od 21. januara 2010. godine¹¹³ definisano je i krivično djelo "Izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti" koje čini osoba koja *"javno izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, odnosno razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalim u BiH, kao i drugima koji žive ili borave u BiH."* Dakle, radnju izvršenja predstavlja izazivanje "mržnje" različitim načinima i sredstvima kada "mržnja" ne postoji, odnosno *raspaljivanje* kada „mržnja“ već postoji u određenom intenzitetu koji se dalje zabranjenim radnjama povećava. Za postojanje ovog krivičnog djela nije neophodno da su mržnja, razdor i netrpeljivost izazvani, niti je bitno koji su se ciljevi željeli postići, pošto je djelo učinjeno preduzimanjem radnji koje sankcioniše ova odredba, a koje su upravljani prema narodima i osobama koje žive ili borave u BiH. Za osnovno djelo propisana je kazna zatvora u trajanju od 3 mjeseca do 3 godine, a za kvalifikovani oblik, ako se djelo počini zloupotrebom položaja ili ovlaštenja, od jedne do deset godina.

Krivični zakoni entiteta i Brčko Distrikta BiH pored istovjetno formulisanog krivičnog djela „Povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina“¹¹⁴ kao i u KZ BiH, od ranije sadrže i krivično djelo „Izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti“¹¹⁵. Prema KZ FBiH ovo krivično djelo čini osoba koja *"javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, odnosno razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i*

112 KZ BiH: čl.145;

113 http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/izmjene_krivicnog_zakona_08_10.pdf; čl. 145a KZ BiH

114 KZ FBiH: čl. 177; KZ RS: čl. 162; KZ BDBiH: čl. 174

115 KZFBiH: čl. 163; KZ RS: čl. 390; KZ BDBiH: čl. 160

ostalima koji žive u Federaciji," za šta se može izreći kazna zatvora od jedne do pet godina, a propisani su i teži oblici ovog krivičnog djela. Istovjetno je rješenje i u KZ BDBiH, s tim što je učinjene ovog krivičnog djela ograničeno na narode i ostale "koji žive u Brčko Distriktu." Za razliku od ovoga, u KZ RS primjena krivično-pravne represije za ovo krivično djelo ne ograničava se na "javno izazivanje ili raspaljivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti", niti je ograničena teritorijalno. Također, ovo krivično djelo čini i osoba koja "širi ideje o superiornosti jedne rase ili naroda nad drugima," a može se učiniti u odnosu na bilo koju osobu. Međutim, propisane su blaže kazne, nego u KZ FBiH i KZ BDBiH.

Međutim, sve ove formulacije, bez obzira na neke različitosti u važećim krivičnim zakonima, nedovoljno detaljno regulišu pitanje rasizma i ksenofobije, odnosno govora mržnje. Naime, ni u jednom krivičnom zakonu nije predviđeno da će krivično djelo predstavljati svi oblici "izražavanja koji šire, podstiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu ili vjersku mržnju, ksenofobiju i druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema etničkim grupama ili manjinama, odnosno osobama drugačijeg porijekla", kako je se to traži u Preporuci Vijeća Evrope iz 1997. godine.¹¹⁶ Također, nisu još ispoštovane ni preporuke ECRI-a koje se odnose na zahtjev da se krivičnim djelima proglase i "rasističke uvrede i klevete, izražavanje rasističke ideologije, širenje ili distribuciju rasističkog materijala i poricanje ili opravdavanje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina", kao ni preporuka da "rasističke pobude predstavljaju otežavajuću okolnost u odnosu na sva krivična djela".

U vezi sa ovim, treba napomenuti da je početkom 2010. godine razmatran Prijedlog zakona o dopuni Krivičnog zakona BiH u kojem su bile i odredbe o zabrani omalovažavanja, minimiziranja i negiranja holokausta i genocida. Međutim, dopune KZ BiH su usvojene uz amandman da se ove odredbe brišu, tako da u BiH negiranje holokausta, genocida i ratnih zločina još nije sankcionisano, uprkos jasnoj međunarodnoj obavezi.

Dalje, krivični zakoni ni na koji način ne regulišu sve učestaliji, veoma raširen i dostupan veoma širokom krugu korisnika, govor mržnje koji se iskazuje putem Interneta. Iako je BiH ratifikovala Dodatni protokol na Konvenciju o kompjuterskom kriminalu, o kriminalizaciji djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih kroz kompjuterske sisteme još 2006. godine čime se, bez rezervi, obavezala da prijetnje i uvrede motivisane rasizmom i ksenofobijom učinjene putem kompjuterskih sistema propiše nacionalnim zakonima kao krivično djelo, to nikada nije učinjeno. Mora se, ipak, priznati da u praksi ima primjera, mada vrlo rijetkih, krivičnog gonjenja za ovakva djela učinjena putem Interneta. Npr. policija BD BiH je, zbog postojanja osnovane sumnje da su na sajtu www.bosnahistorija.com objavljivani nacionalno uvredljivi sadržaji, zaplijenila hardversku opremu i softver pomoću koje je izvršeno krivično djelo "izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti", što policija BDBiH karakteriše kao "prvi slučaj otkrivanja takozvanog sajber kriminala" u BiH.¹¹⁷

Ovaj primjer pokazuje da je moguće, i pored toga što krivični zakoni nisu u cijelosti usklađeni sa svim međunarodnim standardima po ovom pitanju, preduzimati mjere na otkrivanju i kažnjavanju rasizma i ksenofobije putem Interneta kao sredstva javnog komuniciranja, zbog čega takvo djelo može biti podvedeno pod krivično djelo "izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti", kako je sada definisano. Slično se

116 <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=568168&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2>

117 <http://www.policijabdbih.gov.ba/>

može reći i za govor mržnje kao očiglednu manifestaciju rasizma. Iako krivični zakoni u BiH nemaju odgovarajuće, sveobuhvatne definicije govora mržnje i načina počinjenja tog djela koja bi odgovarala općenito prihvaćenim međunarodnim standardima, izraz "izazivanje" ostavlja dovoljno prostora da se, primjenom međunarodnih standarda, razumije i tumači kao "svaki oblik izražavanja koji širi, podstiče, promovira ili opravdava nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju, razdor i netrpeljivost". Međutim, takvo razumijevanje i tumačenje, svakako, isključivo zavisi od nadležnih tužilaštava i sudova. Činjenica da Tužilaštvo BDBiH upravo na osnovu takvog tumačenja i razumijevanja ovog krivičnog djela preduzima aktivnosti na suzbijanju širenja rasizma putem Interneta, dovodi u pitanje eventualnu argumentaciju da se ništa ne može preduzeti, dok se zakon ne promijeni.

Svakako, ovakvo tumačenje i suprotstavljanje ovom krivičnom djelu, ni na koji način ne oslobađa BiH od obaveze da svoje zakone uskladi sa međunarodnim dokumentima koje je ratifikacijom prihvatila i preporukama međunarodnih tijela čija je članica. Međutim, nepostupanje prema onome što je po zakonu dostupno i neprimjenjivanje međunarodnih obaveza samo zato što se ne može pronaći politička volja da se zakoni usklade s tim obavezama, ne može predstavljati opravdanje da se ovakva ponašanja krivično ne gone. Naročito zato što osim negativne obaveze da se neopravdano ne miješa u ostvarivanje ljudskih prava pojedinaca, država ima i pozitivnu obavezu – da zaštiti pojedince od kršenja ljudskih prava, što uključuje i obavezu da efikasno istraži i sankcioniše krivična djela.

2c. Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti spolova

Zakona o zabrani diskriminacije usvojen je u julu 2009. godine¹¹⁸ nakon vrlo žestokih rasprava organizacija civilnog društva koje su se zalagale za donošenje ovog zakona i nadležnih vlasti. Zakonom se "uspostavlja okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim licima u Bosni i Hercegovini", te se "uređuje sistem za zaštitu od diskriminacije" (član 1.). Diskriminacijom se smatra –

"svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života" (član 2. stav 1.)¹¹⁹

Zabrana diskriminacije "primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima" (član 2. stav 2.).

Dalje, zakon propisuje da je podsticanje na diskriminaciju "svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje" i da je zabranjeno (član 4. stav 6.), mada se u zakonu ne daje definicija pojma "zagovaranje", ali može se protumačiti kao da uključuje i govor mržnje što će opet zavisti od primjene u praksi i razumijevanja onih koji bi trebali osigurati zaštitu. S druge strane, iz teksta zakona nije jasno kako će se u praksi provesti ovakva zabrana, osim što se propisuje da "svako lice ili grupa lica koja smatra da je diskriminirana može tražiti zaštitu svojih prava putem postojećih sudskih i upravnih postupaka". U takvoj situaciji, kada postoje značajni

118 «Službeni glasnik BiH» br. 59/09

119 Ibid.

nedostaci i u krivičnom zakonodavstvu u vezi sa krivičnim djelom govora mržnje, ne može se očekivati da će biti moguće ostvariti adekvatnu zaštitu u odnosu na govor mržnje.

Zakon o ravnopravnosti spolova¹²⁰ zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola i spolne orijentacije i garantuje punu ravnopravnost spolova "u svim sferama društva, a naročito u oblasti obrazovanja, ekonomiji, zapošljavanju i radu, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje". Zakonom se propisuje da je zabranjeno "javno prikazivanje i predstavljanje bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol" (član 16. stav 2.), te obaveza medija da kroz programske koncepte razvijaju svijest o ravnopravnosti spolova (član 16. stav 3.). Dalje, zakonom se propisuje da će nadležne vlasti "preduzeti mjere prevencije nasilja zasnovanog na spolu, posebno u oblasti obrazovanja, radi eliminacije predrasuda, običaja i svih drugih praksi baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola, kao i na stereotipnim ulogama muškaraca i žena", što "uključuje ali nije ograničeno na edukaciju i podizanje svijesti među državnim službenicima, u javnosti i sl." (član 17. stav 3.). Nedostaci ovog zakona u smislu efikasne zaštite od govora mržnje općenito su, očigledno, u ograničenom osnovu za utvrđivanje diskriminacije, budući da se navedene zabrane, odnosno obaveze, odnose samo na diskriminaciju po osnovu spola.

U vrijeme izrade ove analize Vijeće ministara BiH je, na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, usvojilo Prijedlog zakona o zabrani svih fašističkih i neofašističkih organizacija i upotrebe njihovih simbola u Bosni i Hercegovini i uputilo ga u redovnu parlamentarnu proceduru.¹²¹ U saopštenju za javnost, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je navelo da je utvrđivanjem ovog prijedloga zakona "BiH ispunila međunarodnu obavezu i osigurala praktične mjere za suzbijanje širenja nacionalne, rasne ili vjerske netrpeljivosti, čime je uspostavljen dobar mehanizam za daljnji razvoj demokratskih vrijednosti u bh. društvu". Također, u saopštenju je navedeno da je razlog za donošenje ovakvog zakona i to što "postojeći sistem krivičnih sankcija u BiH nije na adekvatan način regulirao pitanja koja se odnose na osiguravanje odgovarajućih pravnih propisa kojim se 'direktno zabranjuje djelovanje organizacija i pojedinaca, simbola i ostalih obilježja kojim se podstiče na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju", te da "nedostatak propisa daje poruku o nekažnjivosti, koju čak i institucije prešutno podržavaju".¹²²

Na žalost, činjenica da je prijedlog ovog zakona poslan u parlamentarnu proceduru, nikako ne znači da će taj zakon biti i usvojen. Osim toga, tekst prijedloga sada nije dostupan, pa se ne može analizirati da li se ovim prijedlogom predviđaju efikasne mjere za suzbijanje rasizma i ksenofobije i na koji način.

2d. Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH

Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH zabranjuje svaku diskriminaciju koja je zasnovana na vjeri ili uvjerenju "kako je to definirano ovim zakonom".¹²³ Članom 4. st. 2. i 3. ovog zakona crkvama i vjerskim zajednicama je "zabranjeno da u propovijedanju vjere i drugim djelovanjima šire netrpeljivost i predrasude prema drugim crkvama i vjerskim zajednicama, prema njihovim vjernicima ili prema građanima bez vjerskog opredjeljenja, da onemogućuju slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja, da djeluju na

120 «Službeni glasnik BiH» br. 16/03

121 http://www.vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/saopstenja_sa_sjednica/?id=10220

122 <http://www.sarajevo-x.com/bih/clanak/100325069>

123 «Službeni glasnik BiH» broj 5/04

način koji je protivan pravnom poretku, javnoj sigurnosti, moralu ili na štetu života i zdravlja, odnosno na štetu prava i sloboda drugih". Ova odredba suštinski predstavlja zabranu govora mržnje, ali samo na nivou zabrane, jer Zakon o slobodi vjere ne sadrži nikakve sankcije, pa se zaštita ostvaruje putem krivično-pravne zaštite predviđene u državnom i entitetskim krivičnim zakonima, i zakonima Brčko Distrikta BiH.

3. Govor mržnje vs. sloboda izražavanja

Problem govora mržnje svakako pokreće pitanje primjene zakonskih odredbi koje regulišu ovu pojavu – odnosno, primjene strogih zakonskih kazni kako bi se govor mržnje sankcionisao i suzbio. S druge strane, veoma su važne i preventivne mjere koje se u velikoj mjeri odnose na edukaciju o rasnim i drugim predrasudama koje dovode do ove pojave, što bi rezultiralo njihovom marginalizacijom u društvu i neprihvatanjem. Za rješenja na zakonodavnom nivou je važno da se, što je moguće više, zabrana govora mržnje uskladi s pravom na slobodu izražavanja. Naime, sloboda izražavanja je, kako to često Evropski sud za ljudska prava naglašava „suštinska osnova za demokratsko društvo i jedan od osnovnih uslova za njegov napredak i za samoispunjenje svakog pojedinca“.¹²⁴

Sloboda izražavanja nije apsolutna sloboda: praktikovanje prava na slobodu izražavanja nosi posebne dužnosti i odgovornosti i može biti predmetom restrikcija radi zaštite prava drugih ili društva u cjelini. U Općim komentarima UN Odbora za ljudska prava koji se odnose na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima nijedna manifestacija religije ili vjere ne smije postati propaganda za rat ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja podsticanje diskriminacije, neprijateljstva i nasilja, pa su "države članice obavezne donijeti zakone kojima se zabranjuju takva djela".¹²⁵ Prema članu 10. Evropske konvencije država može ograničiti pravo na slobodu izražavanja ako su ta ograničenja "propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu, u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog interiteta ili javne sigurnosti, za sprečavanje nereda ili kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala, ugleda ili prava drugih, sprečavanje širenja povjerljivih informacija, ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva".

Zloupotreba slobode izražavanja podliježe ograničenjima, zbog toga što može imati vrlo štetne posljedice kako na društvo u cjelini tako i na prava svakog pojedinca. Upravo zato javni govor mržnje mora biti sankcionisan zakonom, jer promovira diskriminaciju, ugrožava ljudska prava i dostojanstvo drugih ljudi, a u prvom redu marginalizovanih grupa - rasnih, nacionalnih, vjerskih, spolnih i drugih manjina. Najčešće, govor mržnje poziva na nasilje, pa samim tim ugrožava sigurnost i demokratsko ustrojstvo društva. Međutim, upravo u uspostavljanju granica između zabranjenog govora mržnje i prava na slobodu izražavanja, postavlja se pitanje koliko se daleko može ići sa restrikcijama, a da se ne ugrozi pravo na slobodu izražavanja.

Odgovor na pitanje gdje je ta granica nije uvijek lako dati. Međutim, neke smjernice u traženju tog odgovora mogu se pronaći u stavovima Evropskog suda koji je odlučivao o ovom pitanju u velikom broju predmeta koji su značajni iako se ne tiču direktno predmeta protiv BiH. Naime, presude Evropskog suda su konačne i izvršne u odnosu na države članice Vijeća

124 Evropski sud, presuda *Sürek vs. Turske* od 8. jula 1999. godine, aplikacija br. 26682/95, t. 58(i). Dostupno na http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/surek%20no%201%20batj%20vs%20turkey.htm

125 General comment 22., 30/07/93
[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/9a30112c27d1167cc12563ed004d8f15?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/9a30112c27d1167cc12563ed004d8f15?Opendocument)

Evrope. To znači da su te presude obavezujuće za državu koja je bila strana u postupku pred Evropskim sudom. Međutim, budući da je Evropski sud nadležan da odlučuje o svim pitanjima koja se tiču tumačenja i primjene Evropske konvencije i protokola uz nju, pravni stavovi koje sud zauzima po određenim pitanjima u predmetima o kojima odlučuje, a kojima se tumači suština prava garantovanih Evropskom konvencijom, od velike su važnosti za sve zemlje članice bez obzira što se određena presuda ne odnosi na njih kao stranu u postupku. Praćenje i primjena prakse Evropskog suda, bez obzira na koju se državu konkretan slučaj odnosi, omogućava državama članicama da identifikuju i riješe iste ili slične probleme u vlastitim zakonima i praksi, te da odgovarajućim mjerama preduprije podnošenje aplikacija Evropskom sudu, pa time i osudu za kršenje ljudskih prava i plaćanje eventualne odštete.

Što se tiče slobode izražavanja, Evropski sud je naglasio da mediji imaju dužnost da javnosti prenose informacije i ideje o političkim pitanjima, čak i one koje su kontroverzne, te da ta dužnost ide zajedno sa pravom javnosti da bude informisana. Međutim, Evropski sud je naglasio da u slučajevima pozivanja na nasilje i/ili mržnju domaće vlasti imaju veću diskrecionu ocjenu u odlučivanju o potrebi miješanja u pravo na slobodu izražavanja. U velikom broju predmeta Evropski sud je odlučio da izjave o kojima se radilo nisu predstavljale podsticanje na nasilje, te da je miješanje vlasti u slobodu izražavanja pojedinaca prekršeno jer je bilo neproporcionalno cilju koji se želio postići.

Tako je Evropski sud u predmetu *Jersild* utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja kada je novinar osuđen pred domaćim sudovima jer je u televizijskom intervjuu sa pripadnicima ekstremne grupe mladih dozvolio da oni iznesu rasističke stavove. Međutim, Evropski sud je smatrao da svrha tog intervjuja nije bila propaganda rasističkih ideja i mišljenja. Naime, Evropski sud je ukazao da se *"metode objektivnog i balansirano izvještavanja mogu značajno razlikovati što, između ostalog, zavisi o mediju u pitanju. Stoga nije zadatak [Evropskog suda] niti domaćih sudova da svojim mišljenjem supstituiraju mišljenje medija o tome koju će tehniku izvještavanja novinar primijeniti"*. Dalje, Evropski sud je ukazao da bi *"kažnjavanje novinara za pomaganje u širenju izjava druge osobe u intervjuu ozbiljno ugrozilo doprinos medija debati o pitanjima od javnog interesa i ne bi trebalo biti predviđeno osim ako postoje naročito jaki razlozi za to"*.¹²⁶

Međutim, zanimljivo je da je u ovom predmetu sedam sudija izdvojilo svoja mišljenja jer nisu smatrali da je kažnjavanjem novinara prekršeno pravo na slobodu izražavanja. U ovim izdvojenim mišljenjima između ostalog je naglašeno da, iako Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije *"vjerovatno ne zahtijeva kažnjavanje novinara za televizijsku emisiju ove vrste [...], mediji također imaju obavezu da zauzmu jasan stav u vezi sa rasnom diskriminacijom i mržnjom"*. Dakle, dobra namjera novinara nije u takvoj situaciji dovoljna, naročito kada je sam novinar isprovocirao rasističke izjave. Također je rečeno i sljedeće -

"Želi se odbraniti emisija pozivajući se da je trebala podstaknuti zdravu reakciju među gledaocima. To je pokazivanje optimizma koji je, u najmanju ruku, opovrgnut iskustvom. Veliki broj mladih ljudi danas, čak i veliki dio ukupne populacije, nalazi se ophrvan životnim teškoćama, nezaposlenošću i siromaštvom i jedva čekaju da pronađu «žrtvene jarce» koje im neko neoprezno ponudi; novinar koji je odgovoran za emisiju – ovo je važna napomena – nije ni na koji način stvarno pokušao da ospori mišljenja koja su predstavljena, što je bilo neophodno da bi se umanjio utjecaj takvih izjava, bar u odnosu na gledaoce."

126 Evropski sud, presuda *Jersild vs. Danska* od 23. septembra 1994. godine, serija A br. 298, t. 31. Vidjeti na: <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/ac6f5011c933625bc1256640004c2957?OpenDocument>

U predmetu *Sürek* (br. 2)¹²⁷ sud je utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja kada je aplikant bio osuđen zato što je objavio imena zvaničnika koji su bili odgovorni za borbu protiv terorizma. Imajući u vidu ozbiljnost prekršaja ovih zvaničnika koje su počinili, Evropski sud je zaključio da javnost ima legitiman interes da bude informisana ne samo o njihovom ponašanju već i o njihovom identitetu. U svakom slučaju, ta informacija je već bila objavljena u drugim novinama zbog čega je, prema mišljenju suda, interes da se njihov identitet zaštiti bio "značajno smanjen". Također, Evropski sud je naveo da su krivična osuda i kazna koja je izrečena mogle obeshrabriti medije da doprinose otvorenoj raspravi o pitanjima od javnog interesa.

U predmetu *Müslüm Gündüz*¹²⁸ Evropski sud je zaključio da je prekršeno pravo na slobodu izražavanja kada je vođa jedne vjerske sekte u Turskoj, kažnjen zato što je u televizijskoj emisiji "pokazao nepopustljiv stav prema i duboko neslaganje sa sadašnjim institucijama u Turskoj". Međutim, sud je zaključio da se takav istup nije mogao smatrati pozivom na nasilje ili govorom mržnje koji je zasnovan na vjerskoj netoleranciji. Osim toga, Evropski sud je ukazao da su domaći sudovi morali pokloniti veću pažnju činjenici da je aplikant učestvovao u vrlo živoj javnoj debati. Naglašavajući da izjave kojima se propagira, podstiče ili opravdava mržnja zasnovana na netoleranciji, uključujući i vjersku netoleranciju, ne uživaju zaštitu člana 10. Evropske konvencije, Evropski sud je ipak naglasio da "*samo odbrana šerijata, bez pozivanja na nasilje da se takav sistem uspostavi, ne može se smatrati govorom mržnje.*"

U predmetu *Bodrožić*¹²⁹ Evropski sud je zaključio da je prekršeno pravo na slobodu izražavanja novinaru koji je svom tekstu jednog historičara nazvao *fašistom* i *idiotom* zbog izjava datih u TV intervjuu, da je "*Baranja bila pod hrvatskom okupacijom, da su Slovaci, Rumuni a naročito Mađari u Vojvodini bili kolonisti, [...] te da u Vojvodini nema Hrvata, a da su Mađari većinom Slaveni jer imaju 'tako lijepa slavenska lica'*". Aplikant je pred domaćim sudom proglašen krivim za uvredu i klevetu i kažnjen novčanom kaznom. U vezi s tim, Evropski sud je naglasio da termini «fašist» i «idiot», koji se općenito mogu smatrati uvredljivim, mogu biti u određenim okolnostima smatrani "prihvatljivom kritikom", ta da se u konkretnom slučaju moraju "posmatrati u kontekstu". Evropski sud je istakao da, iako se historičar u svom tekstu nije ni na koji način oslanjao na fašizam kako su ga definisali domaći sudovi, "*razumljivo je zašto je aplikant, koji ima drugačije političke poglede, mogao interpretirati izjave [historičara] kao implikaciju na određeni stepen netolerancije prema nacionalnim manjinama*".

Sud je također ponovio svoje stanovište da mogućnost ograničenja prava na slobodu izražavanja iz člana 10. stav 2. Evropske konvencije ostavlja "malo prostora za ograničenja u debati o pitanjima od javnog interesa", a da je diskusija u konkretnom slučaju imala veliki javni interes i da je bila predmetom stalne političke debate. Sud je ocijenio da aplikant jeste u svom novinskom tekstu koristio "teške riječi", ali da su njegove izjave predstavljale "*reakciju na provokativan intervju u kontekstu slobodne debate o pitanju od općeg interesa u demokratskom razvoju njegove regije i zemlje u cijelosti*", te da sadržaj tih izjava nije "podsticao na nasilje". Sud je zaključio da su domaći sudovi vrlo usko tumačili šta se može smatrati "prihvatljivom kritikom", te da uopće nisu analizirali da li se aplikantove izjave mogu smatrati "vrjednosnim sudovima koji se ne dokazuju", kao i da su propustili "na odgovarajući način

127 Evropski sud, presuda *Sürek vs. Turska* od 8. jula 1999. godine, aplikacija br. 24122/94. Dostupno na http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/surek%20no%201%20batj%20vs%20turkey.htm

128 Evropski sud, presuda *Müslüm Gündüz vs. Turska* od 4. decembra 2003. godine, aplikacija br. 35071/97. Vidjeti na: <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/3afe92916187310741256e1c0046b835?OpenDocument>

129 Evropski sud, presuda *Bodrožić vs. Srbija* od 23. juna 2009. godine, aplikacija broj 32550/05. Vidjeti u: http://www.yucom.org.rs/upload/vestgalerija_61_18/1215525073_GSO_Bodrozic%20Case.pdf

analizirati proporcionalnost u kontekstu u kojem je izjava dana". Zbog toga je zaključeno da je krivični postupak protiv apelanta u konkretnom slučaju rezultirao kršenjem njegovog prava na slobodu izražavanja.

Ovdje također treba ukazati i na mišljenja koja ukazuju da "sloboda govora nije sloboda psovanja i klevetanja", već da kao i svaka sloboda "pretpostavlja odgovornost".¹³⁰ Davor Gjenero (2008) u svom tekstu ukazuje da u – "*uvjetima masovne psihoze svaki govor mržnje, svaki govor koji na jednu skupinu ili pojedinca - grješnoga jarca - usmjerava nezadovoljstvo i agresiju ima jednak utjecaj kao kad netko u 'običnoj' gomili poviče 'Požar!'*", podsjećajući na slavnog američkog sudiju Olivera Wendella Holmesa koji je postao slavan upravo po presudi u slučaju kada je neki čovjek u kino-dvorani počeo vikati 'Požar!', iako požara nije bilo. Tako je izazvao je paniku u kojoj je nekoliko ljudi poginulo. Na suđenju se branio pozivanjem na "prvi amandman", dakle, na slobodu govora. Gjenero kaže da je "*upravo pitanje zaštite slobode govora glavni problem prilikom ograničavanja govora mržnje*", ali da je sudija Holmes taj problem jednostavno riješio, a obranu optuženoga odbacio, ocijenivši da se u tom slučaju nije radilo o slobodnom iznošenju mišljenja, nego o neposrednom djelovanju.¹³¹

4. Zaključak

Govor mržnje je danas, možda više nego prije, na razne načine prisutan u bosanskohercegovačkoj društvenoj i političkoj stvarnosti. Na žalost, jedan od glavnih problema je nespornost da se dosljedno provodi načelo vladavine prava, odnosno da se dosljedno primjenjuju zakoni i afirmišu standardi ljudskih prava, te da se suzbija diskriminacija u svakom obliku i na svaki mogući način. Govor mržnje vodi u političko nasilje, dovodi do najtežih kršenja ljudskih prava i, u krajnjoj liniji, do zločina. Stoga je neophodno prepoznati ovaj problem u svakom obliku u kojem se pojavljuje i reagirati – dok ne bude kasno. Određene mjere može preduzeti država radi ispunjavanja svoje pozitivne obaveze – da zaštiti ljudska prava svakoga na svojoj teritoriji. Međutim, ono što je ključno za stvarnu promjenu stanja u bosanskohercegovačkom društvu, a naročito za promjenu vrlo zabrinjavajuće atmosfere netolerancije, ksenofobije, rasizma i drugih manifestacija raznoraznih predrasuda, svakako je promjena svijesti u društvu, za šta su odgovorni svi akteri na društvenoj sceni.

130 Gjenero, Davor. 2004: "Transformacija govora mržnje u Hrvatskoj", u *Regionalni glasnik za promociju kulture manjinskih prava i međunacionalnu toleranciju*, Mediaplan Institut.

131 Ibid.

LITERATURA

- Asbury, Mary Beth. and Haas, John. 2008:** "An Exploratory Investigation of Whether Individuals Differentiate between Hate Speech and Offensive Language". Rad prezentovan na godišnjem sastanku *NCA 94th Annual Convention*, TBA, San Diego, CA, 20. novembar, 2008. godine. Preuzeto: http://www.allacademic.com/meta/p258407_index.html
- Beham, Mira. 2004:** "Govor mržnje u politici i medijima". Objavljeno u Vacić, Z. (ur.) 2004 *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2004. Preuzeto sa: <http://www.clds.rs/pdf-s/s-ETIKA.pdf>
- Barbara Perry, Patrick Olsson. 2009:** "Cyberhate: the globalization of hate". Objavljeno u *Information & Communications Technology Law*, Volume 18, Issue 2 June 2009 : 185 - 199
- CoE Hate Speech Factsheet, Decembar, 2009.** Preuzeto: www.coe.int/t/DC/Files/Source/FS_hate_en.doc
- Gjenero, Davor. 2004:** "Transformacija govora mržnje u Hrvatskoj", u *Regionalni glasnik za promociju kulture manjinskih prava i međunacionalnu toleranciju*, Mediaplan Institut
- Kaminskaya, Elvira. 2008:** "Hate Speech: Theory and Issues", CASE-UC Berkeley Field Project - Spring 2008 Work Products: 3-4. Preuzeto sa http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/u4/iseees/caseproject_/KaminskayaFR.pdf
- Klarić, Željko (ur.) 2009:** "Govor mržnje u medijima", Cenzura, Novi Sad.
- Moyo, Last. 2009:** 'Digital Democracy: Enhancing the public sphere'. Objavljeno u: Creber Gleen, Martin Royston, ed. *Digital Cultures – Understanding New Media*, McGraw Hill, Open University Press, 2009: 185-199
- Van Dijk, Teun A. 2005:** "*Reproducing Racism: The Role of the Press*". Rad predstavljen na kongresu o imigraciji, Almería April, 21-22, 2005, URL: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Reproducing%20racism.htm>
- Van Dijk, Teun A. 1993:** "Principles of Critical Discourse Analysis". Objavljeno u *Discourse and Society*, 6(2),243-289: 264
- OSCE Misija u BiH, 2009:** "*Krivična djela počinjena iz mržnje u regionu OSCE-a – Incidenti i reakcije*". Dostupno na http://www.osce.org/publications/odihr/2009/11/41314_1424_en.pdf
- Paull, Miller and Paull. 2004:** "Freedom of speech", Cambridge University Press.
- Stubbs, Paul. 2007:** "Civilno društvo ili ubleha?". Objavljeno u Šmidling, T., Rill, H. i Bitoljanu, A. (ur.) *20 poticaja za buđenje i promjenu – o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*. Centar za nenasilnu akciju, 2007. :184- 198
- Wodak, R. i Reisigl, M. 2008:** "Discourse and Racism". Objavljeno u: Schriffrin, D., Tannen, D. i Hamilton, H.E. (ur.) *Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing, 2001: 372-404

Novinski tekstovi korišteni za kritičku analizu diskursa

- Fadil Mandal, „Test za treći entitet“, *Dnevni Avaz*, 07. 10. 2009, str. 3
- Dragan Jerinić, „Butmirski put“, *Nezavisne novine*, 07.10.09, str. 15
- Ivan Zlopaša, „Državne institucije ruše oni koji se u njih zaklinju“, *Novi Reporter*, 11.10.09, str. 17
- Ezher Beganović, „Queer Sarajevo Festival: U zadnjoj trećini ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca“, *Saff*, 22.08.08, str. 14-15
- Abdusamed Nasuf Bušatlić, "Ramazan je mjesec pokajanja, a ne orgijanja", *Saff*, 09.08, str. 6
- Fatmir Alispahić, "Pederland", *Saff*, 10.10.08, str. 3

Web linkovi za dokumente i izvještaje korištene u prezentaciji pravnog okvira

- CCPR General comment 11. 29/07/83
[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument)
- UNESCO Deklaracija o rasi i rasnim predrasudama (1978)
http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/pdf/RACE_E.PDF
- Dodatni protokol Konvencije o kompjuterskom kriminalu, o kriminalizaciji djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih kroz kompjuterske sisteme
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/189.htm>
- Izvještaj ECRI o stanju u BiH, 2005. godine
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bosnia_Herzegovina/BIH-CbC-III-2005-2-BIH.pdf
- Opća politička preporuka broj 7. o državnoj zakonskoj regulativi za suzbijanje rasizma i rasne diskriminacije ECRI, 2008
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/R_EC7-2003-8-HRV.pdf
- Službeni glasnik BiH, br. 59/09
- Službeni glasnik BiH, br. 16/03
- Službeni glasnik BiH, broj 5/04

BIOGRAFIJE AUTORA/ICA

Tijana Cvjetičanin je magistrirala program Rodnih studija pri Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Diplomirala je antropologiju i etnologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, dobivši nagradu za najbolji diplomski rad u generaciji. Aktivna je u nekoliko lokalnih nevladinih organizacija u BiH, učestvuje u brojnim istraživanjima vezanim za pitanja medija, kulture, identiteta, aktivno piše tekstove za web stranicu www.antimilitarist.org. Rođena je u Beogradu, 1976. godine, živi i radi u Sarajevu.

Sevima Sali – Terzić je Viša pravna savjetnica u Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine. Radila je kao direktorica *Global Rights – Partners for Justice* u BiH, američke nevladine organizacije koja se bavi zagovranjem u oblasti ljudskih prava, a ekspert je za oblast ljudskih prava i zagovaranje na zakonodavnom nivou. Predavač je za oblast zagovaranja i lobiranja u PR školi Mediacentra Sarajevo.

Slobodanka Dekić je diplomirala antropologiju i etnologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Završila je Ženske studije u Beogradu i Višu školu novinarstva MEDIAPLAN u Sarajevu. Magistrirala je na programu Demokratija i Ljudska prava u okviru Centra za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Bolonji. Aktivna je na polju mirovnog i queer aktivizma. Radi u Mediacentru Sarajevo.